

PROTOKOL

2021 | YIL 2 SAYI 2

KARADENİZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
STRATEJİK ARAŞTIRMA
MERKEZİ DERGİSİ

Türk Dış Politikası ve Türk Boğazları

İsmail Köse

**Latin Amerika'da İstikrar Sorunu:
Venezuela Örneği**

**Dilek Karadeniz
Topal**

**Çevresel Güvenlik Kavramı Üzerine
Genel Bir Değerlendirme**

**Muhammed
Yunus Bilgili**

**Covid-19 Pandemisi ve Küresel İş Birliği
Modeli Olarak Covax Girişimi**

**Tuğba Aydın
Halisoğlu**

**Koronavirüs Salgınının Körfez Ülkeleri
Üzerindeki Etkileri**

Selma Özcan

**Covid-19 Pandemisinin
Türk Hukuk Sistemine Etkisi**

**Yahya Güven &
Hayriye Şengün**

**Pandemi Sürecinin
Kariyer Gelişimine Etkileri**

Mukaddes Güler

**Vahşetin Çağrısı:
Biyo-Kaderci Bir Dilin İnşası**

Ragıp Ergün

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

EDİTÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Suna ERSAVAŞ KAVANOZ

Doç. Dr. Abdullah UZUN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Öğr. Gör. Fatma NALBANT

Arş. Gör. Tülay DEMİR

Arş. Gör. Nisa ERDEM

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Bünyamin ER (Yönetim Bilişim Sistemleri)

Doç. Dr. İsmail KÖSE (Uluslararası İlişkiler)

Doç. Dr. Umut ÜZAR (İktisat)

Dr. Öğr. Üyesi Cenk BEYAZ (Sosyoloji)

Dr. Öğr. Üyesi Vahit GÜNTAY (Uluslararası İlişkiler)

İLETİŞİM

Karadeniz Teknik Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, No:2-06

Telefon: 04623773227

Faks: +90 462 325 3205 – 325 3185

E-Posta: sam@ktu.edu.tr

Web: www.ktu.edu.tr/sam

Yayın Türü:

Ulusal Süreli

**KARADENİZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ**

**STRATEJİK
ARAŞTIRMA MERKEZİ**

PROTOKOL DERGİSİ

SAHİBİ

Doç. Dr.
Özgür TÜFEKÇİ

Karadeniz Teknik
Üniversitesi
Stratejik Araştırma
Merkezi Müdürü

KTÜ SAM Protokol Dergisi kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimler alanında, kısa makalelere yer veren akademik bir dergidir. Kısa makalelerin yanı sıra rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı vb. makale dışı yazılara da dergi bünyesinde her sayıda belirli oranda yer verilecektir.

KTÜ SAM Protokol Dergisi Şubat ve Ağustos aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Derginin sorumluluğu yoktur.

PROTOKOL

2021 | YIL 2 SAYI 2

KARADENİZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
STRATEJİK ARAŞTIRMA
MERKEZİ DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

<i>Kısa makale</i>	Türk Dış Politikası ve Türk Boğazları <i>İsmail Köse</i>	5-10
<i>Kısa makale</i>	Latin Amerika'da İstikrar Sorunu: Venezuela Örneği <i>Dilek Karadeniz Topal</i>	12-23
<i>Kısa makale</i>	Çevresel Güvenlik Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirme <i>Muhammed Yunus Bilgili</i>	25-34
<i>Kısa makale</i>	Covid-19 Pandemisi ve Küresel İş Birliği Modeli Olarak Covax Girişimi <i>Tuğba Aydın Halisoğlu</i>	36-45
<i>Kısa makale</i>	Koronavirüs Salgınının Körfez Ülkeleri Üzerindeki Etkileri <i>Selma Özcan</i>	47-57
<i>Kısa makale</i>	Covid-19 Pandemisinin Türk Hukuk Sistemine Etkisi <i>Yahya Güven & Hayriye Şengün</i>	59-69
<i>Kısa makale</i>	Pandemi Sürecinin Kariyer Gelişimine Etkileri <i>Mukaddes Güler</i>	71-78
<i>Eser İncelemesi</i>	Vahşetin Çağrısı: Biyo-Kadercı Bir Dilin İnşası <i>Ragıp Ergün</i>	80-86

TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE TÜRK BOĞAZLARI

Doç. Dr. İsmail Köse
Karadeniz Teknik Üniversitesi
ismailkosetr@hotmail.com

Öz

Türk Boğazları, İstanbul'un fethinden günümüze Türk Dış Politikası'nın temel bileşenleri arasındadır. Önce mutlak Osmanlı hakimiyetinde bulunup, Osmanlı dönemi Türk Dış Politikasının en önemli araçlarından birisi olan Boğazlar ve Boğazlardaki kontrolün olanak sağladığı Karadeniz hakimiyeti KüçükKaynarca Antlaşması sonrasında uygulamaya konulan denge politikasının ana bileşeni olagelmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ana pazarlık başlıkları arasında yer alan Boğazlar, Savaş sonrası dış politikanın da esaslı araçları arasında olmayı sürdürmüşlerdir. Soğuk Savaş süresince NATO ittifakındaki en etkili sonuç alıcı dış politika aracı olan Boğazlar, Soğuk Savaş sonrasında askeri olmanın yanında ticari önem de kazanmışlardır. Bu kısa makalede son dönemde Boğazlarla ilgili tartışmalar ve Boğazların Türk Dış Politikasındaki çarpan etkisi analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar, Rusya, Montrö, Türk Dış Politikası, Geçiş Rejimi

1. Türk Boğazları'nın Oluşumu

Dördüncü zamanda sona eren Buzul Çağı, *Pleistosen* devir aynı zamanda Boğazların oluşumunun başladığı dönemdir. Bu dönemde Karadeniz büyük bir göldü. Anadolu'nun kuzey yamaçları, Balkanlar'ın doğusu, Kafkaslar, Kırım Sahilleri su altındaydı. Günümüzde Yakın Karadeniz Havzası etrafındaki dağ tepelerinde, derin vadilerde deniz canlılarına ait fosillerin bulunması bir zamanlar bu bölgelerin deniz altında olduğunu kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır. Buzul çağı sona ererken çok sayıda yeryüzü hareketinin gerçekleştiği bilinmektedir. Yaygın kanaat Türk Boğazları'nın Buzul Çağı'nın sona ermesinden ortalama bin yıl sonra, MÖ. 9.000'li yıllarda yaşanan epirojenik hareketler sonrasında oluştuğu şeklindedir (Arslan, 2010: 31).

Boğazların oluşmasıyla Karadeniz kapalı bir göl olmaktan kurtulmuş, Karadeniz havzasının dört bir yanında yerleşmeye uygun, verimli yeni yaşam alanları ortaya çıkmıştır. Bu durum kaçınılmaz olarak rekabeti ve klanlar arası kanlı çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Boğazlar ve Karadeniz hakimiyetiyle ilgili yazıya geçen ilk kanlı çatışma Truva Savaşı'dır (Mellaart, 1968: 191). Antik Çağ'da ve günümüzde

Karadeniz’de hakimiyet kurmanın ya da en azından Karadeniz kıyılarında varlık gösterebilmenin ön koşulu Boğazları kontrol etmek olduğundan Truva Savaşı sonrasında Boğazlarda ve Boğazlar jeopolitiğinde çatışmalar devam etmiştir. Sırasıyla, Yunan site devletleri, Persler, Roma, Bizans ve Türkler Boğazlar jeopolitiğine hâkim olarak Karadeniz’in statüsünde söz sahibi olmuşlardır. İstanbul’un fethine kadar Boğazlar ve Karadeniz’in statüsü konusu çok uluslu anlaşmazlıkların merkezindedir. Fetih sonrasında Osmanlı denetimi başlayıp anlaşmazlıklar dondurulmuştur.

KüçükKaynarca Antlaşması Boğazların çok uluslu bir sorun haline gelmesini başlatacak sürecin kapısını aralamıştır. Bu tarihten itibaren Boğazlar ve Karadeniz jeopolitiğindeki güç mücadelesi yoğunlaşarak sürmüş, yukarıda da ifade edildiği gibi Boğazlar Türk denge diplomasisinin ana unsuru olagelmıştır. Soğuk Savaş süresince Boğazların, Türk diplomasisi için en etkili araçlarından birisi olması tesadüf değildir.

2. Türk Boğazları Geçiş Rejimi ve Karadeniz’in Statüsü

Günümüzde Boğazlar geçiş rejimi ve Karadeniz’in tabi olduğu statü, 1841 yılında imzalanan Londra Sözleşmesi ve 1923 yılında Lozan Antlaşması ekinde yer alan Boğazlar Protokolü sonrasında imzalanan üçüncü çok taraflı metin Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile düzenlenmektedir. Montrö Sözleşmesi imzalandığında Boğazlardan günde ortalama 60 gemi geçiyordu. Bu gemilerin büyüklüğü ve kapasitesi diğer bir ifadeyle tonajları toplamda günümüz rakamlarının çok gerisindeydi.

Boğazlardan ticari gemi geçiş oranı II. Dünya Savaşı sonrasında hızla artmış, Soğuk Savaş sonrasında günlük geçiş ortalaması 150 gemiye kadar ulaşmıştır. Gemi sayıları üç kat artarken geçiş tonajı geçiş sayısının birkaç kat fazlası oranda yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle Montrö imzalandığında Boğazlardan ortalama geçiş ağırlığı gemi başına 10.000 ton civarındayken, Soğuk Savaş sonrasında bu oran iki hatta üç katına çıkmış, üç gemi ağırlığında yeni sınıf gemiler Boğazlardan geçmeye başlamıştır. Doğal olarak gemi sayılarının düşmesi gerekirken artan ticari hacmin baskısıyla geçiş yapan gemi sayıları da artmıştır.

Aynı durum askeri gemi geçişleri için de geçerlidir. Montrö’ye göre Boğazlardan aynı anda 15.000 ton askeri gemi geçebilmektedir. Karadeniz’de kıyıdaş olmayan devlet gemileri üç haftadan uzun süre kalamayacak olup, toplam tonaj 45.000 tonu geçemeyecektir (Draper, 1984: 13). Montrö imzalandığında gemilerde kullanılan top sistemleri, namlu çapları, uçar birlikler günümüzden tamamen farklıydı. Örneğin, savaş gemi tonajları günümüzden oldukça düşüktü.

Boğazlardan bir seferde en fazla dokuz adet toplam 15.000 ton miktarı ağırlığında savaş gemisinin geçişine izin verilmesine karşın (Montrö Sözleşmesi, 1936: maddeler 8-11) günümüzde 70.000 hatta daha fazla tonajda savaş gemileri imal edilmektedir. Ayrıca Montrö imzalandığında uçak gemileri yoktu. Uçak gemisi sayılabilecek, güvertesinde gözlem uçağı taşıyabilecek çok büyük olmayan gemiler vardı. Füzeler sistemleri henüz kullanımda değildi ve nükleer enerji bilinmiyor, nükleer enerjiyle işleyen gemiler inşa edilmiyordu (Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 1936).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 6. Maddesi Boğazlardan geçiş yapan gemi güvertesinde bulunabilecek uçak araç geçişini düzenler. Buna göre geçiş yapan Savaş gemileri uçak taşıyorsa, bu uçaklar geçiş esnasında sabit kalacaklar, hiçbir şekilde havalanamayacaklardır (Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 1936: 6). İlk bakışta bu madde Boğazlardan uçak gemisi geçirilmesinin serbest olduğunu akla getirebilir. Oysa güvertesinde uçak taşıyan gemilerden kasıt, günümüzde güvertesinde bombardıman uçağı taşıyabilen devasa büyüklükte uçak gemileri değildir. Montrö Sözleşmesi imzalandığında uçaklar düşman hedeflerini bombalamak amacıyla değil, daha çok gözetleme maksadıyla kullanılıyordu. Uçaklardan düşman hatlarına bildirimler atılmakta, bazen pilotlar tarafından pimi çekilen el bombaları düşman hatlarına bırakılmaktaydı.

Gerek düşman hatlarının net fotoğrafını çekebilmek gerek bildiri atabilmek gerekse el bombası bırakabilmek için uçakların düşman hatları üzerinde alçalması gerekliydi. Aksi durumda bildirimler rüzgârda savrulurken hedeflenen yerinin uzağına düşebilmekte, fotoğraflardan ayrıntılar tespit edilememekte, el bombaları ise düşman hatları yerine dost birliklerin üzerine savrulabilmekteydi. Hatta, pimini çektiği el bombasını düşman hatlarının en hassas sektörüne atmaya çalışırken ya ani manevranın ya da rüzgârın etkisiyle pimini çektiği el bombası kokpite düşüp uçağı infilak ettirdiğinden hayatını kaybeden çok sayıda pilot vardır.

Sözün özü, Montrö'nün 6. maddesi ile güvertesinde uçak araç bulunarak geçişine izin verilen savaş gemileri bombardıman uçağı taşıyan gemiler değildir. Çünkü bu tarihte II. Dünya Savaşı'nda etkin olarak kullanılacak bombardıman uçakları henüz geliştirilme aşamasındadır ve henüz Sözleşme maddesinde atıf yapılabilecek şekilde kullanılmamaktadırlar. Soğuk Savaş süresince Sovyetler Birliği'nin birkaç kez, Soğuk Savaş sonrasında Rusya Federasyonu'nun birkaç kez ve Çin'in Boğazlardan bir kez uçak gemisi geçirdiği bilinmektedir. Bu geçişlerin tamamı kuzey güney yönünde gerçekleşmiştir. Sovyetler döneminde Rus uçak gemileri Boğazlardan, hava

yetenekli kruvazör ya da Montrö'ye ters düşmeyecek sınıflarda gösterilerek geçirebilmiştir.

Çin ise, Sovyetler çökünce tamamlanamayıp yarım bırakılan uçak gemisi Varyag'ı söküp jilet yapacağı bahanesiyle Boğazlardan geçirmiş, gizli tutulan ilk planlama ile uygun olarak Varyag uçak gemisine dönüştürülmüştür. Bütün bu kuzey-güney yönündeki geçişler Türkiye'nin Montrö'yü geniş yorumlaması sonucu gerçekleşmektedir. Geçişler kuzey-güney yönünde değil de güney-kuzey yönünde gerçekleşseydi bu durumda Karadeniz'in statüsü de geçişlerden etkileneceğinden ilk olarak Sovyetler ya da halef devlet Rusya Federasyonu'nun geçişlere itiraz yönelteneğine kuşku yoktur.

Açıkça görüldüğü gibi Karadeniz'in statüsü ile Boğazlar güney-kuzey geçiş rejimi arasında koşullu bağlantı vardır. Zira Karadeniz'in Boğazlar haricinde açık deniz bağlantısı mevcut değildir. Bu nedenle Boğazlardan geçecek savaş gemisi sayı, tonaj ve sınıfı Karadeniz'deki statükoyu doğrudan etkileyecektir. Bu tür bir uygulama Rusya'nın güney sahillerini sorun yaşadığı Batı Devletlerine karşı savunmasız hale getirecektir. Moskova, Boğazlardan uçak gemisi ve tonaj fazlası gemi geçirirken Montrö'nün toleranslı uygulanmasını istemekte bunlar karşın güneyden gelen herhangi bir savaş gemisinin Karadeniz'e çıkarken Montrö kural, limit ve süre kısıtlamalarına mutlaka uymasını talep etmektedir. Örneğin, son Dombass krizinde Amerikan savaş gemilerine tonaj sınırlamaları nedeniyle itiraz edilerek gemilerin Karadeniz'e girmesi engellenmiştir (tr.sputniknews.com). Türkiye, imzalanmasından itibaren Montrö'nün uygulanmasında orta bir yol tutarak, dış politikasını Montrö'yü tartışmaya açmayacak, Rusya'nın itirazlarına olanak sağlayamayacak şekilde uygulamayı tercih etmektedir.

3. Türk Dış Politikası ve Türk Boğazları

Türk dış politikası tarihi tecrübelerin ve son 200 yılda Rusya'ya karşı yapılan savaşların etkilerini halen bagajında taşımaktadır. Bu nedenle Boğazlar ya da Karadeniz ile ilgili üretilen politikalarda Rusya'nın hassasiyetleri dikkate alınmaktadır. Soğuk Savaş sonrası ilk yıllarda Karadeniz yakın havzasında ortaya çıkan güç ve otorite boşluğunu doldurmaya çalışan fakat olanakları bu büyüklükteki bir girişim için yetersiz kalan Türkiye, Rusya Federasyonu'nun önce 1992 yılında imzalanan Taşkent Antlaşması, hemen sonrasında 1993 senesinde ilan edilen Yakın Çevre Doktrini karşısında politikalarını yeniden şekillendirmek zorunda kalmıştır.

Yeni yapılanma kapsamında Kafkaslar, Türkistan ve Balkanlar'da çatışan Türk-Rus çıkarları Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) gibi bölgesel örgütler vasıtasıyla Rusya Federasyonu ile çakışan çıkarların ortak bir düzlemde

rehabilite edilmesi amaçlandı. Özellikle enerji nakil hatları, enerji güvenliği ve paylaşımı gerek Kafkaslar gerekse Türkistan bölgesinde Türk-Rus ilişkilerindeki en hassas konular olarak ortaya çıktığından, bu alanlarda anlaşmazlıklardan daha çok anlaşılabilir konuların öne çıkartılması şeklinde bir politika benimsendi.

Türkiye, ilk yıllarda Rusya tarafından dünya piyasalarına arz edilen petrol ve doğalgazın kendi topraklarından geçen boru hatları vasıtasıyla Akdeniz kıyısındaki terminallere indirilip buradan satılmasını arzulayan bir politika takip etti. Böylece Boğazlardan geçen ve miktarı her geçen yıl daha da artan petrol ve doğalgaz tanker yoğunluğunun azaltılması, enerji kaynağı nakli gibi yaşamsal bir alanda stratejik avantaj ve kazanç elde edilmesi planlandı.

Türkiye'nin bu politikalarına karşı Rusya, iki yaşamsal enerji kaynağının dünya piyasalarına arzında Türkiye'ye bağımlı olmak istemediğinden Montrö'nün Boğazlardan sivil gemi geçişine sınırlama konulmasını engelleyen 1. maddesini sürekli gündeme getirerek ve 1994 yılında yayınlanan ilk Boğazlar Tüzüğü'ne itiraz yöneltmek karşılığında Rusya'nın ikinci hamlesi Tuapse limanı terminalinde toplanan doğalgaz ve petrolün gemilerle Bulgaristan'ın Varna limanına buradan güneye inip Yunanistan'dan geçerek Ege Denizi'ne ulaşması projesidir. Proje gündemden kalkmamış olmasına rağmen henüz tamamlanamamıştır. Bu projede Türkiye'nin bypass edilmesi dikkat çekicidir.

Soğuk Savaş sonrası ilk karmaşık, kaotik yıllarında Rusya ile Türkiye arasında enerji güvenliği, nakli ve paylaşımı konusunda anlaşmazlıklar yaşanmış olmakla birlikte, sonraki yıllarda uzlaşma alanlarının genişlediğini söylemek mümkündür. Nitekim 2020 yılında hizmete giren Türk Akımı, Türkiye'nin MEB alanını kullanarak, Türkiye'yi bypass etmeden Avrupa pazarlarına gitmektedir. Türk münhasır ekonomik bölgesinden geçtiği için Türk Akımı adını alan son nakil hattı Rusya'nın 1990'lı yıllardaki politikasını büyük oranda değiştirdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Türk dış politikası yapımında özellikle 1980'li yılların ortalarından itibaren enerji güvenliği, paylaşımı ve nakil hatları konusunun belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Boğazlar ve Karadeniz politikası da son on yıllarda bu doğrultuda şekillenmiştir. Rusya ile Türkiye arasındaki rekabetin son dönemde iş birliğine doğru evrilmesinde enerji ile ilgili politikaların kritik rol oynadığına kuşku yoktur. Karadeniz'deki MEB alanı ve Boğazlar Türkiye'nin elini güçlendiren dış politika araçları olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Kaynakça

Arslan, M. (2010). *İstanbul'un ilkçağ tarihi*. Odin Yayıncılık.

Draper, C. G.I.A.D. (1984). Soviet sea power. *The Times*. September 6.

Mellaart, J. (1968). Anatolian trade with Europe and Anatolian geography and culture Provinces in the late bronze age. *Anatolian Studies*. vol. 18.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 1936.

Sputnik (10 Nisan 2021).
<https://tr.sputniknews.com/rusya/201912271040926372-rus-elci-yerhov-kanal-istanbul-montroyle-belirlenen-rejimi-degistirmez/>

**4. SİYASET BİLİMİ
VE
ULUSLARARASI
İLİŞKİLER
KONGRESİ**

01-03 Eylül 2021
01-03 Sept. 2021

www.ircongress.org

**4th POLITICS
&
INTERNATIONAL
RELATIONS
CONGRESS**

LATİN AMERİKA'DA İSTİKRAR SORUNU: VENEZUELA ÖRNEĞİ

Dilek Karadeniz Topal
Karadeniz Teknik Üniversitesi
krdnz.dilek@gmail.com

Öz

Latin Amerika ülkeleri maruz kaldıkları müdahaleler sebebiyle XIX. ve XX. yüzyılı darbe ve ekonomik krizler ile geçirmiştir. Yabancı devlet desteği ile yapılan son müdahale ise Venezüella'da gerçekleşmiştir. Venezüella yönetiminde bulunan Nicolas Maduro 2017 yılında seçilen meclisi feshetmiş fakat feshedilen meclis 2019 yılında ABD ve bazı Avrupalı devletlerce tanınmıştır. ABD Maduro'ya karşı Juan Guaido'yu desteklemiş ve darbeyi teşvik ederek Maduro'yu iktidardan düşürmeyi planlamıştır. Fakat Rusya, Çin ve Türkiye gibi devletler Maduro'yu desteklemiş ve uluslararası ortamda da bir ikilem ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlık kapsamında çalışma, Latin Amerika'da yaşanan istikrarsızlığın temel nedenlerini ve ABD'nin müdahale etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Latin Amerika, Venezuela, USA.

Giriş

Devletler ekonomik kaynaklarını ve güçlerini arttırmak amacıyla yapılacak yeni keşifleri desteklerler. Latin Amerika da böyle bir keşfin sonucu olarak İspanyollar ve Portekizliler tarafından istila edilmiştir. Bölgede bulunan altın, gümüş, doğalgaz ve petrol kaynakları yabancı devletlerin ilgisini çekmiştir. Bu kaynaklar yönetim ve savaş türü kavramlarından uzak olan halkın bu devletler tarafından ezilmesine zemin hazırlamıştır. Keşif sonrası Latin Amerika'nın yerli halkının büyük bir kısmı İspanyollar vasıtası ile gelen verem ve tifo gibi hastalıklara karşı bağışıklıklarının olmaması sebebiyle hayatını kaybetmiş, kalanlar ise köleleştirilmiştir. Keşfedildiği dönemden bu yana Latin Amerika toprakları sömürülmüş ve yerli halkı da uygulanan politikalarla yok sayılmıştır.

Verimli topraklarda yaşamak Latin Amerika halkına refah, huzur ve barış yerine halka daha kötü yaşam şartları getirmiştir. Darbeler, ekonomik krizler, kapatılamayan borçlar ve gittikçe artan yoksulluk Latin Amerika topraklarında bir döngü halinde tekrar tekrar yaşanmıştır. Kıtanın önde gelen ülkesi olan ABD bölgede egemenliğinin tehlikeye girmesini

engellemek adına her türlü girişimi desteklemektedir. Buna karşın uluslararası alanda Latin Amerika'nın durumu göz ardı edilmekte ve ABD'de de tek taraflı olarak müdahaleler gerçekleştirilmektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, Latin Amerika bölgesinde meydana gelen istikrarsızlığın temel tetikleyicilerinin belirlenmesi ve bölgedeki istikrarsızlık konusunda ABD etkisinin ortaya çıkarılmasıdır. Çalışma ABD'nin istikrarsızlığın temel belirleyicisi olduğu denencesine dayanmaktadır. Bu kapsamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Latin Amerika bölgesinde gerçekleşen ekonomik krizler ve yapılan darbeler iki ayrı alt başlık altında incelenecektir. İkinci bölümde ise örneklem olarak ele alınan Venezüella'nın ekonomik durumu darbe geçmişi ile birlikte analiz edilecektir. Son bölümde elde edilen bulgular ile Maduro ve ABD arasında yaşananlar uluslararası konjonktür çerçevesinde analiz edilecektir.

1. Latin Amerika'da Gerçekleşen Ekonomik Krizler ve Darbeler

Latin Amerika ülkelerine dışarıdan yapılan müdahaleler sonucu bölgenin zengin kaynakları yabancılar tarafından kullanılmış ve Latin Amerika halkı günden güne fakirleşmiştir. İstilacı devletler bölgenin kontrolünü kolaylaştırmak adına ülkelerin birlik içinde hareket etmesini engellemiş ve gerektiğinde ekonomik ve siyasi müdahalelerde bulunmuşlardır. İstilacı devletler kendilerine olan bağımlılığı artırmak amacı ile bu ülkeleri borçlandırmış, ekonomik anlamda iyi olmayan Latin Amerika devletleri aldıkları borçları ödeyememiş ve sonuç olarak ekonomik krizler yaşamışlardır.

ABD, ekonomik gerekçelerle kontrol altına alamadığı ülkelere doğrudan veya dolaylı olarak askeri müdahaleler gerçekleştirmiştir. Latin Amerika sık sık meydana gelen müdahaleler ve kötü ekonomik yapı sebebiyle istikrara kavuşamamıştır.

1.1. Latin Amerika'da Gerçekleşen Ekonomik Krizler

Avrupalı devletler sömürgeleşme döneminde Latin Amerika topraklarında bulunan devletlerin birbirleri ile ticaret yapmasını yasaklamıştır. Bu yasağın temel nedeni bölge içerisindeki devletlerin birbirleri ile herhangi bir bağ oluşturmasını engellemek ve Avrupalı devletlere karşı örgütlenmelerinin önünü erkenden kesmektir (Bayrak, 2016: 3). Nitekim Avrupalı devletlerin hedefledikleri bu durum gerçekleşmiş ve Latin Amerika ülkeleri sömürge sonrası dönemde iyi ilişkiler kurup yükselmeyi seçmek yerine birbirleri ile savaşmayı tercih etmişlerdir. Bir bütünlük sağlayamayan ülkeler sömürgeciliğin başladığı tarih itibariyle borçlandırılmış ve bu borçlar hemen hemen her dönemde krizleri tetikleyici bir

hal almıştır. Latin Amerika'da ilk borç krizi 1826-1827 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu borç krizi sonrası Peru, Kolombiya, Ekvator, Venezuela, Şili, Meksika, Arjantin, Brezilya ve Orta Amerika Federasyonu borçlarını ödeyemeyeceklerini açıklamışlardır. 1826-1827 yılları arasında meydana gelen borç ödeyememe krizi otuz yılda aşılmıştır (Topal, 2019: 70). 1873 yılında Viyana borsasının çöküşü ve 1929 ekonomik krizi de Latin Amerika ülkelerinde etkili olmuştur.

Latin Amerika topraklarında demokratikleşme çabasını engellemek isteyen ABD, solun yükselişini engellemek amacıyla darbeler gerçekleştirmiş bu darbeler de ekonomik krizleri ayrıca tetiklemiştir. Ekonomik krizler ülkeleri borç alımına yöneltmiş, alınan borçlar ödenemedikçe de ekonomik krizler meydana gelmeye başlamıştır. Bir sirkülasyon halinde ilerleyen ekonomik gücün azalması yoksulluğu ve fakirliği beraberinde getirmiş ve kısa vadede çözülemeyecek problemler ortaya çıkarmıştır.

1980'lerde Latin Amerika ekonomileri, ABD'nin serbest pazar sistemine daha fazla entegre olmaya başlamıştır. Bu yıllarda birçok Latin Amerika ülkesi IMF'ye borçlanmaya başlamıştır. SSCB'de 1985'ten itibaren Gorbaçov'la yaşanan değişimle ve Gorbaçov'un glasnot (açıklık) ve perestroika (yeniden yapılanma) politikalarını uygulamaya başlamasıyla dünyada bir tek neoliberal politikaların geçerli olduğuna dair bir yanılama oluşmuştur (Graciela & Carmen, 1998: 358). Latin Amerika ülkeleri de bu dönemde ister SSCB ile ister ABD ile ilişki içerisinde olsunlar, aynı politikaları izlemeye başlamışlardır. 1973 yılında yaşanan petrol krizi Latin Amerika ülkeleri tarafından fırsata çevrilmiş olsa da 1980'lerde neredeyse bölgedeki her devlet ağır bir borç yükü altına girmiştir. Faiz oranlarındaki artış dış borç maliyetlerini arttırmış, durgunluk, ekonomik istikrarsızlık, devalüasyon beklentisi ve yüksek vergi oranları ile birleşince sermaye çıktılarına neden olmuştur. Devletler dış borca yönelmiş ve borç krizleri meydana gelmiştir. Borç krizlerinin meydana gelmesi ile dış krediler kesilmiş ve enflasyon eğilimleri hızlanmıştır (Benderli & Görenel, 2006: 191). Latin Amerika'da yaşanan ekonomik krizlerin kökeninde 1970'lerde yaşanan aşırı dış borçlanma yatmaktadır. Mali sistemler üzerinde önemli bir denetim mekanizmasının olmaması Latin Amerika'da ekonomik krizleri tetikleyen bir diğer etken olmuştur (Sancar, 2010: 5-6). Latin Amerika ülkelerinde daha fazla gelişmişlik ve daha güçlü ekonomiler için uygulanan politikalar gelişmenin önündeki engel olarak görülmüştür.

1980'de meydana gelen ekonomik krizlerde Latin Amerika ülkeleri IMF ile ekonomilerinin düzelmesi beklentisi içine girmiştir. Fakat bu beklenti boşa çıkmış, Latin Amerika

ülkeleri IMF politikalarının başarısızlığına şahit olmuştur. ABD ekonomik çıkarlarını IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar vasıtası ile ülkelerin ekonomileri üzerinde söz sahibi olarak korumuştur. IMF programının uygulandığı ülkelerde hemen her sektör tekelleşmiştir. Bu şekilde ekonomileri dışa bağımlı olan ülkeler, daha fazla kredi almaya çalışarak IMF'ye daha da bağımlı hale gelmiştir. ABD menşeli çok uluslu şirketlerin zararları koruyucu antlaşmalar ile garanti altına alınmıştır. Baskı gücü yalnızca ABD devletlerini korumakta böylelikle Latin Amerika ülkelerine zarar vermektedir. Yabancı şirketlere imtiyazlar sağlanması, özelleştirmenin kolaylaştırılması gibi unsurlar küçük ve orta ölçekli işletmeleri ortadan kaldırırken, işsizlik sorununu da arttırmıştır.

Bu şekilde oluşan kısır döngü ile sonuç hep aynı noktaya, iki kredi kuruluşuna IMF ve Dünya Bankası'na çıkmış ve devletler borç tuzağına çekilmiştir. IMF ve Dünya Bankası'ndan alınan borçlar ödenmedikçe de krizler derinleşmiştir.

II Dünya Savaşı sırasında ekonomik anlamda refah seviyeleri yüksek olan Latin Amerika ülkelerinde Soğuk Savaş döneminde politik koşullara uygun olarak ekonomi politikaları tercih edilmiştir. 1980 itibarıyla neoliberal temelli ekonomi politikaları takip edilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi neticesinde Latin Amerika ülkeleri ABD ve Batı Avrupa tarafından şekillenen ekonomik alan baskısı altında kalmışlardır (Kışlalıoğlu, 2008: 45). ABD ve Batı Avrupa devletlerinden yansıyan sömürgecilik faaliyetleri sonucu Latin Amerika ülkelerinin ihracat seviyesi düşmüş ithalat oranları artmıştır.

1.2. Latin Amerika'da Gerçekleşen Darbeler

Latin Amerika'da yaşanan darbeler genellikle İspanyol sömürgeciliğine dayandırılmaktadır. Fakat Latin Amerika'da meydana gelen darbeler İspanya ve Batı Avrupa'dan ziyade ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. ABD 1898 yılından bu yana Latin Amerika'da neredeyse üç yılda bir darbe gerçekleştirmiştir. Latin Amerika'nın kaynaklarını elde etmek ve bölgeyi kendi hâkimiyeti altına almak isteyen ABD, bu isteğine yönelik politikalar aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak müdahalelerde bulunmuştur. Doğrudan müdahalelerde ABD askerleri ve ajanları rol almış, dolaylı müdahalelerde ise yerel yönetimler ABD desteği ile hareket etmişlerdir.

Latin Amerika'da ABD destekli yapılan ilk müdahale 1898 yılında Porto Riko ve Küba'ya yönelik olarak gerçekleşmiştir. ABD'nin bu müdahalesi tarihe İspanyol-Amerikan Savaşı olarak geçmiştir. 1906 yılında Küba'da seçilen ilk başkanı devirmiş, üç yıllık işgal hükümetini kurmuş ve 1917 yılında Küba'yı bir kez daha işgal etmiştir. ABD'nin bölgedeki bir

başka işgali Panama Kanalı'nı devralma isteğiyle ortaya çıkmıştır. Panama Kanalı projesini ABD Kolombiya'dan devralmak istemiş fakat Kolombiya bu talebe karşı çıkmıştır. Ret cevabı üzerine Panama'nın Kolombiya'dan ayrılmasını desteklemiş ve ülkeyi ikiye bölmüştür. Güney bölgesinde yalnızca kendi egemenliğini sağlamak isteyen ABD, Nikaragua'ya da 1912-1933 yılları arasında işgaller gerçekleştirmiştir. 1926'da Nikaragua'da başlayan iç savaşı tetiklemiş ve 1927'de ülkeye müdahale edip kendi yönetimini kurmuştur.

Latin Amerika topraklarında yaşayan yerli halk bir yandan sömürgeciliğe ve Amerikan emperyalizmine karşı savaşırken diğer yandan da güçlü liderler ortaya çıkarmıştır. Bu liderlerin halk içinden gelmesi halk üzerinden ayrıca bir savaşma arzusu oluşturmuştur. Simon Bolivar, Hugo Chavez ve Emiliano Zapata gibi liderler emperyalizme karşı savaşmış fakat aynı zamanda ABD'nin de doğrudan hedefi haline gelmiştir (Barshefsky & Hill, 2008: 71). Zapata Meksika devriminin gerçekleştirilmesinde önemli bir karakteri temsil etmiştir. 1876-1910 arasında Meksika'yı yöneten Porto Diaz'ın devrilmesi amacıyla başlatılan devrim Zapata'nın liderliğinde köylü halk ile birlikte gerçekleştirilmiştir. ABD Diaz'a destek vermiş yerine geçen Francisco Moderoya karşı kanlı bir darbe gerçekleştirmiştir. Modero'nun yerine Huerta'yı desteklemiş ve başkan olarak göreve getirmiştir. 1912 yılında Haiti'de de işgale başlayan ABD bu topraklardan 1934 yılında kendisine bağlı bir ordu bırakarak ayrılmıştır. 1994 yılında Haiti'ye tekrar müdahale etmiş ve bir darbe daha gerçekleştirmiştir. Bir başka darbe girişimi de Guatemala'da 1944 öncesi yönetimde bulunan iktidarı tekrar yönetime getirmek için CIA destekli olarak yapılmıştır. Dominik Cumhuriyeti'nde ise darbe ABD'nin desteği ile iktidarda bulunan Rafael Leonidas Trujillo'ya suikast düzenlenmesinden sonra meydana gelmiştir. Suikast sonrasında 1962 yılında seçilen lider Juan Bosch komünizme yeterince karşı çıkmadığı gerekçesiyle ertesi yıl ABD tarafından gerçekleştirilen darbe ile devrilmiştir. Latin Amerika'nın bir başka ülkesi Grenada'da Sosyalist Maurice Bishop 1979 yılında yönetime darbe yapmıştır (Weyland, 2018: 137). ABD sosyalist bir yönetimi kıtasında istememesi nedeniyle 1983'te Grenada'yı işgal etmiş ve Bishop'u öldürüp bölgeyi kendi etkisi altına almıştır.

ABD bu müdahalelerin yanı sıra Bolivya (1944, 1963, 1971), Brezilya (1964), Şili (1973), Arjantin (1976), Küba (1934), Dominik Cumhuriyeti (1914, 1963), El Salvador (1961, 1979), Guatemala (1963, 1982, 1983), Guyana (1953), Honduras (1963), Meksika (1913) ve Panama'da (1941, 1949, 1969) çok sayıda darbeyi desteklemiştir. ABD'nin bölgede başarısız kalan çok sayıda girişimi de olmuştur (AA, 2019).

Gelir dağılımındaki adaletsizlik, rüşvet, sömürü, iktidar karşıtlığı şeklinde sıralanan sorunlar Latin Amerika'da demokrasi, özgürlük ve adalet istemiyle ayaklanan grupların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. ABD Latin Amerika ülkelerine müdahalede genellikle bu ülkelerin ordularını kullanmış orduyu kullanmadığı noktada ise ekonomik müdahale yolunu tercih etmiştir (Keskin, 2016: 72).

ABD Latin Amerika ile ilişkilerinin başladığı tarihten bu yana bölgeyi kendisine ait bir parça olarak görmüş ve politik çıkarlarını bölgede gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla farklı gerekçeler ile Latin Amerika'ya müdahalelerde bulunmuştur. Latin Amerika ülkeleri ise topraklarının keşfedildiği günden bu yana bu devletler tarafından kullanılmaya karşı bir direniş göstermiş, kimi zaman kazanmış kimi zaman ise kaybetmiştir. Bölgede ekonomik ve siyasi anlamda istikrar sağlanamamıştır. Darbeler, ekonomik krizler, işsizlik, düşük refah seviyesi ve buna benzer birçok neden toplumun kalkınmasını engellemektedir. Böyle bir ortam beraberinde güvensizliği de getirmektedir. Latin Amerika uyuşturucu kaçakçılığının yapıldığı ülkelerin başında gelmektedir. Bunların ABD'ye aktarılması iki bölge arasında yaşanan en büyük problemler arasında yer almaktadır. Güneyden kuzeye yapılan göçler de iki bölge arasındaki diğer büyük soruna işaret etmektedir. ABD güvenliğini sağlamak ve göçmen sorununu çözmek amacıyla Meksika sınırına duvar inşa etmeyi planlamaktadır. ABD Latin Amerika topraklarını kendisi işgal etmiş ve uyguladığı politikalarla güvenliği olmayan istikrarsız bölgeler yaratmıştır. ABD kendi yarattığı güvensiz ortama duvarlarla karşı koymaya çalışmaktadır.

2. Ekonomik Kriz ve Darbe Arasında Venezuela

Resmi adı Bolivarcı Venezüella Cumhuriyeti olan Venezüella devleti 1899-1908 yılları arasında askeri darbeye yönetimi ele geçiren Cipriano Castro tarafından yönetilmiştir. 1908 yılında Cipriano, Juan Vicente Gomez tarafında darbeye indirilmiş ve 1935 yılına kadar yönetim Gomez'in elinde kalmıştır. Bu dönemde Venezüella ekonomisinde petrolün ön plana çıkması ile tarım göz ardı edilmiştir. Venezüella Gomez'in çabaları sonucunda I. Dünya Savaşı'na katılmamıştır. Gomez'in ölümü ile yerine General Eleazar Lopez Contreras gelmiş ve 1941 yılına kadar Venezüella'yı yönetmiştir. Bu süreç sonrasında 1958 yılına kadar Venezüella'da bir dizi darbe meydana gelmiştir. 1958 yılında yapılan başka bir askeri darbe ile ülkedeki kaos bir süreliğine sonlanmıştır.

1958 yılında Venezüella'da 'Punto Fijo Paketi' imzalanmıştır. Punto Fijo, seçimleri kazanan partiler tarafından güç paylaşımı yapılarak ve geniş bir koalisyon kurularak ülkedeki darbelerin engellenmeye çalışıldığı bir pakettir (Akgemci, 2011: 29-30).

1959 yılında Romulo Ernesto Betancourt Bello Venezüella'da yönetimin başına geçmiştir. Bu dönemden sonra diğer Latin Amerika ülkelerinin aksine Venezüella'da siyasal bir istikrar sağlanmıştır. Yönetimde her ne kadar istikrar sağlanmış olsa da ülke içinde sol bastırılmaya çalışılmış ve 1960'larda Komünist Parti yasadışı ilan edilmiştir. Bu baskı ve yasaklamalar sonucunda sol gruplar gerilla hareketlerine, ordudaki solcular ise silahlı isyana yönelmiştir (Raby, 2006: 187-190).

1974 yılında petrol gelirlerinde yaşanan yükselme sonucu Venezüella'da refah seviyesi artmıştır. Ekonomide yaşanan düzelme ile birlikte yönetim işlevlerini gevşetmiş ve yeni yatırımlar gerçekleştirilmemiştir. Yolsuzluk ve dış borçlanmanın artması ile birlikte ilerleyen dönemde ekonomik anlamda bir kaos ortamı oluşmuştur. Punto Fijo çökmeye başlamış ve ağır bir ekonomik kriz baş göstermiştir (Kaya, 2014: 68). 1983 yılında develüasyon yapılmış ve yoksulluk oranı iki katına çıkmıştır. 1986 itibari ile petrol fiyatlarının azalması zor bir durumda olan ekonomiyi daha kötüleştirmiştir. Venezüella halkı kötü ekonomik koşulların sona erdirebilmek amacıyla 1989 seçimlerinde Carlos Andres Perez Rodriguez'i iktidara getirmiştir.

Rodriguez 1974-1979 yılları arasında Venezüella'da başkanlık yapmıştır. Bu dönemde petrol fiyatlarındayazanan artış sebebiyle ülke ekonomisi gelişme göstermiştir. Halk Rodrigez'in yönetiminin ekonomik refahının 1989 seçimlerinde tekrar sağlanacağına inanmıştır. Rodrigez ise 1970'lerde izlediği devletçi politikanın aksine ekonomide devlet etkisinin azalması gerektiğini ileri sürmüştür.

Rodriguez ekonomideki devlet etkisini azaltabilmek amacıyla 'Washington Uzlaşısı'nı kabul etmiştir. Fakat bu liberal ekonomi paketi sonucu ülkede benzinden otobüs biletine kadar her noktada zam yapılmış, halk ise bu zamlar karşısında protesto gösterileri düzenlemiştir. Zamanla büyüyen olaylarda yağmalama başlamış ve ülkede kaos ortamı oluşmuştur. Bu isyana El Caracazo adı verilmiştir. İsyan devlet tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Ekonomik ve siyasal sıkıntılar ile sokağa inen halkın isyanı bastırılmış ve Rodrigez isyana rağmen devrilememiştir. Rodrigez ancak 1993 yılında yolsuzluk suçlamaları ile iktidardan düşürülmüştür. Bu dönem sonrasında önde gelen iki parti büyük destek kaybetmiş küçük ve sol parti grupları halkın desteğini kazanmıştır (Tarver & Frederick, 2005: 145).

1992 yılında Venezüella ve Latin Amerika için önemli bir figür olan Hugo Chávez bir darbe girişiminde bulunmuş fakat başarısız olmuştur. Girişimi başarısız olmasına rağmen halkta Chávez'e yönelik bir sempati oluşmuştur. Darbe girişimi

sonrası tutuklanan Chavez, 1994 yılında getirilen af sonucunda serbest kalmış ve Chavez'in siyasi yaşamı başlamıştır. 1994-1999 arası dönemde Venezüella'da Rafael Caldera Rodriguez iktidarda bulunmuş fakat kötü ekonomik koşulların tersine çevrilmesinde başarılı olamamıştır. 1998 yılında Caldera'ya karşı Chávez aday olmuş ve %56 oy alarak Venezüella'nın başkanı olmuştur (Kaya, 2014: 74). Chavez başkan olduktan sonra 1999 yılında bir anayasa hazırlamış ve Venezüella'nın pozitif yönde dönüşümünü gerçekleştirmek için çalışmalarını başlatmıştır. Chávez'e karşı iki kez darbe girişiminde bulunulmuş ve başarısız olunmuştur. Bu başarısız girişimler Chávez'i daha da güçlü bir konuma getirmiştir. Bundan sonraki süreçte 2012 yılına kadar Chávez girdiği seçimlerden yalnızca birini kaybetmiştir (Ağdemir, 2012: 271-272). 2013 yılında Venezüella'da yapılan seçimlerde Chavez'in halefi olarak gösterdiği Nicolas Maduro %51'lik oranla yeni başkan olarak seçilmiştir.

Nicolas Maduro'nun Chávez'den yönetimi devraldığı dönemde uluslararası alanda petrol fiyatlarında yaşanan düşüş sebebiyle Venezüella'nın ekonomik durumu kötü bir döneme girmiştir. Maduro yönetiminde ekonomik büyüme her yıl eksi oranlarda sonuçlanmıştır (Baran, 2019: 1). 2015 yılında Venezüella'da yapılan genel seçimleri muhalefet partisi kazanmış ve Venezüella'da 16 yıldır egemen olan Sosyalist Parti kaybetmiştir. Fakat Nicolas Maduro bu sonucu kabul etmemiş 2017 yılında meclisi feshetmiş ve yeni bir Kurucu Meclis oluşturmuştur. Bu yeni meclis sayesinde 2018'de yapılan seçimleri Maduro kazanmıştır (Casey, 2017). Muhalefet ise Maduro'nun görev süresinin 2019 yılı itibariyle sonlandığını ve Ulusal Meclis'in ülkenin tek meşru yönetimi olduğunu ileri sürmüştür. Lağvedilen meclisin başkanlığını yapmakta olan Juan Guaido muhalefetin liderliğini yapmaktadır. Juan Guaido 30 Nisan sabahı yönetime darbe yaptığını açıklamış ve halkı sokaklara davet etmiştir. Fakat aynı gün Maduro'da açıklama yapmış ve kendi taraftarlarını sokağa çıkmaya davet etmiştir (The Guardian, 2019). Guaido, Venezüella ordusuna güvenerek başlattığı darbe girişiminde ordu desteğini bulamamış ve başarısız olmuştur. Fakat yine de Venezüella'da yönetim tam anlamıyla netleşmemiştir.

Venezüella'da 2020 yılının Aralık ayında yapılan parlamento seçimlerine kadar geçen süreçte her iki kesimde kendi yönetimlerinin meşru olduğunu ileri sürmüştür. 6 Aralık 2020 tarihinde gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde Maduro, ittifakındaki partilerle birlikte oyların %68,43 alarak mecliste bulunan 277 sandalyenin 177'sini kazanmıştır (DW, 2020). Guaido ve taraftarları seçime hile karıştırıldığı gerekçesi ile Maduro liderliğinde kurulan yönetimi tanımadıklarını açıklamışlardır. Venezüella'da yaşanan krize çözüm bulmak

amacı ile kurulan Lima grubunun 14 üyesinden 11'i (Brezilya, Kanada, El Salvador, Haiti, Kolombiya, Kosta Rika, Guatemala, Honduras, Paraguay, Peru, Şili) seçime hile karıştırıldığı gerekçesi ile Ulusal Meclis'in yasallığı ve meşruiyetini tanımadıklarını ifade etmişlerdir (Reuters, 2020). Trump yönetimi sonrası gelen Biden ise Maduro ile görüşebileceğine dair açıklamalarda bulunmuş fakat bu görüşme ile ilgili herhangi bir somut adım atılmamıştır.

Venezüella'da yaşanan ikilem gelecekte uluslararası alanda yaşanabilecek farklı olaylara ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Zira ABD yönetimi Latin Amerika ülkelerine müdahale seçeneğini açık bir şekilde belirtmekten çekinmemektedir. 2000'li yılların başından bu yana ABD Latin Amerika'da başa gelen bağımsızlık yanlısı hükümetleri desteklememiştir. Kendi kararlarının uygulanmasını isteyen ABD, Venezüella'da da meydana gelen olaylar karşısında açıkça müdahale tehdidinde bulunmuştur.

O dönem ABD yönetiminde bulunan Donald Trump, Guaido'yu desteklemiş ve hızlı bir şekilde Venezüella devlet başkanı olarak tanımıştır (Reuters, 2019). ABD'nin kararını takiben Kanada, Brezilya ve Avrupa'dan bazı devletler Guaido'nun yönetimini tanımıştır. Fakat Rusya, Türkiye ve Çin gibi ülkeler Maduro yönetimini desteklemiş, ABD yönetiminin Venezüella'nın iç işlerine karışmasına karşı çıkmışlardır.

Sonuç

Latin Amerika toprakları İspanyol ve Portekizliler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda sömürülmüş, yerli halk köleleştirilmiş ve ırksal ayrımlarla sosyal yapı bozulmuştur. İngiltere ve ABD ile birlikte sömürü düzeni el değiştirerek devam etmiştir. ABD her dönem ülkeyi yöneten liderlerin politikasına göre Latin Amerika'ya yönelik olan ilgisini arttırmış veya azaltmıştır. Fakat bölgenin istikrarsızlaştırılması konusunda ABD'nin uyguladığı politikalar göz önüne alındığında başarılı olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Son iki yüz yıllık süreçte neredeyse her üç yılda bir darbe yaşayan Latin Amerika toprakları sahip olduğu zengin kaynaklarının şanstın ziyade şansızlığını yaşamıştır. Bölgede istikrar dış müdahaleler ve ülkelerin iç kırılganlıkları sebebiyle sağlanamamaktadır.

Latin Amerika halkı makûs talihlerini değiştirmek amacıyla birçok karizmatik ve direniş gösteren liderler çıkarmış fakat yine de bir bütünlük ve istikrar sağlayamamıştır. Önceleri tarıma dayalı ekonomilere sahip olan Latin Amerika ülkeleri ekonomilerini petrol ile desteklemeye başlamıştır. Uluslararası konjonktürde yaşanan gelişmeler dolayısıyla da petrol fiyatlarında yaşanan değişim Latin Amerika ekonomilerini büyük oranda etkilemiştir. Petrolün fiyatının arttığı dönem

olan 1973 petrol krizi döneminde kara geçen ülkeler bu sefer de kötü yönetimler sebebi ile ekonomik krize sürüklenmiştir. ABD, uyuşturucu ve terör tehdidi gibi sebepler ile müdahale yapma hakkını politika aracı olarak kullanmıştır.

Uluslararası alanda ABD'nin başka devletlere yönelik gerçekleştirdiği müdahaleler büyük yankılar oluştururken ABD'nin Latin Amerika devletlerine gerçekleştirdiği müdahaleler uluslararası camiada bir karşılık bulamamaktadır. Bu durumun sebebi ABD'nin kıta sahibi olarak yansıttığı algı ve uluslararası aktörlerin bölgeye kayıtsızlığından kaynaklanmaktadır. ABD Latin Amerika'ya müdahalesini halen sürdürmekte ve bölge üzerinde yalnızca kendi söz sahibi olmak istemektedir. Bölge devletlerinden olan Venezüella'nın yaşadığı iç karışıklıklar ABD tarafından tetiklenmektedir. ABD, sol kanadın liderliğini üstlenen Maduro iktidarını yönetimden almak amacıyla Guiado ve taraftarlarını desteklemektedir. 30 Nisan'da kalkışılan darbe girişiminin baş aktörü ABD'dir. Guiado yönetimi ABD ve ABD'nin baskısıyla birçok Avrupa devleti tarafından tanınmıştır. Fakat aynı anda ülkede Maduro iktidarı da görev yapmakta ve Rusya, Çin gibi bir kısım devlet tarafından ülke lideri olarak tanınmaktadır. İki başlı yönetim ABD'nin de desteği ile ülkeyi daha istikrarsız bir döneme taşımaktadır.

Kaynakça

- AA. (2019, 28 Şubat). *America's role in Latin American regime change*. <https://www.aa.com.tr/en/americas/america-s-role-in-latin-american-regime-change/1404970>
- Ağdemir, Z. (2012). Seçimlerine giderken Chavez'in 13 yıllık iktidarı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(3), 265-278. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1740/18465.pdf>
- Akgemci, E. (2011). *Chávez döneminde Venezuela'nın ABD'ye yönelik dış politikası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Baran, D. (2019). Venezüella'da tanıma ikilemi. *Global Political Trends Center İstanbul Kültür Üniversitesi*, 61(1), 1-16. https://www.academia.edu/38364390/Venezüellada_Tanima_Ikilemi
- Barshefsky, C., & James T. Hill. (2008). *US-Latin America relations: A new direction for a new reality: Report of an independent task force*. Council on Foreign Relations.
- Bayrak, C. H. (2016). *Latin Amerika'nın üç büyük ekonomisi ve ekonomik krizleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Benderli, Z. & Görenel, Z. (2006). Neoliberal ekonomi politikalarının Latin Amerika üzerindeki etkileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 21(1), 183-201. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3657>
- Casey, N. (2017 18 Ağustos). *Venezuela's new powerful assembly takes over legislature's duties*. New York Times, <https://www.nytimes.com/2017/08/18/world/americas/venezuela-constituent-assembly-maduro.html>
- DW, (2020), *Venezuela: Maduro wins total control of legislature after vote*. <https://www.dw.com/en/venezuela-maduro-wins-total-control-of-legislature-after-vote/a-55836514>
- Graciela L. K. & Carmen, M. R. (1998). Financial crises in Asia and Latin America: Then and now. *The American Economic Review*, 88(2), 444-448. https://www.jstor.org/stable/116964?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Kaya, E. (2014). *Latin Amerika'da sol liderlerin yükselişi ve uluslararası politikaya etkisi: Venezuela, Bolivya örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Keskin, M. (2016). ABD'nin müdahaleci dış politikası: Latin Amerika örneği. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4(1), 70-88. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/222818>
- Kışlalıoğlu, C. (2008). *2000'den günümüze Latin Amerika-ABD karşılıklı ekonomik ve politik yaptırımları: Venezuela, Bolivya, Peru örnekleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Raby, D. L. (2006). *Günümüzde Latin Amerika ve sosyalizm*. Çev: Ertan Günçiner. Yordam Kitap.
- Reuters, (2019, 23 Ocak). *Trump recognizes opposition leader Guaido as Venezuela's interim president*. <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-politics-trump/trump-recognizes-opposition-leader-guaido-as-venezuelas-interim-president-idUSKCN1PH2CZ>.
- Reuters, (2020, 14 Ağustos). *Lima group members reject Venezuelan parliamentary elections*. <https://www.reuters.com/article/us-lima-group-venezuela-idUSKCN25A2KQ>
- Sancar, C. (2010). Finansal serbestleşme sonrasında Latin Amerika, Meksika, Güneydoğu Asya Ve Türkiye'de yaşanan krizler, nedenleri ve uygulanan İmf tipi istikrar programlarının sonuçları. İçinde İ. Kalaycı (Der.), *Finansal kriz yazıları*. (1-28).

https://www.researchgate.net/publication/284502718_FINANSAL_SERBESTLESME_SONRASINDA_LATIN_AMERIKA_MEKSIKA_GUNEYDOGU_ASYA_VE_TURKIYE%27DE_YASANAN_KRIZLER_NEDENLERI_VE_UYGULANAN_IMF_TIPI_ISTIKRAR_PROGRAMLARININ_SONUCLARI

Tarver, H. M., & Frederick, J. (2005). *The history of Venezuela*. Greenwood Press.

The Guardian, (2019, 3 Mayıs). *Venezuela: Maduro and Guaido's supporters return to the streets*. <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/09/venezuela-maduro-and-guaidos-supporters-return-to-the-streets> .

Topal, A. (2019). Kriz, devlet ve neoliberalizm: Latin Amerika'dan gözlemler. *Birikim Dergisi*, 357(1). https://www.academia.edu/38173876/Kriz_Devlet_ve_Neoliberalizm_Latin_Amerikadan_Gozlemler

Weyland, K. (2018). Limits of US influence: The promotion of regime change in Latin America. *Journal of Politics in Latin America*, 10(3), 135-164. <https://doi.org/10.1177/1866802X1801000305>

ISSN: 2687-220X

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Araştırma Makaleleri
Research Articles

**Küresel Hegemonya, ABD ve COVID-19 Pandemisi:
Salgının Küresel Güç Dönüşümü Etkisine İlişkin
Bir Analiz**

*Global Hegemony, the USA and the COVID-19 Pandemic:
An Analysis of the Effect of the Outbreak on the Global Power
Shifting*

Sertif Demir

Arktik Bilim Diplomasisi ve Türkiye

Arctic Science Diplomacy and Turkey

Ebru Caymaz

**International Migration Dynamics in the
Context of OECD Countries**

OECD Ülkeleri Bağlamında Uluslararası Göç Dinamikleri

**Sinem Dedeoğlu Özkan
Seda Özlü
Dilek Beyazlı**

**Europeanisation in the Non-European Union
Countries and the Foreign and Security Policies of
the Associated States**

*Avrupa Birliği Üyesi ve Avrupa Birliği Üyesi Olmayan
Ülkelerin Dış ve Güvenlik Politikalarında Avrupahlaşma*

Erol Kalkan

Kitap İncelemesi
Book Review

Daniel Yergin

**The New Map:
Energy, Climate and the Clash of Nations**

Aml Çağlar Erkan

ÇEVRESEL GÜVENLİK KAVRAMI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yunus Bilgili

*Karadeniz Teknik Üniversitesi
mybilgili@ktu.edu.tr*

Öz

Kentleşme, sanayileşme, nüfus artışı, sürekli büyümeye dayalı ekonomi ve tüketim anlayışının neden olduğu çevre sorunları, günümüz toplumlarının karşı karşıya kaldığı en önemli problemlerden biridir. Çevre sorunları, insan ve çevre sağlığı üzerinde doğrudan etkide bulunarak toplumsal refahın azalmasına da yol açabilecek bir potansiyele sahiptir. Toplumsal refah azalışının bir güvenlik problemi oluşturabileceği dikkate alındığında, insan ve çevre etkileşimi arasında denge kurulmasına yönelik çabalar, çevresel güvenlik sorununu gündeme getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, çevresel güvenlik kavramının ele alınmasıdır. Çalışma kapsamında, çevre, güvenlik, çevresel güvenlik (ortaya çıkışı, tanımı, kapsamı ve boyutları) ve çevre suçu konularına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Güvenlik, Çevresel Güvenlik, Çevre Suçu

Giriş

İnsanlar var oldukları günden itibaren yeme, içme, barınma ve vücut ısını koruma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak adına çevreleri ile etkileşim içinde bulunmuşlardır. Bu etkileşim sürecinde insanlar, yapay çevrelerini inşa ederken doğal çevre üzerinde birtakım değişikliklerin yaşanmasına da yol açarak çevresel tahribata neden olmuşlardır. 19. yüzyılda yaşanan sanayileşme, kentleşme ve nüfus artışı, doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırmış ve çevresel bozulmaları hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise, çevre sorunlarının insan sağlığı ve refahı üzerindeki olumsuz etkileri, bu sorunların bir güvenlik meselesi haline dönüşmesinde önemli rol oynamıştır.

Çevresel güvenlik tartışmaları, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekolojik dengenin bozulmasından kaynaklı sorunların “güvenlik” perspektifinden ele alınmasıyla başlamıştır. Ayrıca çevre sorunlarının sınır aşan özelliği ve çıkar çatışmaları yaratma potansiyeli de, bu sorunlara güvenlik açısından bakılmasını gerektirmiştir. Aynı döneme denk gelen Soğuk Savaş'ın sona ermesi, neoliberal ekonomi politikalarının tercih edilmesi ve küreselleşme süreci, devletlerin güvenlik

politikasındaki özne konumunun giderek aşınmasına yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde, güvenlik düzeyleri (iç ve dış) arasındaki ayrımlar ortadan kalkmaya başlamış, güvenlik politikaları sadece askeri ve kolluk boyutlarını içerecek şekilde değil, teknolojik, ticari, finansal, politik, ekonomik, askeri, çevresel ve sosyal alanları da kapsayacak biçimde genişlemiştir (Marcos & Teixeira, 2019: 6-8; Özgür & Erciyes, 2017: 81). Bu gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan çevresel güvenlik, genel olarak çevre sorunlarının güvenlik üzerinde yarattığı tehlikeleri ortadan kaldıracak veya engelleyecek politikalar bütünü ifade etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, çevre ve güvenlik değişkenlerinin birbiriyle ilişkisini ele alan çevresel güvenlik kavramının incelenmesidir. Belirlenen amaç doğrultusunda üç bölümden oluşturulan çalışmanın birinci bölümünde, çevre kavramı ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, güvenlik kavramına ve dönüşümüne ilişkin genel açıklamalarda bulunulmuştur. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, çevresel güvenlik kavramının ortaya çıkışı, tanımı, kapsamı ve boyutları ile çevresel suç kavramlarına yer verilmiştir. Ayrıca aynı bölümde, çevre ve güvenlik kavramları bir araya getirilerek geniş bir çevresel güvenlik tanımı yapılmaya çalışılmıştır.

1. Kavramsal Olarak Çevre

Günümüzde toplumların mücadele etmesi gereken en önemli problemlerden biri, iklim değişikliği, çölleşme, hava, su ve toprak kirliliği gibi çevre sorunlarıdır. Bu sorunların canlı ve cansız varlıklar üzerindeki etkisinin anlaşılabilmesi adına “çevre” ve “çevre sorunları” kavramlarının ne ifade ettiğinin ortaya konulması gerekmektedir.

Çevre, insan ve diğer canlı varlıklar üzerinde etkide bulunan veya bulunabilecek fiziksel, biyolojik, kimyasal, toplumsal, kültürel, iklimsel ve coğrafi etkenler bütünüdür (Demir & Acar, 2005: 76; Keleş vd., 2012: 51; Görür, 2011: 9). Bir başka deyişle çevre, canlı türlerinin yaşamlarını devam ettirdikleri, çeşitli etkileşim ve ilişkilerde bulunduğu, her türlü fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik, kültürel ve doğal ortamdır (Akyüz, 2020: 30). Canlı ve cansız varlıkların ortak yaşam alanını ifade eden çevre, doğal ve yapay olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğal çevre, insan etkisinin henüz girmediği veya çok az müdahale edilen; yapay çevre ise, insanların bilgi birikimi sayesinde doğal kaynakları, yapıları ve çevresel unsurları dönüştürmesi sonucunda ortaya çıkan çevreyi belirtmektedir (Demir & Acar, 2005: 76).

İnsanlar yapay çevreyi inşa ederken doğal çevre üzerinde önemli birtakım değişikliklere yol açabilmekte ve doğal çevrenin sahip olduğu iç dengeyi bozabilmektedir. Bu bağlamda çevre sorunlarını, insanlar tarafından inşa edilen

yapay çevrenin doğal çevre üzerindeki olumsuz etkileri şeklinde tanımlamak mümkündür (Ertürk, 2009: 4; Bozkurt, 2010: 6-7). Farklı bir ifadeyle çevre sorunları, insan faaliyetleri nedeni ile hava, toprak ve su gibi çevresel unsurların niteliğinin bozulması ve canlı türlerinin yaşam ortamlarının değişmesine/dönüşmesine yol açan etkenler bütünüdür (Kaypak, 2012: 8).

İnsan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan çevre sorunları, insan ve diğer çevresel unsurların yaşamları üzerinde önemli tehlikeler yaratmaktadır. Şöyle ki, kentleşme, sanayileşme, ulaşım ve turizm gibi ekonomik etkinlikler hava, su ve toprak gibi doğal kaynakların hem kirlenmesine hem de niteliklerinin değişmesine yol açmaktadır. Yaşamın devamlılığı için vazgeçilmez olan doğal kaynaklar üzerinde kurulan bu baskı, insanların, toplumların ve nihayetinde de gezegenin varlığını, refahını ve geleceğini tehdit etmektedir (Halder & İslam, 2015: 36). Bu noktada çevre sorunları, canlı varlıkları, doğanın üretken ve dengeli yapısını, insan sağlığı ve refahını tehdit eden bir durumu yansıtmakta (Karaca, 2019: 3) ve insanların temel ihtiyaçlarından biri olan güvenlik gereksinimi üzerinde de etkide bulunmaktadır. Bir başka deyişle, çevre sorunları insanların ve toplumların geleceğini etkileyen önemli bir güvenlik sorununu da beraberinde getirmektedir.

2. Güvenlik Kavramına Genel Bir Bakış

Bireylerin temel ihtiyaçlarından bir olan güvenlik, Türk Dil Kurumu online sözlükte “toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet” şeklinde tanımlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, güvenlik, toplumda yaşayan birey ve birey topluluklarının, tehlikelerden uzak, korkusuz bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmelerini ve gelecekte karşılaşılabilecek riskleri yönetebilmeyi ifade etmektedir (Jore, 2019: 158; Alpar, 2013: 79). Daha geniş bir söylemle güvenlik, kişi, grup, topluluk veya devletlerin, çeşitli tehditlere karşı varlıklarını devam ettirme ve kamu düzenini sağlama, toplumun huzurunu, esenliğini, ahlakını ve sağlığını korumaya yönelik kurum ve kurallar bütünüdür (Özgür & Erciyes, 2017: 80; Uğur & Geygüç, 2019: 134; Bozkurt & Ergun, 2008: 127). Ekonomik, siyasal, teknolojik, sosyal ve kültürel gelişmelere bağlı olarak güvenlik kavramının içeriği ve kapsamı değişime uğramaktadır. Bu noktada, güvenlik olgusu, kişiye, zamana, yere ve koşullara göre değişiklik gösteren dinamik bir yapıya sahiptir (Brooks, 2010: 226).

Tarihsel perspektiften bakıldığında, Avrupa’da Sanayi Devrimi ile başlayan modernleşme sürecinden Soğuk Savaş dönemine kadar, iç ve dış güvenlik ayırımının yapılmadığı; ordunun dış güvenliği, kolluk kuvvetlerinin ise, iç güvenliği sağlamakla

görevlendirildiği görülmektedir (Özgür & Erciyes, 2017: 84). Modernleşmeyle başlayan ve Soğuk Savaş'ın son bulduğu süreçte, askeri güç ile ilgili konular güvenlik sorunu olarak ele alınmış, bunun dışındaki meseleler ise ikincil/tâli politikalar şeklinde değerlendirilmiştir (Güntay, 2018: 141; Demiray & İşcan, 2008: 153).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, neoliberal politikaların yükselişi ve küreselleşme olgusu, devletin güvenlik konularındaki özne rolünü araç konumuna getirmiş ve güvenlik anlayışı ulusal devletlerin sınırlarını aşarak bölgesel/küresel düzeye taşınmıştır. Yine bu dönemde, iç ve dış güvenlik arasındaki ayrımlar bulanıklaşmış, güvenlik konusu askeri ve kolluk boyutundan çıkarak, ticari, finansal, teknolojik, ekonomik, politik, askeri ve sosyal alanları kapsayacak şekilde genişlemiştir (Marcos & Teixeira, 2019: 6-8; Özgür & Erciyes, 2017: 81).

Geleneksel yaklaşımların ekonomik, teknolojik, siyasal ve kültürel alanlarda yaşanan değişikliklere cevap verememesi, güvenlik anlayışında bir değişimin yaşanması ile sonuçlanmıştır. Bu noktada, “sorunların barışçı yollarla çözülmesi, demokratikleşme, çevre sorunları, insan hakları, refahın adil bir şekilde dağıtılması, enerji güvenliği, etnik ve dinsel çatışmaların önlenmesi ve kriz yönetimi gibi birçok değişkeni içeren, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde barış ve istikrarı zedeleyebilecek sorunların çözülmesi için mekanizmalar geliştirilmesini öngören bütüncül güvenlik anlayışı” öne çıkmıştır (Gül, 2016: 306). Ulusal ve uluslararası boyutta yaşanan ekonomik sorunlardan siyasi krizlere, terörizmden insan hakları ihlallerine, yoksulluktan çevre sorunlarına kadar geniş bir yelpazeyi içine alan yeni güvenlik paradigması, iç güvenlik açısından klasik kolluk hizmeti temeline dayanan güvenlik anlayışından uzaklaşarak birçok paydaşı içine alan bir yapıyı gerektirmektedir (Özgür & Erciyes, 2017: 85). Çevre sorunlarının sınır aşan özelliği, çıkar çatışmalarına yol açma potansiyeli ve insan sağlığını tehdit eden yapısı, bu sorunların güvenlik problemi olarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

3. Çevresel Güvenlik

20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, nükleer silahların yarattığı endişeler, Bhopal ve Çernobil felaketleri, ormansızlaşma, küresel ısınmanın başladığına yönelik tartışmalar ve Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun kaynaklara erişim konusunda yaşanan/yaşanacak çıkar çatışmalarına ilişkin çalışmaları çevresel güvenlik tartışmalarının başlamasında rol oynayan önemli gelişmelerdir (Dalby, 2017: 237). Bu bağlamda, çevresel değişimlerin insani ve ulusal güvenliği

nasıl tehdit ettiği veya çevrenin nasıl güvensizlik kaynağı oluşturacağına ilişkin tartışmalar çevresel güvenlik kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Hough, 2019: 1). Ayrıca, insan faaliyetlerinden kaynaklı çevresel bozulmaların yarattığı tehdit, bu sorunları 1990'lardan itibaren bir ulusal güvenlik meselesi haline getirmiştir (Peptan, 2018: 282-283).

Ekolojik denge üzerinde yaratılan tahribata bağlı kaynak kıtlığı, yaşamın devamlılığını tehlikeye atmakta ve birtakım çıkar çatışmalarını gündeme getirmektedir. Bununla beraber, çevre sorunlarının etkisini giderek artan bir şekilde hissettirmesi, ulusal, bölgesel ve uluslararası boyutta istikrarsızlık, uzlaşmazlık ve çatışma yaratma potansiyeli taşıdığı için, bunların önlenmesi ve ortaya çıkan problemlerin giderilebilmesi adına politikalar ve yasal düzenlemeler yapılmaktadır (Algan, 2002: 21). Küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi/delinmesi, ormansızlaşma, biyoçeşitliliğin azalması, hava, su ve toprak kirliliği gibi çevre sorunları, devletin ve vatandaşların tehditlere karşı korunması şeklinde tanımlanan geleneksel güvenlik kavramının genişlemesine yol açmıştır (Eckersley, 1996: 140). Bu bağlamda, çevresel güvenliği, çevre sorunlarının güvenlik üzerinde yarattığı tehditler bütünü olarak ifade etmek mümkündür. Çevresel güvenlik, çevre sorunlarından (iklim değişikliği, ormansızlaşma, hava kirliliği ve illegal atık transferi vb.) kaynaklı tehditlerin önlenmesinin yanında deniz, su, doğal kaynak, enerji ve besin güvenliği gibi konuları da kapsamaktadır (Kaypak, 2013: 15-16).

İnsan ve çevre etkileşiminde bir denge kurulmasını ifade eden çevresel güvenlik, ulusal güvenliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir normatif boyutunu oluşturur. Çevresel güvensizlik durumu ise, sadece insanlar açısından değil, doğal kaynaklar ve ekosistemler için de bir tehdit unsurudur (Asif, 2021: 5). Dolayısıyla çevresel güvenlik sorunları, ekosistemler üzerindeki antropojenik tehditleri göz önünde bulundurarak sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek adına, devlet kurumlarının normatif kararlar alma ve bunları yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde uygulanması ile doğrudan ilgilidir (Stoett, 1994: 741; Hassan vd., 2017: 128).

Bu bağlamda, ulusal güvenliğin sosyal, politik ve ekonomik değişkenleri ile çevresel güvenliğin karşılıklı bağımlılık içinde bulunduğu ifade edilmelidir (Peptan, 2018: 383).

Ulusal ve insani güvenlik değişkenlerinin bir araya getirilmesini gerektiren çevresel güvenliğin dört temel boyutundan söz etmek mümkündür. Bu boyutlar (Ratner, 2018: 5-9):

1. Ekosistemlerin canlı ve cansız unsurları, insan refahını ve güvenliğini destekler niteliktedir.
2. Kaynağı ne olursa olsun yaşanan çatışmalar, çevre korumaya yönelik yapılan yatırımların uygulanabilirliğini ve sürdürülebilirliğini etkilemektedir.
3. Çevresel bozulmalar, kaynak rekabeti veya kaynakların faydasının adaletsiz dağılımı, kırılganlık ve çatışma riskini artırır.
4. Çevresel konularda yapılacak iş birliği ve çıkar çatışmalarının etkin bir şekilde yönetilmesi, çevre sorunlarını önleme ve giderme kapasitesini artırıcı bir nitelik taşımaktadır.

Söz konusu boyutlar dikkate alındığında, çevresel güvenliğin ekosistem bozulmalarının azaltılarak/önlenecek insan refahını artırma çabası ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durumu tehdit edebilecek eylem ve faaliyetlerin suç olarak tanımlanması ve çeşitli yaptırımlarla desteklenmesi, çevresel güvenliğin sağlanabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Çevre ve güvenlik kavramlarının bir arada değerlendirilmesi, çevresel açıdan risk taşıyan eylem ve faaliyetlerin suç olarak nitelendirilmesini ve çeşitli yaptırımlarla desteklenmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda çevre suçu, kişilerin (özel veya tüzel) çeşitli çıkarlar sağlamak amacıyla çevresel güvenlikle ilgili alınan kararlara ve mevzuata aykırı bir şekilde ekolojik/biyolojik sistemlere zarar veren veya verme potansiyeline sahip eylem ve faaliyetleri belirtmektedir (Bricknell, 2010; Kaya & Ertürk, 2008: 87; Clifford & Edwards, 1998: 24). Bu suçlar, atıkların yasal olmayan yöntemler kullanılarak bertaraf edilmesi, tehlikeli maddelerle ilgili işaretleme ve bilgilendirmenin yapılmaması, ozon tabakasına zarar veren maddelerin alım-satımı, flora ve faunanın illegal ticareti gibi geniş yelpazeyi kapsamaktadır (Brack ve Hayman, 2002; Kaya & Ertürk, 2008: 88). Çevre suçları, ekolojik unsurlara ve sistemlere yönelik olduğu için genellikle toplumsal bir zarar durumu söz konusudur. Ayrıca bu suçlar, yerel, bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde kısa, orta ve uzun vadede etki yaratma riskini de beraberinde getirmektedir.

Çevre, güvenlik ve çevresel güvenlik kavramlarına ilişkin yapılan açıklamalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde çevresel güvenliği; çevrenin canlı veya cansız varlıkları üzerinde fiziksel, kimyasal ve biyolojik olarak etkide bulunabilecek insan faaliyetlerinin çevre ve insan sağlığının riske atılmaması, toplumsal refahın azaltılmaması ve çevresel güvensizlik durumu yaşanmaması için belirlenen kurallar, uygulamalar ve kısıtlamalar bütünü şeklinde tanımlamak mümkündür.

Sonuç ve Değerlendirme

Nüfus artışı, sanayileşme ve kentleşmenin neden olduğu çevre sorunlarının etkisini hissettirmesi, insan ve çevre ilişkilerinin güvenlik politikaları açısından sorgulanması ve değerlendirilmesi, çevresel güvenlik tartışmalarının yaşanmasına yol açmıştır. Çevresel güvenlik, genellikle çevre sorunlarının güvenlik üzerinde yarattığı tehditleri engelleme ve gidermeye yönelik tedbirler bütünüdür ifade etmektedir. Bununla beraber, çevrenin bir güvensizlik kaynağı olmaması için alınması gereken önlemleri de içerecek biçimde kullanılmaktadır. Dolayısıyla çevresel güvenlik, bir taraftan güvenliğin sağlanması, diğer taraftan da güvensizlik durumunun ortadan kaldırılması şeklinde iki ayağı olan bir yapıyı temsil etmektedir.

Çevresel güvensizlik durumunun oluşmaması adına uygulanacak politikalar, çevre koruma, iyileştirme ve geliştirme yatırımlarının etkinliğini, verimliliğini ve sürdürülebilirliğini sağlayabilecek ve doğal kaynaklar üzerindeki rekabeti adil bir şekilde çözüme kavuşturabilecek niteliktedir. Bu açıdan bakıldığında, çevresel güvensizlik durumunun oluşmaması ve çevresel güvenliğin sağlanmasına yönelik kural, politika ve uygulamaların aynı veya benzer amaçlar doğrultusunda ve birbirini destekleyecek şekilde ele alınması gerektiği ifade edilmelidir.

Çevresel güvenliğin sağlanması ve ekosistemler üzerindeki insan kaynaklı baskının azaltılması, her şeyden önce normatif kuralların kesin, net, şeffaf ve anlaşılabilir bir biçimde belirlenmesine bağlıdır. Kurallar belirlenirken ulusal güvenliğin politik, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutları da dikkate alınmalıdır. Çevresel güvenliğin tesis edilmesi temelde devletin bir görevidir. Ancak bütün toplumsal kesimlerin (sivil toplum kuruluşları vb.) belirlenen kurallar ve politikalar doğrultusunda birlikte hareket etmelerine imkân sunan düzenlemeler de yapılmalıdır. Çevresel güvenliğe yönelik iş birliği, çıkar çatışmalarını azaltan bir mekanizma olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda, çıkar çatışmalarının etkin bir şekilde yönetilmesi, çevresel güvensizlik durumunun oluşumunun engellenmesi ve kaynakların adil bir şekilde dağıtılması açısından gereklidir.

Kaynakça

- Akyüz, E. (2020). *Çevre biliminin ABC'si: Yeni başlayanlar için çevre sorunları ve politikaları*. Seçkin Yayıncılık.
- Algan, N. (2002). Türk Boğazları'nda çevresel güvenlik. *Mülkiye Dergisi*, 26(234), 21-34.
- Alpar, G. (2013). Güvenliğin sağlanmasında bir kolluk kuvveti olan jandarmanın geçmişten günümüze rolü ve

- dünyadaki konumu. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2(1), 79-106.
- Asif, M. (2021). Introduction. M. Asif (Ed.), *Energy and environmental security in developing countries*, (1-17), Cham: Springer.
- Bozkurt, Ö. & Ergun, T. (2008). *Kamu yönetimi sözlüğü*. S. Sezen (Ed.), 2. Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdare Enstitüsü Yayını, No: 342.
- Bozkurt, Y. (2010). *Avrupa Birliğine uyum sürecinde Türkiye’de çevre politikalarının dönüşümü*. Ekin Yayınevi.
- Brack, D. & Hayman, G. (2002). *International environmental crime: The nature and control of environmental black markets*. Background paper for RIIA workshop, London: Royal Institute of International Affairs.
- Bricknell, S. (2010). *Environmental crime in Australia*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Brooks, D. J. (2010). What is security: Definition through knowledge categorization. *Security Journal*, 23(3), 225-239.
- Clifford, M. & Edwards, T. D. (1998). Defining “environmental crime”. M. Clifford (Ed.), *Environmental crime: Enforcement, policy, and social responsibility*, (5-30), Maryland: An Aspen Publication.
- Dalby, S. (2017). Anthropocene formations: Environmental security, geopolitics and disaster. *Theory, Culture & Society*, 34(2-3), 233-252.
- Demir, Ö. & Acar, M. (2012). *Sosyal bilimler sözlüğü*. Adres Yayınları.
- Demiray, M. ve İşcan, İ. H. (2008). Uluslararası sistemde güvenlik kavramının değişimi ekonomik ve jeopolitik arka planı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 141-170.
- Eckersley, R. (1996). Environmental security dilemmas. *Environmental Politics*, 5(1), 140-146.
- Ertürk, H. (2009). *Çevre bilimleri*. 3. Baskı, Ekin Yayınevi.
- Görür, G. (2011). Temel ekolojik kavramlar. S. Gökmen (Ed.), *Genel ekoloji*, 2. Basım, (1-20), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gül, M. (2016). Güvenlikteki kavramsal değişim ve Türkiye’nin güvenlik yaklaşımı ve politikalarına etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 303-320.

- Güntay, V. (2018). Siber güvenlik ve çevre ilişkisi. B. Hergüner & E. Kalkan (Ed.), *Türkiye’de çevre politikaları: Sürdürülebilir kalkınma için eksik halkayı tamamlamak*, (139-161), Nobel Yayınları.
- Halder, J. N. & Islam, M. N. (2015). Water pollution and its impact on the human health. *Journal of Environment and Human*, 2(1), 36-46.
- Hassan, M., Afridi, M. K. & Khan, M. I. (2017). Environmental diplomacy in South Asia: Considering the environmental security, conflict and development nexus. *Geoforum*, 82, 127-130.
- Hough, P. (2019). Back to the future: Environmental security in nineteenth century global politics. *Global Security: Health, Science and Policy*, 4(1), 1-13.
- Jore, S. H. (2019). The conceptual and scientific demarcation of security in contrast to safety. *European Journal for Security Research*, 4, 157-174.
- Karaca, Coşkun. (2019). *Çevre ve kentleşme politikası*. Ekin Yayınevi.
- Kaya, Y. & Ertürük, H. (2008). Uluslararası çevre suçlarıyla mücadele ve çok taraflı çevre anlaşmalarının etkinliği. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 4(15), 85-112.
- Kaypak, Ş. (2012). Güvenlikte yeni bir boyut; çevresel güvenlik. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 1-22.
- Kaypak, Ş. (2013). Çevresel güvenlik ve sınıraşan çevre suçları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 11-22.
- Keleş, R., Hamamcı, C. & Çoban, A. (2012). *Çevre politikası*. 7. Baskı, İmge Kitabevi.
- Marcos, D. & Teixeira, N. S. (2019). From security to human security: The evolution of the concept and current perspectives for the Atlantic Basin. N. S. Teixeira & D. Marcos (Ed.), *Evolving human security challenges in the Atlantic Space*, (3-22), Jean Monnet Network on Atlantic Studies.
- Özgür, E. & Erciyes, E. (2017). Kamu yönetiminde yaşanan dönüşümlerin iç güvenlik sektörüne yansımaları. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6(1), 79-110.
- Peptan, C. (2018). The environmental security, a national security dimension. *Fiability & Durability*, 1, 381-385.
- Ratner, B. D. (2018). Environmental security: Dimensions and priorities. *Scientific and Technical Advisory Panel to the*

Global Environment Facility, Washington, DC.
<https://www.thegef.org/publications/environmental-security-dimensions-and-priorities>

- Soett, P. J. (1994). Global environmental security, energy resources and planning: A framework and application. *Futures*, 26(7), 741-758.
- Uğur, A. & Geygüç, E. (2019). Tam kamusal bir mal olarak iç güvenlik hizmetleri: Türkiye’de iç güvenlik hizmetlerini sağlayan genel bütçeli kurumların harcamalarının değerlendirilmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 132-146.

YENİ
KİTAP

KARADENİZ

2020 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA
BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

Editör
ÖZGÜR TÜFEKÇİ

KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

KTÜ-SAM Kitapları 1

Karadeniz:

2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel
Değerlendirmeler

Editör: Özgür Tüfekçi

Ücretsiz indirmek için: <https://www.ktu.edu.tr/sam-karadenizyilligi>

COVID-19 PANDEMİSİ VE KÜRESEL İŞ BİRLİĞİ MODELİ OLARAK COVAX GİRİŞİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Aydın Halisoğlu

*Tarsus Üniversitesi
taydin@tarsus.edu.tr*

Öz

Tarih boyunca pandemiler toplumsal yapıyı, siyasi sistemleri ve ekonomileri dönüştürücü özelliği ile gündeme gelmiştir. Covid-19 pandemisi de, yeni-normal anlayışı çerçevesinde küresel düzeni ve değerleri dönüştürücü etkiye sahiptir. Tarihte yaşanan birçok pandeminin aksine, Covid-19 pandemisi küresel iş birliğini sağlama yolunda dünyadaki ülkelerin çoğunun katılım gösterdiği, vakıf ve özel sektör kuruluşlarının da finansman desteğinde bulunarak küresel iş birliğini pekiştirdiği bir süreci gözler önüne sermektedir. Aşıya adil erişim gibi kavramların uluslararası gündemde tartışıldığı ve yeni mekanizmaların geliştirildiği bu süreç, küresel iş birliğini güçlendirme adına Covax Girişimi adlı çok yönlü bir oluşumu karşımıza çıkarmaktadır. Bu çalışmanın amacı, küresel bir iş birliği modeli olarak Covax Girişimini ve küresel iş birliğine etkisini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Covax Girişimi, İş birliği, Covid-19

Giriş

Çıkış noktası hakkında çeşitli teorilerin ortaya atıldığı ve kaynağı konusunda şüpheli yaklaşımların sunulduğu Covid-19 pandemisi, 2019 yılının Aralık ayından beri uluslararası gündemin ilk sırasında yer almaktadır. Siyasetten ekonomiye, toplumsal yapıdan bireylerin günlük davranış kalıplarına kadar mevcut düzeni değiştirmesi ve yeni-normal yaklaşımı çerçevesinde yeni davranış kalıplarını oluşturması, mevcut pandeminin daha çok sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Aşı milliyetçiliği veya aşı tedariki gibi çatışma alanları oluşturmasının yanı sıra, Dünya Sağlık Örgütü'nün girişimleri ile de küresel bir iş birliği odağı haline gelmesi dikkat çekicidir.

Tarihte görülen birçok pandeminin aksine, Covid-19 pandemisi uluslararası iş birliğinin gerçekleştirilebilmesinde büyük rol oynamıştır. Bugün dünya devletlerinin çoğu tarafından desteklenen ve özellikle Covid-19 aşısına adil erişim gibi yeni hakları gündeme getiren Covax Girişimi, bu uluslararası iş birliğinin en belirgin özelliğidir.

Bu çalışmanın amacı, küresel bir iş birliği modeli olan Covax Girişimi'ni ve küresel iş birliğine katkısını incelemektir. Bu amaçla Covax Girişimi'nin kapsamı, hedefleri, stratejileri ve finansman ihtiyacı tanımlanacak, aşuya adil erişim mekanizması ile birlikte küresel iş birliğine etkisi yorumlanacaktır.

1. Covax Girişimi Nedir?

*“There should not be a divide
between the haves and the have-nots”*
Tedros Adhanom Ghebreyesus

Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Tedros Adhanom tarafından sarf edilen yukarıdaki ifade, Covax Planı'nın temel felsefesini fazlası ile yansıtmaktadır. Covax Girişimi kısaca, “herkes kazanmadan kimsenin kazanmayacağı” küresel bir iş birliği ruhunu ifade etmektedir (Covax, t.y).

Covax Girişimi, en yalın hali ile UNICEF, Dünya Sağlık Örgütü, CEPI (The Coalition for Epidemic Preparedness Innovations -Salgına Hazırlık İnovasyonları Birliği) ve GAVI (The Global Alliance for Vaccines and Immunizations-GAVI Aşı İttifakı) ortaklığında yürütülen bir çalışmadır. Bu girişimi oluşturan temel öğeler aşuya adil erişim, kamu sağlığının korunması, pandeminin olumsuz etkilerini azaltma, toplumsal ve ekonomik yeniden inşayı sağlayabilmek şeklinde özetlenebilir.

Pandeminin ilerleyen dönemlerinde Covid-19 aşısının varlığının tek başına yeterli olmadığına farkına varılmıştır. Pandemi ile mücadele etmenin ve pandemiyi bitirmenin tek yolunun aşuya adil erişim sağlanarak herkesin aşılmasının sağlanmasıdır. Bu amaç çerçevesinde küresel liderlerin bir araya gelerek iş birliği için bir çözüm önerisi sunma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Covax Girişimi, bu ihtiyaç çerçevesinde oluşturulmuş, dünya ülkelerinin üçte ikisinin katılımı ile benzersiz bir uluslararası iş birliği modeli olarak tanımlanmaktadır (Berkley, 2021: par-1).

Covax Girişimi, Nisan 2020 tarihinde ilan edilen üç sütunlu ACT Accelerator (Access to Covid-19 Tools- Koronavirüs Araçlarına Erişimi Hızlandırma) platformunun bir parçasıdır. ACT Accelerator Platformu hükümet yetkililerini, bilim adamlarını, akademisyenleri, sivil toplum kuruluşlarını, özel sektörü, üreticileri ve küresel sağlık organizasyonlarını bir araya getiren çerçeve bir program olma özelliği ile küresel iş birliği sürecinde oldukça önemlidir (CEPI, 2020). ACT Accelerator ile Covid-19'un teşhisi, tedavisi ve aşılama sürecine adil bir erişim hedeflenmektedir. Covax Girişimi,

aşılama sütununun bir parçasıdır ve araştırma, geliştirme, üretim ve fiyatlandırma müzakereleri için oluşturulan küresel bir platformdur. Bu haliyle, kişilerin sağlık durumuna bakılmaksızın herkesin Covid-19 aşısına erişimini hedefleyen küresel bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır (ACT, t.y).

2. Covax Girişimi İçin 2021 Stratejisi

Aşıya adil erişimi sağlayabilmek için stratejik alt yapının ve hedeflerin belirlenmesi gereklidir. Covax Girişimi, bu hedefi gerçekleştirmek için 2021 yılına ait stratejiler belirlemiş ve katılımcı birimlere fonlama çağrısı iletilmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 23 Nisan 2021 tarihinde yayımlanan ACT-Accelerator Etki Raporu'nda 2021 yılı hedefleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır (ACT Impact Report, 2021: 2-3):

- 2021 yılı sonu itibari ile 900 Milyon Covid-19 testi elde etmek
- Akut evredeki pandemiyi sonlandırabilmek için ülkelere aşı sağlamak
- Virüsün yeni varyantlarını hedefleyen gelecek dönem aşı çalışmalarını desteklemek
- 2021 yılı itibari ile en az 2 Milyar doz aşı tedariki sağlamak ve bunun en az 1.3 Milyar dozunu Covax AMC (Advanced Marketing Commitment- İleri Piyasa Taahhüdü) ülkelerine ulaştırmak

2021 yılı hedefleri bağlamında Covax AMC ülkelerine aşı erişimi önemli bir husustur. AMC ülkeleri, Covax Girişimi'nde yer alan 186 katılımcı ülkeden düşük gelirli, düşük-orta gelirli ve uluslararası kalkınma desteği almaya uygun ülkeler olarak sınıflandırılan 92 ülkeyi* betimlemektedir (UNICEF, 2020: par-5). Bu ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılası 4000 doların altındadır (World Bank, 2021:9). Ek olarak, Birleşmiş Milletlerin 2021 listesine göre az gelişmiş ülke sayısı 46'dır. Bu 46 ülkenin toplam nüfusu 880 milyon olup, dünya nüfusuna oranı % 12'dir ve dünya GSH oranı %2'nin altındadır. Az gelişmişlik kriterleri ise dış ekonomik şoklara, doğal ya da insan-yapımı hastalıklara kırılganlık durumuna göre kategorize etmektedir (UNCTAD, 2021). Birleşmiş Milletler listesinde yer alan 46 ülke, Covax AMC ülkelerini de içermektedir.

2021 stratejileri bağlamında aşı dozlarının tedariki konusu da önemli bir husustur. Buna göre, 2 Mart 2021 itibari ile, 2021 yılının ilk çeyreğinde 95 milyon doz Covid-19 aşısı (bunun 85 milyon dozu Covax AMC ülkeleri için ayrılmıştır) ve 2021'in ikinci çeyreğinde arz edilmesi öngörülen 365 milyon doz aşı

* Covax AMC kapsamında listelenen ülkeler listesine GAVI web sayfasından ulaşılabilir (Gavi, t.y).

(285 milyon doz AMC ülkeleri için) hedeflenmektedir (World Bank, 2021: 9).

Oxford Üniversitesi tarafından geliştirilen Our World in Data uygulaması ile, ülkeler bazında kaç doz aşı uygulandığı, güncel istatistik bilgilerle takip edilebilmektedir. Buna göre, 10 Temmuz 2021 itibari ile dünya nüfusunun %24.95'i en az bir doz aşılannmıştır. Düşük gelirli ülkelerde, en az bir doz aşı olanların oranı ise %1'dir (Our World in Data, 2021, par: 1). Our World Data tarafından sunulan veriler, coğrafi bazda aşağıdaki tabloda listelenmiştir:

Tablo 1

30 Ocak-8 Temmuz 2021 Tarihleri Arası En Az 1 Doz Covid-19 Aşısı Olan Kişilerin Coğrafi Bazda Yüzdesele Dağılımı†

	Dünya Geneli	Afrika	Avrupa	Asya	Kuzey Amerika	Güney Amerika
31 Ocak 2021	0.76	0.0	2.90	0.19	4.52	0.55
28 Şubat 2021	1.90	0.28	6.17	0.74	9.01	2.53
31 Mart 2021	4.40	0.58	12.74	2.15	18.82	6.6
30 Nisan 2021	7.70	1.04	21.58	4.29	29.35	12.01
31 Mayıs 2021	10.87	1.87	31.75	6.01	37.18	18.78
30 Haziran 2021	23.71	2.67	41.24	24.07	42.66	29.49
8 Temmuz 2021‡	24.95	2.82	43.44	25.22	43.79	33.46

Kaynak: Our World in Data, 2021

Aşağıdaki grafikte ise, Covax AMC ülkelerini de içeren ve Birleşmiş Milletler tarafından az gelişmiş ülkeler kategorisinde bulunan ülkelerin 8 Temmuz 2021 tarihi itibari ile 100 kişi

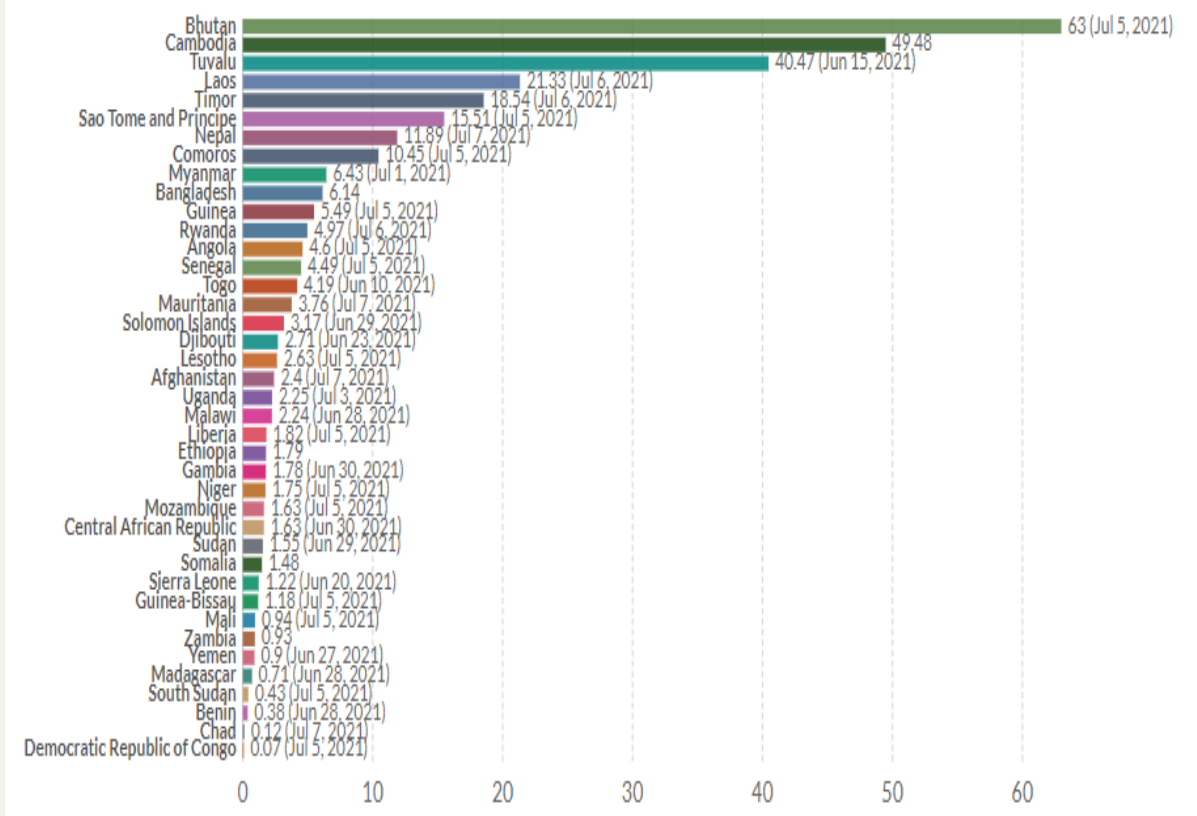
† Tablo oluşturulurken, toplam verileri sunabilmek adına sadece ilgili ayın son günündeki veriler eklenmiştir.

‡ Bu makalenin son düzenlemelerinin yapıldığı Temmuz 2021 itibari ile sadece 8 Temmuz tarihine kadar sunulan verilere ulaşılabilir. Bu sebeple tabloda, sadece 8 Temmuz tarihli veriler yer almaktadır.

üzerinden COVID-19 aşısı olanların oranı verilmiştir (Our World in Data, 2021).

Grafik 1

Birleşmiş Milletler az gelişmiş ülkeler listesine göre Covid-19 aşısı olanların oranı (100 kişi üzerinden)

Kaynak: Our World in Data, 2021

Yukarıdaki tablo ve grafikte görüldüğü üzere, aşıya adil erişim bağlamında Afrika ülkeleri belirlenen hedeften oldukça uzaktır. Tablo 1'de yer aldığı haliyle, Ocak-Temmuz 2021 tarihleri arasında Avrupa ve Amerika'da en az bir doz aşı olmuş kişilerin oranı %40'tan fazla olup, giderek artmaktadır. Afrika'da ise bu oran oldukça yavaş yükselmekte ve anca %2.82 dolaylarında yükseliş gösterebilmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından sağlanan verilere göre, 43 Afrika ülkesi Covax Girişimi'nde yer almıştır. 2021 yılı sonuna kadar 600 milyon doz ile nüfusun %20'lik kesiminin aşılınması hedeflenmektedir. Birinci katmanı oluşturan %3'lük kesimin, özellikle sağlık çalışanları ve kırılgan grupları içermek üzere 90 milyon dozun uygulanması hedeflenmektedir (WHO Regional Office for Africa, 2021). Belirlenen bu hedeflere

rağmen, Afrika ülkelerinde ve topluluklar arasında aşı karşıtlığı veya aşının kabulü konuları çeşitlilik arz etmektedir. Ve yine, dünya geneli için belirlenen 2 milyar doz göz önüne alındığında, Afrika ülkeleri 32 milyon doz ile %1'lik bir oranın altında seyretmektedir (WHO Africa, 2021: par: 5-11).

3. Covid-19 Aşılarının Adil Dağıtım Mekanizması

2021 stratejileri kapsamında aşıların yıl içinde belli oranlarda dağılımının öngörüldüğünü yukarıda belirtmiştik. İşte bu noktada, yani aşı tedariki noktasında karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır: Bu dozlar nasıl adil bir şekilde dağıtılacaktır? Adil dağıtım mekanizması için nasıl bir strateji geliştirilmiştir?

Adil dağıtım mekanizması, akut pandemiye durdurmak adına toplumların ve ekonomilerin yeniden inşası için üzerinde durulan önemli bir konudur (Fair Allocation Mechanism, 2020: par-3). Adil dağıtım mekanizmasının işlerliği için Dünya Sağlık Örgütü bir öneri geliştirmiştir ve 9 Eylül 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayımlanan raporda, söz konusu mekanizmanın detaylarına yer verilmiştir. Buna göre, bir aşının güvenli ve etkili olduğu belirlenip, kullanım izni verildikten sonra, ülkelerin nüfusuna göre oranlanarak dağıtılacaktır. Oranlama sistemi ile ülkeler, yüksek riskli gruptaki nüfusun bağışıklığını birinci katmanda tamamlayabilecektir. Eğer aşı arzı sıkıntısı yaşanırsa, ülkenin Covid-19 kırılganlığına ve maruz kaldığı tehdit oranına göre ağırlıklı bölüştürme yaklaşımı uygulanacaktır (Fair Allocation Mechanism, 2020).

Dağıtım iki katmanda gerçekleştirilecektir. Her ülkenin %20'lik dozu karşılayan nüfusu, birinci katman (Tier-1) olarak isimlendirilmiştir. Birinci katmandaki nüfusun aşılınması çok sayıda ölümün önlenmesi ve pandeminin sosyal ve ekonomik olumsuz sonuçlarının azaltılması hususunda gereklidir. Birinci katmandaki aşılama aşamalı bölüştürme sistemi uygulanacaktır. Yani, ilk etapta nüfusun %3'lük bir kesimine denk gelen kesimin aşılınması tamamlanacaktır. Bu kesim ise genellikle sağlık çalışanları veya sosyal bakım hizmetlerinde çalışan kişileri kapsamaktadır. Aşamalı bölüştürme sistemi, %20'lik nüfusa ulaşmaya kadar bölüm gerçekleştirilecektir (Fair Allocation Mechanism, 2020: 26).

Birinci katmanın aşılınması bittiğinde, ikinci katman aşamasına geçilecektir. Bu aşamada, ülkedeki büyük bir kesimin aşılınması hedeflenmektedir. İkinci katmanda kullanılan yaklaşım ise ağırlıklı bölüştürme yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, her ülkenin pandemiden farklı derecelerde etkilendiği göz önüne alınır. Bu bağlamda ülkelerin Covid-19 kırılganlığı ve maruz kaldığı tehdit analizi yapılmaktadır. Bu analiz sonucuna göre ülkeler yüksek riskli veya düşük riskli olarak sınıflandırılmaktadır. Yüksek riskli ülkelere aşının hızlı

bir şekilde ulaştırılması gerçekleştirilerek, aşının adil dağıtım mekanizmasının işlerliği sağlanacaktır (Fair Allocation Mechanism, 2020: 27).

Görüldüğü üzere, aşya adil erişim hakkı nüfus oranlaması ve ülkelerin risk durumuna göre belirlenecektir. Nüfus oranlamasında öncelik, ülkelerin ulusal öncelikleri olacaktır. Aşı tedarikinin belirlenen gruplar üzerinden aşama ilerletilmesi, adil erişim yaklaşımının önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Aşya erişim sadece bireyler bazında değil, ülkelerin risk durumuna göre de ele alınmaktadır. Ülkelerden gelen verilen doğruluğu, öncelik gruplarının kimler olacağı gibi potansiyel tartışmalar bir yana, Dünya Sağlık Örgütü tarafından geliştirilen bu önerinin geniş bir yelpazeden adil erişim yaklaşımına katkı sağladığını söylemek mümkündür.

4. Covax Girişimi ve Finansman

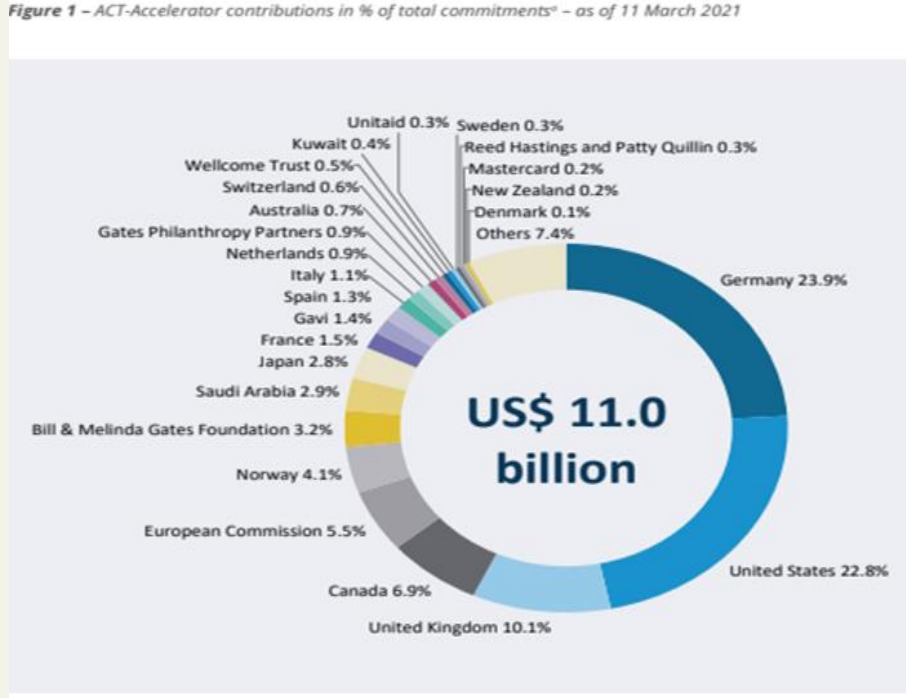
Covax Girişimin başarıya ulaşabilmesi, belirlenen hedeflerin gerçekleşebilmesi ve sonuçta herkesin aşılınması sağlanarak aşya adil erişimin gerçekleştirilebilmesi için söz konusu girişimin fonlanması ve finansal işlemlerinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Covax Girişimi tarafından tüm katılımcı ortaklara Şubat 2020 tarihi itibari ile 38.1 milyar dolar bütçe ihtiyacı olduğu bildirilmiştir. 11 Mart 2021 tarihi itibari ile 11 milyon dolar fon sağlanabilmiştir. Finansman sağlayan kurum ve ülkelerin başında Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Avrupa Komisyonu gibi katılım ortakları gelmektedir. Grafik 2, Dünya Sağlık Örgütü tarafından görselleştirilmiştir ve 11 Mart 2021 tarihi itibari ile katkıda bulunan paydaşları göstermektedir.

Grafik 2'de yer alan veriler, 15 Temmuz 2021 tarihi ile değişmiştir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından sunulan interaktif harita ile güncel donörlerin listesi ve fon oranları anlık olarak güncellenmektedir. 15 Temmuz 2021 tarihi itibari ile aktif finansman oranı 17.9 Milyar dolara yükselmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Kanada ve İngiltere gibi ülkeler en fazla fon kaynağı sağlayan ülkeler olması ile ilk sıraları paylaşmaktadır. Ülkelerin yanı sıra, TikTok 5.000.000 dolar, Google 5.000.000 dolar, FIFA 1.500.000 dolar, Nestle 1.041.992 dolar, Goldman Sachs Gives 1.354.986 dolar ve Shell 10.000.000 dolar destekte bulunmuştur (Funding Tracker, 2021). Kısacası, finansman sadece katılımcı ülkeler tarafından değil, çeşitli girişim, özel sektör ve vakıflardan da sağlanmaktadır.

Grafik 2

11 Mart 2021 itibari ile ACT Accelerator bütçesine katkı oranları (%)

Kaynak: ACT Budget for 2021, 2021

Sonuç

Covid-19 pandemisi gerek iş birliği alanı sağlaması gerekse de birçok çatışan yaklaşım ve uygulamaları uluslararası gündeme taşıması açısından önemlidir. Bir yandan pandeminin ilk dönemlerinde aşı milliyetçiliği, refah seviyesi yüksek ülkeler tarafından aşuların fazla miktarda depolandığı iddiası, her ülkenin kendi kimya sektörünün çıkarları doğrultusunda hareket etmesi gibi uluslararası gündemi geren ve ülkeler arasında sert söylemlerin yaşanmasına sebep olan gelişmeler mevcutken, günümüzde geline noktada küresel iş birliği için ortaklıkların geliştirilmesi, belirlenen hedef ve stratejiler için finansman sağlanması gibi küresel adımların atılması söz konusudur.

Olumlu ve olumsuz gelişmelerin iç içe değerlendirildiği bu süreç, beraberinde aşuya adil erişim konusu da gündeme getirmiş ve küresel iş birliğinin en önemli felsefesi haline gelmiştir. Bu amaçla küresel liderler tarafından geliştirilen Covax Girişimi, Covid-19'un teşhisi, tedavisi ve aşılama sürecini içeren ACT Accelerator Programı'nın önemli bir bileşeni olmuştur. Aşıya sahip olanlar ile olmayanlar arasında bir ayrımın bulunmadığı, herkes aşılanmadıkça kimsenin güvende olmadığı yaklaşımından hareketle Covax Girişimi,

aşıya adil erişim noktasında önemli bir küresel iş birliği platformu yaratmaktadır.

Temenniden çok öte, strateji oluşturma, hedef belirleme ve aşuya adil erişim mekanizması geliştirme gibi aktif uygulamalarla Covax Girişimi, başarılı bir uygulama modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel sektör girişimleri, vakıflar ve katılımcı ülkeler bazında finansman desteğinin sürekli artış gösterdiği bu noktada, Covax Girişimi tarafından belirlenen hedeflere daha da yaklaşılması beklenmektedir. Covid-19 aşularının kullanılabilirliği noktasında, Afrika ülkelerinde henüz beklentiler karşılanmamış olsada, Dünya Sağlık Örgütü tarafından Afrika'da yürütülen çalışmalar önemlidir.

Kaynakça

- ACT. (t.y). World Health Organization. <https://www.who.int/initiatives/act-accelerator>
- ACT Budget for 2021. (2021, September 12). ACT Accelerator Prioritized Strategy & Budget for 2021. World Health Organization.
- ACT Impact Report. (2021, April 23). *World Health Organization*. <https://www.who.int/publications/m/item/act-accelerator-impact-report-summary>
- Berkley, S. (2021, Semptember 3). Covax explained. GAVI. <https://www.gavi.org/vaccineswork/covax-explained>
- CEPI. (Ekim 2020). *Covax: The act accelerator vaccine pillar*. CEPI (The Coalition for Epidemic Preparedness Innovations) Report. <https://cepi.net/wp-content/uploads/2020/10/COVAX-Pillar-background.pdf>
- Covax. (t.y). World Health Organization. <https://www.who.int/initiatives/act-accelerator/covax>
- Fair Allocation Mechanism. (2020, September 9). *WHO Concept for fair access and equitable allocation of COVID-19 health product*. World Health Organization Final Working Version. <https://www.who.int/publications/m/item/fair-allocation-mechanism-for-covid-19-vaccines-through-the-covax-facility>
- Funding Tracker. (2021). *The ACT accelerator funding tracker*. World Health Organization. <https://www.who.int/initiatives/act-accelerator/funding-tracker>
- GAVI. (t.y). *92 Low and middle income countries eligible to get access to covid-19 vaccines through GAVI Covax AMC*. <https://www.gavi.org/news/media-room/92-low-middle->

income-economies-eligible-access-covid-19-vaccines-gavi-covax-amc

Our World in Data. (2021). COVID-19 vaccine doses administered per 100 people. <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>

UNCTAD. (t.y). UN Recognition of the least developed countries. <https://unctad.org/topic/least-developed-countries/recognition>

UNICEF. (2020, November 13). *UNICEF ve PAHO, COVAX girişimi kapsamında COVID-19 aşısı için ortak ihale açtı.* UNICEF Basın Bülteni. <https://www.unicef.org/turkey/basin-bultenleri/unicef-ve-paho-covax-girisimi-kapsaminda--covid-19-asisi-icin-ortak-ihale-acti>

WHO Africa (2021, June 9). *Nine in 10 African countries set to miss urgent Covid-19 vaccination goal.* World Health Organization, Regional Office for Africa. <https://www.afro.who.int/news/nine-10-african-countries-set-miss-urgent-covid-19-vaccination-goal>

WHO Regional Office for Africa. (2021). *Covid-19 vaccines.* <https://www.afro.who.int/health-topics/coronavirus-covid-19/vaccines>

World Bank. (2021, March). *Assessing country readiness for covid-19 vaccines. International bank for reconstruction and development.* The World Bank Report. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/467291615997445437/pdf/Assessing-Country-Readiness-for-COVID-19-Vaccines-First-Insights-from-the-Assessment-Rollout.pdf>

PROTOKOL

KORONAVİRÜS SALGINININ KÖRFEZ ÜLKELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Selma Özcan

*Trakya Üniversitesi
selmaozcaan@gmail.com*

Öz

Bu çalışmada petrol zengini ülkelerin bir arada olduğu Körfez İş birliği Konseyi üyesi (KİK) ülkelerin, COVID-19 salgın sürecini başarılı bir şekilde yönetip/ yönetmedikleri sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışmanın Uluslararası İlişkiler disiplini açısından önemi ise COVID-19'un Körfez ülkeleri üzerindeki sosyo-ekonomik etkilerinin nedensellik ilişkisi içerisinde ortaya konmasıdır. Türkçe yazında Körfez ülkeleri ile ilgili kapsamlı bir şekilde alan araştırmalarının henüz yapılmaması sebebiyle çalışmada Körfez İş birliği Konseyi (KİK) üyesi olan Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Bahreyn, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne yer verilmektedir. COVID-19'un siyasi, askeri, ruhsal, fiziksel alanlardaki etkileri konu dışı bırakılarak, istihdam, ekonomik ve toplumsal hayat üzerindeki etkileri çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Pandeminin devam etmesi sebebiyle gerçek sonuçların ve etkilerin ortaya çıkması zaman alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Körfez Ülkeleri, Pandemi, COVID-19.

Giriş

Dünya, hiç beklenmedik bir anda ortaya çıkan koronavirüs (COVID-19) küresel salgını ile karşı karşıya kalmıştır. Çin'in Wuhan şehrinde 2019 yılı Aralık ayında bilinmeyen bir hastalığın varlığı Dünya Sağlık Örgütü'ne (World Health Organization) bildirilmiştir. Salgından birkaç ay sonra, Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Dr. T. A. Ghebreyesus, salgının dünyada 114 ülkede görüldüğünü, vaka sayısının 118.000 olduğunu ve salgın sebebiyle 4291 kişinin hayatını kaybettiğini açıklamıştır. Ghebreyesus, salgının her geçen gün hızla yayıldığını ifade ederken, küresel salgının yeni üssünün Avrupa Bölgesi olduğunu da beyan etmiştir (Cennimo, 2021).

COVID-19 virüsü, hayvanlarda ve insanlarda hastalıklara neden olan büyük koronavirüs ailesinin üyesidir. Dünyanın birçok ülkesi ve çeşitli kuruluşlar tedaviye yönelik çalışmalarını sürdürmektedir. Hızlı bulaşması, solunum yollarını etkileyerek ölüm hızını arttırması ve kronik hastalığı bulunan insanlar için tehlike oluşturması, bu virüsün başlıca

özellikleridir. Bütün ülkeler bu virüsten korunmak ve virüsün yayılımını engellemek için günlerce süren karantinalar ve sokağa çıkma yasakları uygulamıştır. Sosyal hayatta birçok kısıtlamalar uygulanarak, çoğu ülke gerek kamu sektöründe gerekse özel sektörde esnek çalışma modellerini uygulayarak bulaş riskini azaltmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Salgının herkes üzerinde ekonomik, sosyal, psikolojik ve bedensel açıdan derin etkileri olmuştur. Özellikle karantina uygulamaları nedeniyle ekonomik alanda büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Günümüz dünyası “küresel köy” söyleminden hareketle artık iç içe geçmiştir. Bu durum da salgının hızlıca yayılmasını tetiklemiştir. Dünya daha önce 1920 İspanyol gribi ile buna benzer bir salgın yaşamıştır. O zamanki salgının etkilerini günümüz ile kıyasladığımızda, ekonomik, teknolojik, sağlık, nüfus ve bilgi birikimi bakımından çok ileride olduğumuz bir gerçektir. Sağlık alanlarındaki teknolojik gelişmeler ileri boyutta olsa da küreselleşmenin etkisi ile dünyanın herhangi bir bölgesinde görülen salgın, kısa süre sonra küresel bir soruna dönüştürebilmektedir.

COVID-19 salgını ile birlikte dünyanın en önde gelen ekonomilerine sahip ülkeleri salgınla mücadele konusunda gerekli olan temel ihtiyaçlar konusunda yetersiz kaldığını gözler önüne sermiştir. Yetersiz sayıda kalan hastaneler, personel sayısındaki eksiklikler, gıda sorunu, ekonomik sorunlar, aşılama süreci gibi insani sorunların ortaya konulmasında etkili bir örnek teşkil etmiştir. COVID-19 ile birlikte tarım politikalarının, sağlık hizmetleri için gerekli solunum cihazlarının, ilaçların, gıda güvenliği gibi konuların acil durumlarda dünyanın en büyük ekonomiye sahip ülkelerin dahi başa çıkamayacağı bir durum meydana gelmiştir. Bu süreç, ülke içerisinde yapılacak üretimlerin ne kadar önemli olduğunu da bir kez daha ortaya çıkarmıştır (Demirbaş vd., 2020).

Dünyayı saran bu virüsün birçok alanda özellikle toplumsal, ekonomik ve eğitim alanlarındaki etkileri Körfez ülkelerine de yansımıştır. Çalışmada; Körfez İş birliği Konseyi (KİK) üyesi olan Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Bahreyn, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin küresel salgınla mücadeledeki uygulamaları ortaya koyulmuştur. COVID-19'un siyasi, askeri, ruhsal, fiziksel gibi alanlardaki etkileri konu dışı bırakılarak, istihdam, ekonomik ve toplumsal hayat üzerindeki etkileri üzerinde durulmaktadır.

1. Körfez Ülkelerinde Koronavirüs Salgının Farkına Varılması

Solunum yoluyla yayılan, çok hafif vakalar da dâhil olmak üzere bir dizi hastalığa sebep olan COVID-19, hızla insanlar arasında yayılmıştır. Salgın ilk olarak ocak ayı sonunda pozitif

bir COVID-19 vakası bildiren Birleşik Arap Emirlikleri'nde (BAE), ardından şubat ayı içerisinde Kuveyt, Bahreyn, Umman, Katar ve son olarak mart ayında Suudi Arabistan'dan gelen bildirimler üzerine fark edilmiştir. Virüse yakalanmış insanların ortak noktası ise İran'dan gelmeleri olarak belirlenmiştir. KİK ülkeleri hemen diğer ülkeler de olduğu gibi salgının yayılmasını durdurmak için bir dizi koruyucu önlem çıkarmıştır (George Town University, 2021). Suudi Arabistan (SA), vatandaşlara ve ülkedeki yabancılara Çin'e seyahat etmeyi yasaklayan ilk körfez ülkesi olmuştur ve diğer ülkeleri kapsayacak şekilde uçuşlarını daha sonra tamamen kapatmıştır. Kuveyt'te tüm uçuşlar askıya alınırken BAE'de ise vatandaşların geçici olarak yurt dışına seyahat etmeleri yasaklanmıştır (United Arab Emirates, 2021).

2. Koronavirüsün Körfez Ülkelerinde İstihdam ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Koronavirüs salgınının en çok sosyal ve ekonomik hayat üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Özellikle ekonomik açıdan en çok hissedilen konu petrol ve petro kimya hammaddeler üzerinde yaşandığı ifade edilmektedir. Salgın süresince Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) zorunlu sebeplerden dolayı üretimi azaltması ve yine salgın sebebiyle bu maddelere ihtiyacın talebi arttırmasına sebep olmuştur. İfade edilebilir ki; sağlık krizi ve petrol fiyatlarındaki azalma oranı birbirine paralel ilerlemektedir. Salgının uzunluğu ve firma kapanışları üzerindeki etkisiyle ilgili alışılmadık derecede yüksek belirsizlik ve bunun sonucunda ortaya çıkan olumsuz riskler (sosyal huzursuzluk ve siyasi istikrarsızlık dâhil) ve küresel petrol piyasalarında potansiyel dalgalanmalar hâkimdir (International Monetary Found, Mayıs 2021). Düşen petrol fiyatları, kaynak zengini bu ülkelerin gelir üretimini ve ekonomilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Ülkeler yavaş yavaş çeşitli kapanma önlemlerini hafifletmeye başlamış olsalar da istihdam üzerindeki etki şiddetli olmuş ve zorluklar yaşanmıştır. KİK hükümetlerinde 2020 yılında olan düşüşlerin 2021 yılı için Reel GSYİH oranı (enflasyona göre ayarlanmış) altı eyaletin hepsinde bir artış öngörülmektedir (Bahgat, 2020).

Diğer bölgelerde olduğu gibi KİK ülkelerinden de salgının başlamasıyla birlikte, yurtiçi ve yurtdışı petrol ve gaz talebinde düşüş, ticarete azalma, petrol üretiminde kesinti, tüketici güveninde düşüş yaşanması ve özellikle küresel finansal koşulların sıkılaşması ek zorluklar yaratmıştır. Bununla birlikte, bu salgının etkisi tek tip değildir ve belirli sektörlerdeki işçiler ve çalışanlar diğerlerinden daha fazla etkilenmiştir. Bu etki en çok turizm, otelcilik ve bu kaynaklara yönelik küresel talebin azalması nedeniyle petrol ile gelirini sağlayan ekonomilerde belirgin biçimde ortaya çıkmıştır.

Ekonominin çoğunlukla petrol, turizm, havacılık, perakende ve inşaat sektörlerinden kaynaklandığı BAE'de birçok çalışan işten çıkarmalarla karşı karşıya kalmıştır. Seyahat kısıtlamaları nedeniyle azalan operasyonların bir sonucu olarak ülkenin ana havayolu şirketi ağır darbe almıştır. Yönetim mekanizmasının bir parçası olan havayolu şirketleri, pilotlarından mart ayının ilk günlerinde dört ay ücretsiz izin almalarını istenmiştir. Bu süreci periyodik olarak işten çıkarmalar izlemiş ve birçok kişinin işine son verilmiştir. AirArabia ve FlyDubai gibi diğer havayolları, Emirliklerdeki bankacılık sektörü de First Abu Dhabi Bank, Emirates NBD ve Abu Dhabi Commercial Bank bankacılık sektöründen de çalışanlarını işten çıkarmıştır (Gulf Business, 2021).

Dubai Hükümeti için çok çeşitli endüstriyel, ticari ve ticaret bölümlerinde işletmeleri ve projeleri yöneten büyük bir yatırım şirketi olan Dubai World, COVID-19 nedeniyle yeniden yapılandırma çabalarının bir parçası olarak 12.000 kişiyi işten çıkarmıştır (The National News, Mayıs 2021).

SA'da koronavirüs krizine tepki olarak işgücünü öncelikle petrol ve gaz sektöründen azaltmak zorunda kalmıştır. Suudi devlet petrol şirketi Arap-Amerikan Petrol Şirketi (ARAMCO), çalışanlarını Haziran ayı başlarında işten çıkarmaya başlamıştır. Bazı iş analitiklerine göre, işini kaybeden çalışanların gerçek sayısı net olmasa da şimdiye kadar toplam işgücünün yaklaşık %10'u işten çıkarılmıştır. Benzer şekilde, çok uluslu bir inşaat şirketi olan Suudi Binladin Grubu, Suudi vatandaşı dâhil olmak üzere binlerce kişinin işine son vermiştir. Büyük ölçüde petrol gelirine bağlı olan SA hükümeti kamu giderlerini azaltmış, %5 olan katma değer vergisini de %15'e çıkarmıştır (Nicolas Parasie, Aljazeera, Mayıs 2021).

Kuveyt Emirligi de havacılık ve enerji sektörlerindeki firmaları yeniden yapılandırmak zorunda kalmıştır. Kuveyt Petrol Şirketi (Kuwait Petroleum Corporation) ve iştirakleri, çok sayıda milyonluk sözleşme ve ihaleyi iptal etmek zorunda kalan Kuveyt Emirligi, özel ve devlet firmalarında çalışan birçok çalışanın hizmetlerinin sona ermesine yol açmıştır. Hükümet ayrıca artık petrol sektöründe herhangi bir göçmen işçi çalıştırmayı planlamadığını, Kuveyt'in ulusal hava yolu şirketi olan Kuwait Airways, dünya çapındaki havayolları, salgın öncesi talep düzeylerine ulaşmak ve harcamaları azaltmak için yaklaşık 1.500 Kuveyt vatandaşı olmayan çalışanların iş sözleşmelerini feshetmiştir (Arap News, Mayıs 2021).

Dünyanın en büyük sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG)ve 2022 FIFA Dünya Kupası'na ev sahipliği yapan Katar, devam eden salgının finansal etkisine yanıt olarak çeşitli sektörlerdeki işgücünü azaltmak zorunda kalmıştır. LNG üreticisi olan

Qatar Petroleum, Washington merkezli Dünya Bankası'nın Temmuz ayında yayınlanan Mena Üç Aylık Ekonomi özetinde, düşük petrol fiyatlarının Katar ekonomisinin çeşitli sektörlerini etkilediğini ve bu sebeple Ocak 2021 yılında harcamaları azaltmış, personel azaltma ve kemer sıkma önlemlerine giderek 800 işçinin işine son vermiştir. Devam eden abluka nedeniyle kayıplarla karşılaşan Doha merkezli havayolu Qatar Airways, yüzde yirmi beş filosunu küçültmeye gitmiştir (Cura ve Bahatti, 2021).

Bu noktada göçmen işçi krizine değinilecek olursa; Körfez bölgesinin bel kemiğini oluşturan 35 milyon yabancı bulunmaktadır. Göçmen işçilerin maaşlarının korunması ya da geri gönderilmesi ülkede başka bir krizin doğmasına sebep olmuştur. Bu sebeple de her bir hükümet işçi oranını azaltmaya yönelik tedbirler alarak bu doğrultuda planlamalar yapmıştır. Göçmenlerin arasında kaçak olanlara hiçbir ceza ödemediği geri gönderilmesi ilan edildikten sonra birçok kaçak işçi ülkeden kendi isteği ile de ayrılmıştır. Yalnızca Suudi Arabistan, çoğu Asya ülkelerinden olmak üzere 11,1 milyondan fazla göçmen işçiyi barındırmaktadır. Buradaki göçmen işçi yüzdesi %76,7' ye ulaşırken, BAE' de %90'a yine Bahreyn gazetesi "Akhbar Al Khaleej" tarafından yayınlanan verilere göre Kuveyt'te bu oran %69,3' e, Umman'da yaklaşık %80,9' a, Katar' da %94,4' e ve Bahreyn' de %73,5' e ulaşmıştır. Körfez ülkelerindeki Hintli işçilerin hacmi, Körfez pazarındaki iş fırsatlarından yararlanarak, 1975'te yaklaşık 250.000 işçiden şu anda yaklaşık 8 milyon işçiye yükselmiştir. Bu veriden de anlaşılacağı üzere artan nüfus oranları göçmen işçiler sebebiyle olmuştur. Bu süreçte yaşanan işsizlik sebebiyle geriye doğru göç hareketi başlamıştır. Kendi ülkelerine dönen göçmen işçiler, körfez ülkelerinde nüfus sayısının azalmasına, kendi ülkelerinde ise işsizlik ve nüfus oranının artmasına neden olmuştur. Bu durum en çok Filipinler, Pakistan, Bangladeş, Mısır, Endonezya, Etiyopya ve Hindistan gibi ülkeleri etkilemiştir. Bu ülkelerle karşı karşıya kalınması, siyasi sorunların da ortaya çıkacağını göstermektedir (alkhaleejonline.net).

3. Koronavirüs Kriz Yönetimi ve Alınan Önlemler

KİK ülkelerindeki tedbirler sağlık ve mali açıdan olmakla birlikte toplumsal alanda Müslümanların bir araya gelerek ve omuz omuza namaz kıldıkları camilerin önce girişinin kısıtlanması, sonrasında Müslümanlar için kutsal sayılan Kabe'nin içinde bulunduğu Mescidi Haram ve Hz. Muhammed (S.A.V)' in kabrinin olduğu Mescidi Nebevi'nin kapatılması alınan önlemler arasındadır.

Ziyaretçilerin azaltılması sonrasında tamamen girişlerin yasaklanması, sokağa çıkma yasağı ve restoranların

kapanması uygulamaları hayata geçirilmiştir (www.aljazeera.com).

Legatum Enstitüsü'nün yayımladığı küresel refah endeksine göre KİK ülkelerinin sağlık hizmetleri diğer Arap ülkelerine nazaran ilk sıralardadır (The Legatum Prosperiy Index, 2020). Sağlık harcamaları GSYİH oranlarına bakıldığında ayrılan bütçe askeri harcamalara ayrılanlardan daha az olmuştur. Küresel sağlık güvenliği indeks raporuna göre ise KİK ülkelerinin COVID-19 salgını gibi aniden oluşan kriz durumları, sağlık sistemlerinin ve hızlı müdahale de yetersiz kapasite sebebiyle dünya sıralamasının altında olduğunu ortaya koymuştur (Global Health Security Index, Mayıs 2021). Hükümetler ayrıca krizin etkisini azaltmak için ekonomik politikalarını yeniden değerlendirmek zorunda kalarak, KİK ülkeleri merkez bankaları, özel sektörü, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeleri desteklemeye yönelik önemli teşvik paketleri sunma konusunda hızlı davranmıştır. Umman'ın işçileri korumak adına aldığı kararlar arasında özel sektörde çalışan işçilerin sözleşmelerinin feshinin yasaklanması kararı dikkat çekmektedir (Shebab, 2020).

Tüm dünyada olduğu gibi her gün nüfus sayısında yaşanan dalgalanmalar, Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) bildirilen vaka sayısında, vefat eden insan sayısında ve aşılama oranlarında değişiklikleri doğrudan ortaya koymaktadır. 4-8 Mayıs 2021 tarihleri arasında WHO tarafından yayınlanan verilerinden yararlanarak oluşturulan Tablo 1'de, vaka oranları ve aşılama uygulamalarına ilişkin sayısal veriler yer almaktadır (World Health Organization, 2021).

Tablo 1

Vaka Oranları ve Aşılama Uygulamaları

Ülke Adı	Toplam Nüfus	Vaka Sayısı	Vefat Eden Kişi Sayısı	Aşı Yapılan Kişi Sayısı
SA	35.281,140	421.301	7,006	8,943,307
Katar	2,923,601	209, 470	493	1,732,471
Kuveyt	4,270,571	281,772	1,621	1,120, 000
Bahreyn	1,754,308	180,462	657	1,264,087
BAE	9,994,053	9,994,053	670	Tüm ülke nüfusu
Umman	5,220,497	196,900	2,053	237,527

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır, <https://covid19.who.int> and Population, United-Arab-Emirates-, Qatar, Bahrain, Oman, Saudi-Arabia Worldmeters, <https://www.worldometers.info/world-population/united-population/>

SA, Sağlık Bakanlığı, vatandaşların ve bölge sakinlerinin taleplerinin ardından Pfizer-BioNTech'in Riyad ve Cidde'deki aşısı için randevu sayısını artırmıştır. Aşılama uygulamaları, hükümetlere salgını yönetmek için daha fazla alan sağlamıştır. Örneğin Bahreyn, kapalı spor salonlarının, yüzme havuzlarının, sinemaların ve diğer ilgi çekici yerlerin, Ramazan Bayramı'nın ilk gününden itibaren koronavirüs hastalığını atlatan kişilere açılmasına izin verileceği duyurulmuştur. Katar ve Umman'da aşılama çabaları devam etmektedir (*Bhatia, Mayıs 2021*).

Koronavirüsle mücadelede alınan önlemler iki alan açısından değerlendirilebilir. İlk olarak sağlık tedbirleri kapsamında alınan önlemler incelendiğinde; Körfez ülkelerinde, olası vakaların tespitini kolaylaştırmak için çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin BAE, bireylerin arabalarında kalarak test edilebilecekleri ve böylece diğer olası vakalarla teması en aza indiren bir mobil arabalı test merkezi uygulamasını başlatmıştır (*Arab News, Mayıs 2021*). Ek olarak Abu Dabi Sağlık Hizmetleri, Al Ain Hastanesini koronavirüs hastalarına ayırmıştır.

Umman ise; genç gönüllüleri COVID-19 ile mücadele tedbirleri için yardım ve barınma desteği çağrısında bulunmuştur (*Times of Oman, 2021*). SA' da, COVID-19 'un yayılmasını engellemeye yönelik ihtiyati tedbirlerin bir parçası olarak, Mekke'deki Kral Abdullah Tıp Şehri, 12.000'den fazla hastaya hizmet veren polikliniklerde sanal klinikleri etkinleştirmiştir (*Ministry of Health, 2021*). Hastane kapasiteleri artırılmış, yurtdışı seyahat kısıtlarının yanı sıra yurtiçi seyahatlerinde de kısıtlamaya gidilmiştir. Yapılan hijyen kampanyaları ile halkın COVID-19'dan nasıl korunabileceklerini anlatan bildirgeler yayınlanmıştır. Okulların kapatılması, evden çalışma, sokağa çıkma yasağı ve sosyal mesafeyi korumak için de iş gücünün azaltılması uygulamalarına başvurulmuştur (*George Town University, 2021*).

İkinci olarak parasal ve mali önlemler incelendiğinde ise; KİK hükümetlerinin de özel sektörü korumak amacıyla 97 milyar dolarlık ekonomik canlandırma paketleri başlattığı görülmektedir. Körfez ülkeleri, kriz sırasında diğer ülkelere de önemli insani yardımlar sağlamış, gerektiğinde Amerika Birleşik Devletleri de devreye girmiştir (*Rossiand Kabbani, 2020*). Bahreyn'de alınan parasal ve mali tedbirlere bakıldığında, öncelikle banka kredisi taksitleri altı ay geciktirildiği görülmektedir. Elektrik, su faturalarından, bireysel ve ticari hesaplar dahil herkesi için üç ay feragat edilmiştir. 125 baz puanlık kümülatif politika faiz indirimi yapılmıştır. Umman Sultanlığı'nda, 20 milyar dolar tutarında tedbirler alınmış, kredi taksitlerini ertelenmiş ve faiz oranları düşürülmüştür. Kuveyt'te hükümetin virüsle mücadele

çabalarını desteklemek için parlamento tarafından 1.6 milyar dolar bütçe ayrılmıştır. Ek olarak, 31.9 milyon dolar ile Kuveytli bankalar mücadeleyi desteklemiştir. Ayrıca maksimum borç verme limiti %90'dan %100'e yükseltilmiştir. Katar'da 22,6 milyar dolarlık teşvik paketi açıklanmıştır. Bu teşvik paketi, gümrük ve fatura muafiyetleri, kredi ödemelerinin altı ay boyunca alınması durumlarını içermektedir. BEA da, bankaların sermaye tamponlarının kullanılmasına izin verilmiş ve kümülatif politika faiz oranı 125 baz puan indirilmiştir. SA' da ise 70 milyar SAR değerinde özel sektör destek paketi, 47 milyar dolar sağlık hazırlığı yapılmış ve 50 milyar dolar ise özel sektöre bütçe ayrılmıştır. Kümülatif politika faizi ise 125 baz puan indirilmiştir (Arezki vd., 2020: 6).

Sonuç

Bireylerin sağlığını tehdit eden COVID-19, insan güvenliğinin yanı sıra tüm dünyaya yayılmasından dolayı milletlerin ve devletlerin de sağlığını tehdit ederek küresel boyutlara ulaşmıştır. Her devletin salgınla mücadele yöntemlerinde, rakamlarla ifade edilen vaka ve vefat oranlarına bağlı olarak farklılıkların olmasının yanı sıra Ortadoğu coğrafyasında insanların temel sağlık hizmetlerine ulaşmalarında sorunlar yaşandığı görülmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplinde yüksek politika olarak değerlendirilen siyasi, askeri konular ve alçak politika olarak değerlendirilen ekonomi, sağlık, eğitim ve çevre konularının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği bu salgınla net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Körfez ülkeleri tarafından salgın dolayısıyla alınan önlemler bağlamında yapılan bu çalışmada, tüm halkını aşıl原因 BEA en iyi tabloya sahip olduğu Umman'ın hala aşı temininde zorluk yaşadığı ve nüfus oranına göre çok sayıda insanın yaşamını yitirdiği ortaya konulmuştur.

Dünya çapında seyahatin neredeyse tamamen durmasıyla birlikte, KİK ülkelerindeki çeşitli havayolları, ayakta kalabilmek ve ciddi ekonomik sıkıntılara girmek için binlerce çalışana işten çıkarmak zorunda kalmıştır. Koronavirüsün havacılık sektörü üzerindeki öngörülemeyen etkisi ve eklenen kapanma önlemleri de konaklama sektörüne büyük zarar vermiştir. Birçok otel, hükümet düzenlemelerine uymak için faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmış bu durum otellerin boş kalmasına sebep olmuştur. Diğer önemli etkisi de petrol ve gaz fiyatlarının düşmesi ile ekonomileri çıkmaza giren KİK ülkelerinin kendisini toparlaması diğer ülkeler gibi uzun zaman alacağı endişeleri üzerine olmuştur. Devam eden salgın nedeniyle seyahat ve turizm sektörünün kritik aksaklıklarla karşılaşmasının olağan olmasının yanında, belirli sektörlerin diğerlerinden daha fazla risk altında olduğu açıktır.

KİK ülkelerinde yaşanan göçler sebebiyle nüfus sayısında da azalma yaşanması insan işgücü kaybına da sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte, dünyanın halen devam eden salgının tam ekonomik etkisiyle henüz yüzleşmediğini belirtmek gerekmektedir. Önümüzdeki dönemlerde çeşitli sektörlerin öngörülemeyen ve belirsiz bir gelecekle karşı karşıya kalması kuvvetle muhtemeldir.

Kaynakça

- Aljazeera. (2021, May 10). *Saudi Arabia bans prayers at mosques over coronavirus fears.* <https://www.aljazeera.com/news/2020/3/20/saudi-arabia-bans-prayers-at-mosques-over-coronavirus-fears>
- Arab News. (2021, May 8). *UAE launches drive-through coronavirus test.* <https://www.arabnews.com/node/1648926/middle-east>
- Arap News. (2021, May 9). *Kuwait airways to lay off 1.500 foreign employees.* <https://www.arabnews.com/node/1681206/business-economy>
- Arezki R., Fan R. Y., & Nguyen, H. (2021, May 4). *Covid-19 and oil price collapse: coping with a dual shock in the gulf cooperation council.* ERF Policy Brief No. 52. https://erf.org.eg/app/uploads/2020/08/1598692449_354_595845_pb52_rabah_version3.pdf
- Bhatian N. (2021, May 14). *Latest's on the regions covid-19 recovery.* <https://www.meed.com/latest-news-on-the-pandemics-economic-impact>
- Cennimo D. J. (2021, May 13). *How did the coronavirus outbreak start.* <https://www.medscape.com/answers/2500114-197402/how-did-the-coronavirus-outbreak-start>
- Cura, B. T. and Misba, B. (2021, May 10). *George Town University Qatar, Asymmetric impact on covid-19 employment in the GCC.* <https://cirs.qatar.georgetown.edu/asymmetric-impact-covid-19-employment-gcc/>
- Demirbaş, D., Bozkurt, V. & Yorgun, S. (2020). *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri*, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayinevi.
- George Town University Qatar. (2021, May 9). *The covid project.* <https://cirs.qatar.georgetown.edu/research/research-initiatives/covid-project/>

- Global Health Security Index. (2021, May 15).
<https://www.ghsindex.org/>
- Gulf Business. (2021, May 9). *First Abu Dhabi bank becomes latest uae lender to cut jobs.*
<https://gulfbusiness.com/first-abu-dhabi-bank-becomes-latest-uae-lender-to-cut-jobs/>
- International Monetary Found. (2021, May 10). *Regional economic outlook, middle east and central Asia.*
<https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA/Issues/2021/04/11/regional-economic-outlook-middle-east-central-asi>
- Karabacak, A. M. (2021, May 15). *Suudi Arabistan ekonomik krizle mücadele için kemer sıkma önlemlerini artırdı.*
<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/suudi-arabistan-ekonomik-krizle-mucadele-icin-kemer-sikma-onlemlerini-artirdi/1836681>
- Khaleej. (16 Mayıs 2021). <https://alkhaleejonline.net/>
- Kuwait Times. (2021, May 8). *Koronavirus in Kuwait: what we know so far.*
<https://news.kuwaittimes.net/website/coronavirus-in-kuwait-what-we-know-so-far-11/>
- Legatum Institute. (2021, May 15). The legatum prosperity index.
<https://www.prosperity.com/rankings?pinned=BHR&filter=>
- Ministry of Health (2021, May 4).
<https://www.moh.gov.sa/en/Ministry/MediaCenter/News/Pages/News-2020-04-05-004.aspx>
- Parasie, N., Aljazeera. (2021, May 9). *Saudi construction giant lays off thousands of workers.*
<https://www.aljazeera.com/economy/2020/5/18/saudi-construction-giant-lays-off-thousands-of-workers>
- Rossi, T. & Kabani, N. (2021, May 13). *How gulf states can lead the global covid-19 response.*
<https://www.brookings.edu/opinions/how-gulf-states-can-lead-the-global-covid-19-response/>
- Shebab, N., IISS. (2021, May 14). *Exploring gulf responses to covid-19.*
<https://www.iiss.org/blogs/analysis/2020/06/mide-gulf-covid-19>
- The National News. (2021, May 9). *Dubai World has cut 12,000 jobs.*
<https://www.thenationalnews.com/business/dubai-world-has-cut-12-000-jobs-1.546608>

- Times of Oman. (2021, May 10). *Oman seeks help from young volunteers in covid-19 relief*.
<https://timesofoman.com/article/86381-oman-seeks-help-from-young-volunteers-in-covid-19-relief>
- United Arab Emirates (2021, May 8) UAE Coronavirus (COVID-19) Updates.
<https://covid19.ncema.gov.ae/en/News/Details/60>
- World Health Organization (2021, May 4).
<https://covid19.who.int/region/emro/country/sa>
- World Health Organization (2021, May 8).
<https://covid19.who.int/region/emro/country/qa>
- World Health Organization (2021, May 4).
<https://covid19.who.int/region/emro/country/bh>
- World Health Organization (2021, May 4).
<https://covid19.who.int/region/emro/country/ae>
- World Health Organization (2021, May 4).
<https://covid19.who.int/region/emro/country/om>
- Worldometer, World Population. (2021, May 4). *United-Arab-Emirates-, Qatar, Bahrain, Oman, Saudi-Arabia Worldmeters*.
<https://www.worldometers.info/world-population/united-population/>

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

COVID-19 PANDEMİSİNİN TÜRK HUKUK SİSTEMİNE ETKİSİ

Yahya Güven

*Bayburt Üniversitesi
yahya_guven@hotmail.com*

Doç. Dr. Hayriye Şengün

*Bayburt Üniversitesi
hsengun@bayburt.edu.tr*

Öz

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen Covid-19 hastalığı, hukuki süreçler açısından da tedbir alınmasını gerektirmiştir. Ülkemizde Covid-19 pandemisi nedeniyle hukuk sistemi üzerinde alınan önlemlerin başında uzaktan çalışma, esnek çalışma, acele işler haricinde tüm yargı işlemlerinin ertelenmesi gibi önlemler yer almaktadır. Yargı sistemimizde hak düşürücü sürelerin bulunması ve bu sürelerin alınan tedbirler nedeniyle durdurulması amacıyla 26.03.2020 tarih ve 7226 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile hak düşürücü süreler ile ilgili düzenleme yapılmıştır.

Bu çalışmada, salgın hızının yavaşlatılması için alınan tedbirlerin hukuki süreçler açısından Türk hukuk sistemi üzerine etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Değerlendirmede mevcut hukuki düzenlemeler, yüksek yargı kararları ve öğretide yer alan görüşlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Hukuk, Pandemi

Giriş

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Coronavirüs salgını sonrasında Dünya Sağlık Örgütü tarafından ilan edilen pandemi süreci, tüm dünya ülkeleri gibi ülkemizde de önlemler alınmasını gerektirmiştir. Eğitimin uzaktan yapılması, memurların çalışma saatlerinin değiştirilmesi, iş hayatında esnek mesai uygulamasına geçilmesi, kafelerin, restoranların, sinema salonlarının faaliyetine ara vermesi, sokağa çıkma yasaklarının uygulanması, kuaför ve güzellik salonlarının kapatılması, şehirlerarası seyahat kısıtlamaları, maske takma zorunluluğu gibi sosyal hayatta yapılan düzenlemelerin yanında; yargı sisteminde de icra ve iflas takiplerinin durdurulması, tutuklu ve acele işler hariç, yargılama faaliyetlerinin ve sürelerinin durması, adliye

çalışanlarının esnek çalışma yöntemine geçmesi, arabaluculuk görüşmelerinin çevrimiçi yöntem ile gerçekleştirilmesi gibi düzenlemelere gidilmiştir.

Salgın kapsamında alınan önlemlere bakıldığında, Anayasanın 56. maddesinde yer alan *“Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlama; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler”* biçimindeki ifadeden hareketle, toplumun sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olması bağlamında önlemlerin alındığı görülmektedir. Ancak alınan önlemlerin; Anayasanın 36. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkı ve yargıya erişim hakkı ile Anayasanın 19. maddesinde yer alan makul sürede yargılanma hakkı ve diğer temel insan haklarının kısıtlanması açısından da sorunların ortaya çıkmasına sebep olduğu görülmektedir (T.C. Anayasası, 1982).

1. Pandemi ile Mücadele Amacıyla Yargı Sisteminde Yapılan Düzenlemeler

Covid-19 salgınının en önemli bulaş yolu insanların yoğun olarak bir arada bulunduğu ortamlardır. Bu ortamların başında; adliyeler, icra daireleri, ceza evleri gibi yargı sistemi içerisinde bulunan veya çalışma ortamları ve ticarethaneler gibi yapılacak düzenlemenin yargı sistemine etki edeceği yerler gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de salgının yayılımını engellemek amacıyla birçok alanda önlemler alınmıştır. Bu alanlardan birisi de Türk yargı sistemidir.

1.1. Yargı Sisteminin İşleyişi Açısından Yapılan Düzenlemeler

Yargı sistemine etkisi açısından yapılan ilk düzenleme, 22.03.2020 tarihli ve 2020/4 sayılı “Covid 19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik Tedbirler” başlıklı Cumhurbaşkanlığı Genelgesidir. Zira genelge ile kamu hizmetlerinin aksatılmaması ve yeterli sayıda personelin bulundurulması kaydıyla kamu görevlilerinin uzaktan çalışma, esnek çalışma ve dönüşümlü çalışma gibi çalışma yöntemlerinin uygulanabileceği duyurulmuştur. Bu kapsamda adliye çalışanları da esnek çalışma yöntemine geçmiş, ivedi ve tutuklu işlerinin görülmesi için yeterli sayıda personel bulundurulması uzaktan çalışma yönteminde hizmet sunulmuştur. Yine Hâkimler ve Savcılar Kurulu da ivedi ve tutuklu işler hariç diğer tüm iş ve işlemlerin ertelenmesi gerekli hallerde SEGBİS sisteminin kullanılmasına yönelik önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler kapsamında;

1. 06.03.2020 tarih ve 7226 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile dava açma, icra takibi başlatma, başvuru, şikâyet, itiraz, ihtar, bildirim, ibraz ve zamanaşımı süreleri, hak düşürücü süreler ve zorunlu idari başvuru süreleri de dâhil olmak üzere bir hakkın doğumu, kullanımı veya sona ermesine ilişkin tüm süreler,
2. 06.01.1982 tarihli ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu, 04.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve 12.01.2011 tarihli ve 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile usul hükmü içeren diğer kanunlarda taraflar bakımından belirlenen süreler ve bu kapsamda hâkim tarafından tayin edilen süreler,
3. Arabuluculuk ve uzlaştırma kurumlarındaki sürelerle ilgili düzenleme yapılmıştır (Yıldırım vuran vd. 2020: 49).

Bu düzenleme ile süreler öncelikle 30.04.2020 tarihine kadar durdurulmuş daha sonra yapılan düzenleme ile bu tarih 15.06.2020 olarak revize edilmiştir.

Genelge ile; “2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu” ile takip hukukuna ilişkin diğer kanunlarda belirlenen süreler ve bu kapsamda hâkim veya icra ve iflas daireleri tarafından tayin edilen süreler; nafaka alacaklarına ilişkin icra takipleri hariç olmak üzere tüm icra ve iflas takipleri, taraf ve takip işlemleri, yeni icra ve iflas takip taleplerinin alınması ve ihtiyati haciz kararlarının icra ve infazına ilişkin işlemler 22.3.2020 tarihinden itibaren öncelikle 30.04.2020 tarihine kadar sonrasında ise 15.06.2020 tarihine kadar durdurulmuştur (Yıldırım vuran vd., 2020: 50).

Covid-19 salgınının cezaevlerine de yayılmasını engellemek için birtakım önlemler alınmıştır. Bu kapsamda cezaevi ziyaretlerine sınır getirilmiş, tutuklu ve hükümlülerin ailesi ile olan görüşleri durdurulmuştur. Genelge ile devam etmesi kararlaştırılan tutuklu ve acele işler kapsamında tutuklu ve hükümlülerin mahkemeler ile olan bağlantısının SEGBİS sistemi aracılığıyla yapılmasına özen gösterilmiştir. Cezaevlerinde anneleriyle birlikte bulunan 0-6 yaş çocukların yakınlarına verilmesi, kreş ve anaokuluna gönderilmesi uygulamalarına ara verilmiştir. Adalet Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren iş yurtlarında görevli hükümlülerin bu iş yerlerinde çalışması uygulamasının pandemi süresince kaldırılmasına da karar verilmiştir (COVID-19 Kapsamında İlave Tedbirler, 2020). Yine 14.04.2020 Tarihli ve 7242 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile koşullu salıverilme şartları esnetilerek cezaevlerindeki yoğunluğun

azaltılması yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda koşullu salıverilme süresinin 24 aya çıkarılması ile çok sayıda hükümlü tahliye edilmiştir.

Bir diğer düzenleme ise, adliyelerde yaşanan yoğunluğun azaltılması amacıyla avukatların, davacı veya davalıların dosya inceleme hakkına getirilen sınırlamadır. Dosya inceleme hakkının temel amacı; avukatın alacağı işlerde seçim yapmasını sağlayarak haksız bir iş almasını önlemek, açacağı davada gerekli hazırlıkları yapmak, iddia ve olaylara ilişkin savunma geliştirmek, davacı veya davalıların kendileri ile ilgili iddialara ilişkin savunma geliştirmesini sağlamak, dolayısıyla, yargılama faaliyeti sonunda hukuka uygun bir karar verilmesinin gerçekleşmesidir (Altasavukatlık, 2020).

Bu kısıtlama kapsamında avukatlara, dosya incelemelerini Avukat UYAP Portalı üzerinden, davacı ve davalılara ise Vatandaş UYAP Portalı üzerinden yapmaları hususunda özen gösterilmesi gerektiği bildirilmiştir. Kaldı ki adliye personelinin esnek çalışma yöntemine geçmesi sebebiyle fiziki olarak dosya inceleme imkânı da kalmamıştır.

Yargı sistemimizde tutuklu sanık bulunan işlerde aylık olarak tutukluluğun gözden geçirilmesi yapılmaktadır ve bu tutukluluğun gözden geçirilmesi usulü 5271 sayılı Ceza Muhakemeleri Kanunu gereğince zorunluluktur (Ceza Muhakemeleri Kanunu, 2004). Bu zorunluluğun gerekçesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde yer alan Adil Yargılanma Hakkı'dır. Gerek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gerekse ulusal kanunlarda yer alan düzenlemelere göre, yargılama sırasında asıl olan sanık veya şüphelilerin tutuksuz yargılanmasıdır. Tutuklu yargılanma istisnai bir durum olup sürekli gözden geçirilmesi yoluyla bir ceza aracı olmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Hâkimler Savcılar Kurulu'nun yayımlanan genelgesi ile tutukluluk gözden geçirme uygulamalarının SEGBİS yöntemi veya dosya üzerinden yapılmasına önem verilmesi gerektiği ifade edilmiştir (COVID-19 Kapsamında İlave Tedbirler, 2020). Her ne kadar alınan önlemlerde tutuklu işler ertelenmemiş ise de gözden geçirmelerin dosya üzerinden yapılması veya SEGBİS sistemi uygulanması temel hak ve özgürlüklerin ihlaline ilişkin en önemli uygulamalardandır.

Alınan bir diğer önlem arabuluculuk görüşmelerinin çevrimiçi olarak gerçekleştirilmesine olanak sağlanmasıdır. Arabuluculuk Türkiye'de yeni uygulanmaya başlanmış olan iş hukuku, ticaret hukuku ve tüketici hukuku alanında arabuluculuğa elverişli konularda dava açmadan önce tüketilmesi gereken yargılama öncesi bir kurumdur. Arabuluculuğun amacı; tarafları arabulucunun gözetiminde bir masa etrafında bir araya getirerek uyuşmazlığa, tarafların

ihtiyaçlarına uygun bir çözüm bulunmasıdır (Çağatay, 2009). Dolayısıyla tarafların yüz yüze iletişimde bulunması uyumsuzluğun çözümü açısından oldukça önemlidir. Kaldı ki Arabuluculuk Daire Başkanlığı tarafından sicile kayıtlı arabuluculara sürekli olarak toplantıların yüz yüze yapılması telkin edilmiş, yüz yüze yapılan toplantıların çözüme ulaşmada oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır. Arabuluculuk yönteminde arabulucuya da birtakım sorumluluklar yüklenmiştir. Arabulucu tarafların menfaat ve ihtiyaçlarının ortaya çıkarılması için ucu açık sorular yöneltir. Uyuşmazlığın dava aşamasına gitmesi durumunda tarafların karşılaşacağı sorunlar hatırlatılır ve tarafların iletişim yollarının görüşme boyunca açık olması sağlanır. Arabulucuya yüklenen görevlerin sağlıklı olarak yerine getirilmesi için yüz yüze iletişim oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında çevrimiçi yapılan arabuluculuk görüşmelerinin sistemin sağlıklı yürütülmesine engel olacaktır.

Covid-19 salgınının yayılımını engellemek için alınan önlemlerden bir diğeri ise lokanta, kafe, oyun salonları ve sinema salonları gibi insan yoğunluğunun fazla olduğu işletmelerin faaliyetlerine ara vermesidir (Lokanta, Restoran, Kafe vb. İşyerleri; Park, Piknik Alanları; Mesire Yerleri ve Giyim Pazarları Genelgesi, 2020). İşletmelerin faaliyetlerine ara vermesi nedeniyle gelir elde edemeyen işletme sahipleri gerek kira sözleşmeleri gerekse taraf oldukları ticari sözleşmelerde kendilerine yüklenen sorumlulukları yerine getirememiştir. Ayrıca tüm dünyada üretim süreçlerinde yaşanan aksamalar ticari sözleşmelerin yerine getirilme süreçlerinin uzamasına da neden olmuştur. Bu durum, sözleşmeler açısından “mücbir sebep” ve “aşırı ifa güçlüğü” kavramlarını gündeme getirmiştir. Yargı organları açısından fiili durumun mücbir sebep kavramı içerisine mi yoksa aşırı ifa güçlüğü kavramı kapsamına mı girdiğinin belirlenmesi ise cevap bekleyen sorulardandır. Bu sorunun cevap bulması sonrasında taraflar arasında ortaya çıkan sorunların çözümü ise yargı organlarının görev alanına girmektedir.

1.2. Yargı Sisteminde Yapılan Düzenlemelerin Oluşturdukları Sorunlar

Covid-19 pandemisinin etkilerinin azaltılması amacıyla yargı sisteminin işleyişi açısından alınan tedbirlerin birtakım sorunları ortaya çıkardığı açıktır. Bu sorunlardan en önemlileri makul sürede yargılanma hakkı, mahkemelere erişim hakkı ve mülkiyet hakkı gibi temel insan hakları açısından yaşanan ihlallerdir. Açıklanan esnek çalışma yöntemleri ile duruşmalar süresiz olarak ertelenmiş tüm yargı süreleri durdurulmuştur.

Her ne kadar sürelerin durdurulması tarafların hak kayıplarını engelleyecek olsa da duruşmaların ertelenmiş olması yargılamaların makul sürede sona erdirilmesi açısından problemler oluşturduğu gibi mahkemelerin iş yükünün birikmesine ve Anayasanın 36. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkının da ihlaline sebep olacağı açıktır (T.C. Anayasa, 36. Md.).

İcra İflas Hukuku açısından yapılan düzenlemelere bakıldığında nafaka takipleri hariç olmak üzere tüm icra işlemleri durdurulmuştur (İcra ve İflas Takiplerinin Durdurulması Hakkında Karar, 2020). İcra daireleri insan dolaşımı açısından en yoğun alanlardan birisidir. Bu açıdan bakıldığında yapılan düzenleme ile salgının yayılımını azaltacağı ifade edilebilir. Ancak bu tedbirler, alacaklı borçlu ilişkisi açısından olması gereken dengeyi borçlu lehine değiştirmektedir. Zira bu düzenlemeler borçlulara, üzerinde bulunan taşınır veya taşınmaz malları üçüncü kişilere devir imkânı yaratacağı gibi alacaklıların da alacağına kavuşmasını engelleyici düzenlemelerdir. Anayasanın 36. maddesinde düzenlenen “hak arama hürriyeti” ve “mahkemeye erişim hakkı”, kişilerin haklarını tüm yargı organları karşısında aramasını güvence altına almaktadır. Bu açıdan bakıldığında nafaka alacakları hariç olmak üzere tüm icra takiplerinin durdurulması, Anayasa’nın 36. maddesinde yer alan hak arama hürriyetini de bertaraf etmektedir (T.C. Anayasası, 36. Md.).

İcra takiplerinin ertelenmesi, takip tatili süresince açılmayan takiplerin yığılmasına, normalleşme sonrasında icra dairelerinin iş yükünün artmasına neden olacaktır. Ayrıca pandemi nedeniyle kazançlarında düşme yaşayan, yeterli gelir elde edemeyen ve zarar eden işletmelerin, tatil süresince birikmiş olanlarla birlikte tüm borçları için kendilerinden talepte bulunulduğunda bu talepleri karşılayamayacakları tartışmalıdır. “Bu durumun kaçınılmaz sonucu, binlerce tacirin ödeme aczine düşmesi ve iflâs ile karşı karşıya kalmasıdır. Dolayısıyla, malî durumu bozulan işletmelerin rehabilitasyonuna, şirket kurtarmaya, borç yapılandırmasına ve konkordatoya olan ihtiyaç öncekinden çok daha güçlü bir biçimde kendisini gösterecektir” (Atalay, 2020)

Pandemi nedeniyle davacı, davalı ve avukatlara fiili olarak getirilen dosya inceleme kısıtlaması, temel hak ihlallerine neden olacak bir diğer düzenlemedir. Davacılar, davalılar ve sanıklar kendileri ile ilgili iddialara ilişkin kanıtlara ancak dosya üzerinde yapacakları inceleme ile vakıf olacak ve bu doğrultuda savunma geliştireceklerdir. Her ne kadar UYAP üzerinde bulunan dijital mahkeme dosyalarına erişim sağlanabilmekte ise de dosya içerisinde bulunan tüm belge ve bilgilerin UYAP sisteminde bulunmaması, kısıtlı bir inceleme

imkânı sağlamaktadır. Ayrıca tarafların dosyada mevcut delillere erişim hakkının kısıtlanması taraflar arasında eşitsizliğe bu durum da adil yargılanma hakkının ihlaline sebep olmaktadır.

Tutuklu işlerin dosyalarında mevcut delil durumunun, 30 günde bir olarak gözden geçirilmesi, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 108. maddesinde yer alan düzenleme gereğince zorunludur. Tutuklama tedbirleri hukukumuz açısından istisna bir durumdur. Asıl olan tutuksuz yargılanmadır. Tutuklu yargılamaya karar verilmesi halinde dosyada mevcut delil durumu 30 gün ara ile değerlendirilmekte ve sanık veya şüphelinin tutukluluk halinin devam edip etmeyeceğine karar verilmektedir (Ceza Muhakemeleri Kanunu, 108. Md.). Zira dava dosyasındaki mevcut yeni delil durumu sanık veya şüphelinin tutuksuz yargılanmasını gerektirecek şekilde lehte değişmiş olma ihtimali her zaman için mevcuttur. Ayrıca ülkemizin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bünyesinde en çok ceza uygulaması ile karşı karşıya kaldığı konu, uzun tutukluluk süreleridir. Gerek uluslararası gerekse ulusal düzenlemeler tutuklu yargılamanın bir istisna, tutuksuz yargılamanın ise esas olduğunu ifade etmektedir. HSK tarafından yayınlanmış olan genelge ile tutuklu işlerin görülmesine devam edeceği belirtilmiş olsa da olağan gözden geçirmelerin SEGBİS yöntemi ile yapılması veya dosya üzerinden karar verilmesi özendirilmiştir (COVID-19 Kapsamında İlave Tedbirler, 2020). Yargı sistemimizde asıl olan uygulama sanık veya şüphelinin savunma hakkını dilediği şekilde kullanmasıdır. Sanığın duruşma salonuna gelme isteği karşısında bu isteğin reddi, savunma hakkının kısıtlanması ve adil yargılanma hakkının ihlalidir. Olağan dönemlerde dahi tutukluluk gözden geçirme duruşmalarını dosya üzerinden yapmak isteyen yargı organlarımız, Covid-19 salgını dönemini fırsat bilerek, sadece dosya üzerinden karar verilmesi uygulamasının alışkanlık oluşturacağı, zaten uzun olan tutukluluk sürelerinin daha da uzamasına tüm bu durumların ise insan hakları ihlallerine neden olacağı söylenebilir.

Tedbirler kapsamında çevrimiçi yapılmasına karar verilen arabuluculuk görüşmeleri, doğası gereğince yüz yüze yapılması esas olan ve hukukumuzda yeni uygulanmaya başlanmış alternatif çözüm yöntemidir. Arabuluculuk görüşmelerinde taraflar arasındaki iletişim sağlanarak uyuşmazlığa, menfaat ve ihtiyaç temelli çözümler bulunması amaçlanmaktadır. Bu sebeple çevrimiçi yapılan arabuluculuk görüşmeleri, tarafların iletişim yollarının açık tutulmasını, menfaat ve ihtiyaçların ortaya çıkarılmasını ve dolayısıyla uyuşmazlığa çözüm bulunmasını engellemektedir. Uyuşmazlığa çözüm bulunamaması arabuluculuk sisteminin

amacına ulaşmasını engellemekle beraber, uyuşmazlıkların mahkeme aşamasına taşınmasına sebep olarak mahkemelerin iş yükünü artırmaktadır.

Covid-19 salgını nedeniyle faaliyetlerinin durdurulmasına karar verilen işletmelerin gelir elde edememesi, taraf oldukları sözleşmelerin gereklerini yerine getirememesine sebebiyet vermiştir. Gelir elde edemeyen işletmeler kira ödemelerini, işçilik alacak ödemelerini, hammadde ödemelerini ve benzeri ödemelerini gerçekleştirememiş, bu durum da hukukumuzda yer alan mücbir sebep ve aşırı ifa güçlüğü kavramlarını gündeme getirmiştir (Berker, 2020). Mücbir sebep, önüne geçilmesi mümkün olmayan kişinin istemi dışında gerçekleşen ve öngörülemez durumlardır. Aşırı ifa güçlüğü ise, Türk Borçlar Kanunu'ndan anlaşılacağı üzere, sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülme ve öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü bir durumda, borçludan kaynaklanmayan bir sebeple ortaya çıkan ve sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olguların kendisinden ifasının istenmesini dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştiren ve ifanın aşırı ölçüde güçleşmesi olarak düzenlenen bir kurumdur (Emre & Yılmaz, 2020). Görüleceği üzere her iki kavram da birbirine yakın anlamlar içermekle birlikte, birbirinden farklı kavramlardır. Türk Borçlar Kanunu'nun 136. ve 138. maddelerinde hükme bağlanmış olan aşırı ifa güçlüğü ve borçlunun sorumlu tutulmadığı imkânsızlık, kurumlarının en önemli ortak noktası, borçluyu sözleşmenin taahhüt edildiği şekilde ifa edilmesi yükümlülüğünden kurtarmasıdır (Torun, Tarihsiz:). Bu sebeple salgının sözleşmeler açısından mücbir sebep ve aşırı ifa güçlüğü teşkil edip etmeyeceği her sözleşme açısından ayrı ayrı değerlendirilmelidir (Pelit, 2020). Covid-19 pandemisi nedeniyle alınan tedbirlerin bu kavramlardan hangisinin kapsamına girdiği ise tartışmalıdır.

Ticari hayatta alınan önlemlerin bir diğer yansıması da tüm hukuki süreçlerin durdurulması sebebiyle tarafların hak arama faaliyetlerine girişememesi sonucu birikmelerin yaşanması noktasındadır. Yargı faaliyetlerinin tekrar başlatılması sonucunda; icra iflas işlemleri, arabuluculuk faaliyetleri ve dava açma işlemlerinde yoğunluk olacağı; ülkemizde uzun olan yargı süreçlerinin daha da uzamasına sebebiyet vereceği muhakkaktır.

Sonuç

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve çok hızlı yayılması sonrasında Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen Covid-19 salgını, sosyal, ekonomik, siyasi, kısaca insan faktörünün bulunduğu tüm alanlarda olumsuz etkisini göstermiştir. Bu olumsuz etkinin bertaraf edilmesi amacıyla

tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de birtakım önlemlerin alınması gerekmiştir. Bu önlemler ile Türkiye’nin salgın sürecinden en az zarar ile çıkması amaçlanmıştır.

Alınan önlemler ile her ne kadar salgının azaltılması amaçlanmış ise de önlemlerin özellikle yargı faaliyetleri açısından kısa ve uzun dönemde birçok sorunun ortaya çıkmasına sebep olacağı ifade edilebilir. Yargı faaliyetlerinin durdurulması sebebiyle iş yükünün birikmesi, yargılama süreçlerinin uzaması, icra faaliyetlerinde borçlu lehine yapılan düzenlemeler ile ihlal edilen eşitlik ilkesi, tutuklu işlerde dosya üzerinden inceleme nedeniyle adil yargılanma hakkı ihlalleri, işten çıkarma yasakları, ticari işletmelerin kapatılması nedeniyle ortaya çıkan mücbir sebep ve aşırı ifa güçlüğü kavramları, pandemi sonrası sıkça karşı karşıya kalınacak sorunlardandır. Bu sorunların çözümü aşamasında yargı organlarına büyük sorumluluk düşmektedir.

Dünya nüfusunun dijital çağda yaşadığı düşünüldüğünde yukarıda bahsedilen birçok tedbire gerek kalmaksızın Covid-19 salgınının yayılımına çözüm bulmak büyük çabaları gerektirmektedir. Yargı sisteminde de UYAP yargı ağının geliştirilerek bu süreçte duruşmaların çevrimiçi yapılmaya devam edilmesi, icra takip işlemlerinin UYAP sistemi kullanılarak açılması, haciz ve diğer icra işlemlerinin yine UYAP üzerinden yürütülmesi, dava dosyasına eklenen tüm evrakların UYAP sistemine taranması zorunluluğu getirilerek dosya inceleme işlemlerinin kolaylaştırılması, UYAP avukat portal yetkilerinin artırılması, randevulu çalışma sisteminin getirilmesi, tüm vatandaşlara elektronik tebligat adresi tanımlanarak tebligatların elektronik yolla yapılmasının sağlanması gibi uygulamalar adliye ve icra müdürlüklerinde yaşanan yoğunluğun, dolayısıyla salgının yayılma hızının azalmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Altasavukatlık, (2020). Avukatın dosya inceleme ve dosyadan örnek alma hakkı. <http://www.altasavukatlik.com.tr/2020/10/19/avukatin-dosya-inceleme-ve-dosyadan-ornek-alma-hakki/>
- Arslan A. S. (2020). Covid-19 salgını sebebiyle icra takiplerine ilişkin düzenlemelerin değerlendirilmesi. *TBB Dergisi* (148), 197-234.
- Atalay, O. (2020). *Covid-19 salgını sebebiyle gerçekleşen takip tatili sonrasına ilişkin bazı düşünceler ve öneriler*. <https://blog.lexpera.com.tr/covid-19-salgini-sebebiyle-gerceklesen-takip-tatili-sonrasina-iliskin-bazi-dusunceler-ve-oneriler>

- Berker A. (2020). Covid-19 virüs salgınının şirketlere olan hukuki etkileri. <https://www.bthaber.com/covid-19-virus-salgininin-sirketlere-olan-hukuki-etkileri>.
- Ceza Muhakemeleri Kanunu. Resmî Gazete: 4 Aralık 2004/25673). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5271.pdf>
- Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Resmî Gazete: 15 Nisan 2020/31100). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200415-16.htm>
- COVID-19 Kapsamında İlave Tedbirler. (2020 30 Mart). <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/files/uu.pdf>
- Çağatay, A.(2009). Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarından arabuluculuk ve uzlaştırma. *Ankara Barosu Hukuk Gündemi Dergisi*, (1), 25-36. <http://www.ankarabarosusu.org.tr/Siteler/1944-2010/Dergiler/HukukGundemiDergisi/2009-1.pdf>
- Emre, N. & Yılmaz, G. (2020). *Covid-19 virüsü özelinde pandeminin hukuki niteliği ve iş sağlığı ve güvenliği kapsamında yeni tartışmalar*. <https://blog.lexpera.com.tr/pandeminin-hukuki-niteliği-ve-is-sağlığı-ve-guvenligi-kapsamında-yeni-tartismalar>
- İcra ve İflas Takiplerinin Durdurulması Hakkında Karar, Resmî Gazete: 21 Mart 2020/31076). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200321-2.pdf>
- Lokanta, Restoran, Kafe vb. İşyerleri; Park, Piknik Alanları; Mesire Yerleri ve Giyim Pazarları Genelgesi, (30 Mayıs 2020). <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-lokanta-restoran-kafe-vb-isyerleri-park-piknik-alanlari-mesire-yerleri-ve-giyim-pazarlari-genelgesi>
- Pelit, B. (2020). *Covid-19 (Koronavirüs) Salgınının hukuki boyutu, mücbir sebep kavramı salgının sözleşmelere etkisi*. <https://www.metalmakina.com/covid-19-koronavirus-salgininin-hukuki-boyutu-mucbir-sebep-kavrami-salginin-sozlesmelere-etkisi>
- Torun, A. (Tarihsiz). *Covid-19 (Koronavirüs) kapsamında alınan tedbirler ve salgının yürürlükteki sözleşmelere etkisi*. <https://hansu.av.tr/tr/covid-19-koronavirus-kapsamında-alınan-tedbirler-ve-salginin-yururlukteki-sozlesmelere-hukuki-etkisi>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Resmî Gazete: 9 Kasım 1982/17863). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

Yıldırımıvuran S., Milanlıoğlu, U.K. & Çakan, S. (2020). Covid-19 pandemi sürecinin Türk yargısına etkileri. *Türk Kamu Yönetimi Dergisi*, 1(1), 47-54.
<https://tujpa.com/index.php/journal/article/view/3>

PROTOKOL

PANDEMİ SÜRECİNİN KARIYER GELİŞİMİNE ETKİLERİ

Öğr. Gör. Mukaddes GÜLER
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
muguler@cumhuriyet.edu.tr

Öz

Günümüzde yaşanan değişiklikler birçok alanın dönüşüme uğramasına yol açmıştır. Kariyer gelişimi de bu değişikliklerden etkilenen bir kavram niteliğindedir. Özellikle bilgi toplumuna geçişle birlikte bireylerin kariyer gelişimlerine ilişkin daha fazla sorumluluk alması gerekmiştir. Pandemi sürecinde çalışanlar sosyal kısıtlamalar çerçevesinde işlerini işletmeden uzakta, üniversite öğrencileri de eğitimlerini uzaktan eğitimle devam ettirmek zorunda kalmıştır. Bu süreç iş ve kariyerleri arasındaki ilişkileri etkileyerek bireylerin kariyerlerinde yeni bir bakış açısı yaratmış ve bazı sorunlar da ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla pandemi sürecinden çalışma ve eğitim hayatı ciddi derecede etkilenmiştir. Bu bağlamda çalışma; hem çalışanların hem de iş hayatına adım atmaya hazırlanan üniversite öğrencilerinin pandemi sürecinde gerçekleşen değişimler sonucu kariyerlerinde nasıl bir değişim yaşandığı sorusunun cevabını vermeye yönelik hazırlanmıştır. Bu süreci en az zararla atlattırmaya yönelik önerilere sonuç kısmında yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer gelişimi, pandemi, çalışanlar, üniversite öğrencileri

Giriş

COVID-19 salgını, Çin'in Wuhan kentinden başlayarak sosyal ve ekonomik alanda tüm dünyayı etkisi altına alan bir krizi temsil etmektedir. Bu kriz başta üretim olmak üzere eğitim, sağlık, turizm ve ticaret gibi birçok alanda olumsuzluklar yaratmıştır. Ülkeler salgının daha da büyümemesi için sokağa çıkma kısıtlaması, maske ve sosyal mesafe gibi birçok tedbir almaya çalışmıştır. Çalışanların ve üniversite öğrencilerinin de bu süreçten olumsuz şekilde etkilenmemesi için uzaktan çalışma ve uzaktan eğitim uygulamasına zorunlu olarak geçilmiştir. Bu zorunluluk onların birçok sorunla karşılaşmasına ortam oluşturmuştur. Endüstriyel toplumdan bilgi toplumuna geçiş sürecinde önemli hale gelen kariyer gelişimi kavramı da bu sorunlardan birisidir.

Küreselleşmeyle birlikte işletmeler rekabet ortamında ayakta kalabilmek ve değişikliklere hızlı bir şekilde uyum sağlamak

için insan faktörüne daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak işletmeler çalışanlara daha fazla yatırım yapma yolunu tercih etmiştir. Ekonomik faaliyetlerin değişmesi ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte kariyer de yeni bir biçim almıştır. İşletmelerin en önemli unsuru olarak görülen insan, kariyer yolunu çizmek için uğraş vermektedir. Ancak işletmelerden bu kariyer sürecinde çalışanı desteklemesi ve ona uygun araçlar geliştirmesi beklenmektedir. Çünkü çalışanın kariyer gelişimiyle paralel olarak örgütte iş tatmini ve verimlilik artması gibi olumlu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile kariyer gelişim süreci örgüt ve çalışan açısından da olumlu sonuçlar yaratabilmektedir. Ancak salgın bu süreci de olumsuz şekilde etkilemiştir.

Pandemi sürecinde kariyer gelişimi etkilenen diğer bir kesim de özellikle iş hayatına adım atmaya hazırlanan üniversite öğrencileridir. Bu süreci kaygılı bir şekilde takip eden öğrenciler, üniversiteler tarafından salgının yayılmasını önlemek amacıyla alınan kararlar doğrultusunda uzaktan eğitim uygulamasına geçmiştir. Öğrenciler kariyerleri doğrultusunda geleceğe ilişkin planlar yaparken salgın krizinin yarattığı etkilerden endişe etmekte ve kariyerlerine ilişkin hedeflerinde değişiklik yapma durumunda kalabilmektedir. Yüz yüze eğitimde üniversitelerde kültürel ve sosyal etkinlikler gibi öğrencilerin hem sosyalleşmesine hem de öz güven kazanarak gelişimlerine yardımcı olan uygulamaların bu süreçte yapılamaması öğrencilerin kaygılarını daha da arttıracakı düşünülmektedir.

1. Kariyer ve Kariyer Gelişimi Kavramı

Kariyer kavramı, Türkçe'ye Fransızca "carriere" sözcüğünden geçmiştir. Sözcük, Fransa'nın güneyinde konuşulan Roman kökenli Provençal dilinde "carriera" (araba yolu) anlamına gelmektedir. Fransızca'da kelime; meslek, diplomatik kariyer, bir meslekte aşılması gereken aşamalar, yaşamda seçilen yön gibi anlamlarda da kullanılmaktadır (Bingöl, 2003: 245).

Clark (1992'den aktaran Hartzenberg, 2002: 5) belirli bir süre boyunca ilerleme, taahhüt ve kişisel gelişim unsurlarını içeren, planlanmış veya planlanmamış, bir dizi iş ya da etkinlik olarak kariyerden bahsetmektedir. Kariyer terimi, bireylerin, eğitim, iş, aile ve boş zaman da dâhil olmak üzere farklı bağlamlarda ve ortamlarda yaşamlarını nasıl etkilediğini göstermek için kullanılabilir (Neary & Dodd, 2016: 13).

Bireyin yaşamında kariyerin önemli bir yeri olduğu tartışılmaz bir gerçektir dolayısıyla çalışan bireyler için "kariyer" terimi farklı anlamları taşımaktadır. Bazıları için, temel ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak araç anlamına gelirken, diğerleri için ise sosyal statü ve sosyal değer duygusunu ifade etmektedir

(Rees vd., 2005: 573). Diğer bir ifade ile kariyer, bir bakıma ekonomik ve sosyal sonuçlar anlamına gelmektedir. Aslında çalışan herkes bir kariyer sahibidir (Arthur & Rousseau, 1996: 3). Kariyer aynı zamanda bir kişinin hayatının gidişatını kapsayan bir işle ilgili deneyimi de oluşturmaktadır (Okwiet, 2014: 84). Esas olarak ilk iş seçimiyle eşanlamlı olarak görülen kariyer, günümüzde ise istihdam düzenlemelerinde çok önemli bir özellik olarak kabul edilmektedir (Rees vd., 2005: 572).

Günümüzde iş dünyası benzeri görülmemiş bir değişim geçirmektedir. Bu karmaşık iş ortamında faaliyet gösteren kuruluşlar, yeniden yapılandırma ve küçültme süreçlerinde, birleşmeler ve satın almaları kolaylaştırmak ve küreselleşmenin dinamik baskısıyla başa çıkmak, teknolojik gelişmeleri benimsemek için sürekli çalışmaktadır. Yapılan örgütsel seviyedeki bu değişiklikler, insanların işyerinde yönetilmesinin önemini artırmıştır (Patrick & Kumar, 2011: 24). Aynı zamanda bu tür değişiklikler, örgütlerin “entelektüel sermayelerine” giderek daha fazla bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Yetenek savaşı, işgücünün değişen doğası, iş ve aile ile ilgili değişen sosyal beklentiler ve giderek daha fazla bilgiye dayalı stratejiler, organizasyonları kariyerlerini yönetme ve insan sermayelerini geliştirmedeki rollerini yeniden düşünmeye zorlamıştır (Cummings & Worley, 2009: 453). Bu anlamda insan sermayesine verilen değer doğrultusunda örgütlerin ve çalışanların karşısına kariyer gelişim kavramı çıkmaktadır.

Kariyerin geniş tanımlarından yola çıkarak, D. Brown ve Brooks'un (1990) “çoğu insan için toplumumuzdaki mevcut birçok meslek arasından seçim yapmaya, seçmeye ve tipik olarak seçimler yapmaya devam etmeye yönelik yaşam boyu bir süreç” olarak ifade ettiği kariyer gelişimi kavramı dikkat çekmiştir (Patton & McMahon, 2014: 7). Başka bir tanımda ise kariyer gelişimi, bireylerin ve kuruluşların, çalışanların mevcut ve gelecekteki iş atamaları için gerekli olan bilgi, beceri, yetkinlik ve tutumlarını geliştiren, bir ortaklık oluşturmasını gerektiren bir süreç olarak ele alınmıştır (Gilley vd., 2002: 94). Bu tanımlara paralel olarak özellikle öğrencilerin üniversite sınavlarına girerken hangi mesleği yapmak istediklerine dair bir düşünce doğrultusunda kariyer gelişimi kavramının oluştuğu vurgulanmaktadır. Genel bağlamda bu kavram mesleğin seçilmesiyle başlayan, bireyin işe girmesiyle devam eden bir süreci kapsamaktadır.

Kariyer gelişimi kavramı bir örgüt içinde kariyer yapma ve öngörülebilir, istikrarlı işler yapma olarak tanımlanan geleneksel anlayıştan; şirketlerin yeniden yapılandırılması ile bir zamanlar kariyer planlarını belirli bir organizasyon içinde ilerlemeye sabitleyen çalışanların, kariyerlerinin geleceğini

kendi inisiyatiflerine bağlı olarak gerçekleştirmeye başlamaları ile kariyer planlaması yeni bir boyut kazanmıştır (McDonald & Hite, 2005: 419-420). Çalışanların, her biri bu planlarla ilgili benzersiz konulara sahip farklı kariyer aşamalarında (kuruluş, ilerleme, sürdürme ve geri çekilme) ilerlemektedirler. Ayrıca örgüt tarafından sağlanan kariyer geliştirme müdahaleleri, üyelerin bu planları uygulamalarına yardımcı olmaktadır (Cummings & Worley, 2009: 457).

Bu süreçte kariyer gelişimi, çalışanların sorumluluğuna bırakılmış olmasına rağmen, çalışana örgütün desteği devam etmiştir. Sonuçta her çalışanın çevresinde değişen şartlara uyum sağlayabilmesi için örgüt içinde eğitim ve geliştirme faaliyetlerine de katılım göstermesi gereklidir.

2. Pandemi Sürecinin Kariyer Gelişimine Etkileri

COVID-19 salgını Çin'in Wuhan kentinden başlayarak tüm dünyayı etkisine alan bir krizdir. Bu salgın endişe verici bir hızla yayılarak, milyonlara bulaşmış ve ülkeler virüsün yayılmasını durdurmak için hareketlere sıkı kısıtlamalar getirdikçe ekonomik aktiviteyi neredeyse durma noktasına getirmiştir.

Bu anlamda insanların sağlıklarını tehlikeye sokması, yaşamlarının son bulmasına ve ekonomik hasarların ortaya çıkarmasına neden olması ile dünyanın son yıllarda yaşadığı en büyük ekonomik şoku temsil etmektedir (The World Bank, 2020). Bu salgının tüm sonuçlarından sosyal ve ekonomik anlamda birçok birey etkilenmiştir. Bunların başında da işletme çalışanları ve üniversite öğrencileri gelmektedir. Çalışanlar sosyal kısıtlamalar çerçevesinde işlerini işletmeden uzakta yerine getirmeye çalışmakta ve üniversite öğrencileri de eğitimlerini uzaktan eğitimle devam ettirmektedir. Bu süreç iş ve kariyerleri arasındaki ilişkileri etkileyerek bireylerin kariyerlerinde yeni bir bakış açısı yaratmış ve sorunlarda ortaya çıkarmıştır.

Salgın sonucunda dünyanın 3,3 milyar küresel iş gücünün neredeyse yarısı geçim kaynaklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmıştır (Alınacak vd., 2021: 249). Hatta daha uzun bir ufukta, pandeminin tetiklediği derin durgunlukların, daha düşük yatırım, kaybedilen iş ve eğitim nedeniyle insan sermayesinin erozyonu, küresel ticaret ve tedarik bağlantılarının parçalanması yoluyla kalıcı izler bırakması beklenmektedir (The World Bank, 2020). Birçok araştırmacı, bu salgını insanların işleri ve kariyerleri üzerinde büyük bir etkisi olacak bir kariyer şoku olarak tanımlamıştır. Krizin etkisi bağlamsal ve bireysel faktörlere bağlı olacak, kariyer ve yaşam aşamalarına bağlı olarak insanları farklı şekillerde etkileyecektir (Davidescu, vd., 2020: 9). Bu sürecin bireylerin amaçlarına ulaşmasına yardımcı olan kariyer gelişimini

kesintiye uğratarak kısa ve uzun vadede sorunlara yol açması olasıdır.

Örgütlerde kariyer geliştirme, insanların kariyer hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmaya yönelik beceri eğitimi, performans geri bildirim ve koçluk, iş rotasyonu, mentorluk gibi faaliyetleri içermektedir (Cummings ve Worley, 2009: 747). Kariyer gelişiminin odak noktası, bireyin tercih ettiği kariyer için onları en iyi şekilde donatacağına inandığı bilgi ve becerileri geliştirmektir (Cummings & Worley, 2009: 466). Şuan ki süreçte alt yapısı hazırlanmadan uzaktan çalışmaya geçildiği için kariyer geliştirmeye yönelik faaliyetlerin kullanılması pek mümkün gözükmemektedir. Çalışanlar yemekte veya koridorlarda gerçekleşen gayri resmi, etkileşimli öğrenmenin yokluğunun üstesinden gelmekte zorlanabilmekte ve kendiliğinden gerçekleşen ve “yerinde kariyer gelişimi” olarak bilinen öğrenmeyi kaçırabilmektedir (Kurland & Bailey, 1999: 59; Naktiyok & İşcan, 2003: 57). Aynı zamanda uzaktan çalışmanın statü kaybına ve mesleki izolasyona sebep olacağı korkusu çalışanların kariyer gelişimlerine de bir tehdit niteliğindedir.

Pandemi zorlukları, yüksek öğrenim gören ve geleceğin işgücünü oluşturan genç nüfusun kariyer kaygılarını da etkilemiştir (Alınacak vd., 2021: 249). Pandemi döneminde, özellikle yakın gelecekte iş piyasasıyla karşı karşıya kalacak olan üniversite mezunları arasında kariyer kaygısı hız kazanmıştır. Kariyer gelişimi teorisine göre 23-25 yaş arasındaki üniversite öğrencilerinin kariyer beklentilerini ve kariyer taahhütlerini şekillendirdikleri tespit edilmiştir. Ancak, COVID-19 korkusu gibi bir durum gelecekteki kariyerlerini planlayan zihinler için en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Bu belirsiz durum, potansiyel iş gücünün korkularını kariyer kaygısına yöneltmiş ve gelecekle ilgili verimli herhangi bir karar vermesi zorlaşmıştır (Mahmud vd., 2021: 37). Bu süreç, öğrencilerin yeni duruma ayak uydurmaya yönelik kariyer planlarında ve hedeflerinde değişimlere yol açmıştır. Özellikle genç nüfusu yüksek olan ülkemizde öğrencilerin geleceğe dair kaygı düzeyleri birçok çalışmada ortaya koyulmuştur.

Sonuç

Pandemi süreci sosyal, ekonomik ve kültürel olmak üzere her alanı etkisi altına almıştır. Bu süreçten en çok etkilenen eğitim ve çalışma alanları olmuştur. Özellikle her iki alanda da salgının seyrini azaltmaya yönelik alınan kararlar ham çalışanları hem de öğrencileri olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Ekonomi çarklarının dönmesi ve de salgını azaltmak için uzaktan çalışma uygulamasına gidilmiştir. Çalışanlar işyerinden uzakta çalışmaya başlamış ve bu süreçte oluşan

değişimlerden etkilenmiştir. Kariyer gelişimi konusu bireysel yükümlülüklerin arttığı bir konuyken pandemi süreci bu kavrama bakış açısını değiştirmiştir. Yaşanan ekonomik sıkıntılar dolayı birçok insan işsiz kalmış, bazıları işini değiştirmek zorunda kalırken bazıları da devam ettirdiği işindeki kariyer gelişiminde duraklama yaşamıştır. İşletmeler kariyer gelişime dair sorumlulukları çalışanlara yüklerken bu süreçten etkilenecek olmalarının farkına varmalıdır. Çünkü çalışan kendini geliştirerek bir bakıma verimlilik artışı sağlayarak işletmeye de faydalı olabilmektedir. Bu yüzden çalışanların bu süreçten olumsuz etkilenmemesi için işletmenin desteği önem arz etmektedir. Özellikle yöneticiler, çalışanların statü kaybına ve meslek izolasyonuna uğramaması için uzaktan eğitim faaliyetlerine devam ettirmeli ve çalışanlarla iletişime daha fazla önem verilmelidir. Böylece çalışanların bu sürece dair endişeleri ortadan kalkarak daha odaklanmış bir şekilde çalışabilirler. Yeni insan kaynakları uygulamaları (eğitim, performans gibi) yaratılması sürecin en iyi şekilde atlatılmasını sağlayabilir.

Çalışmada ifade edildiği üzere iş hayatına adım atmaya hazırlanan üniversite öğrencileri pandemi sürecinden en çok etkilenen kesim arasında yer almaktadır. Uzaktan eğitime geçişle birlikte öğrencilerin birçoğu yüzyüze eğitimin kendilerine sunduğu imkanlardan mahrum kalmıştır. Bu süreçten daha az etkilenmesi için üniversiteler öğrencilere yardımcı olmaya çalışmış olsada, öğrencilerin kariyerleri konusunda kaygıları giderek artmıştır. Çevrimiçi seminerlerle öğrencilerin kariyer gelişimi eksikliklerinin tamamlanmasına ve aklındaki sorulara cevap niteliğinde yardımcı olunmasına yönelik birçok uzaktan eğitim verilmiştir. Ancak sürecin getirdiği olumsuzluklar onların kaygılarını ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Öğrencilerle bu süreçte daha fazla iletişim kurulması ve onların kaygılarının dinlenilmesi gerekmektedir. Öncelikle ailelere ve üniversitelere önemli görevler düşmektedir.

Sonuç olarak çalışanların ve üniversite öğrencilerinin salgın sürecinde kariyerlerine bakış açısı değişmiş ve kariyer gelişimi bireysel açıdan daha zor hale gelerek sürecin zorluklarını ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- Alınacak, E., Of, M., Balkaş, J., Tülemmez, S., Mirzayev, M., & Alferra, H. (2021). Pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve umutsuzluklarının kariyer geleceği algısı üzerindeki etkileri. *BMİJ*, 9(1), 248–266.
<https://doi.org/10.15295/bmij.v9i1.1757>

- Arthur, M. B., & Rousseau, D. M. (1996). The boundaryless career, Oxford University Press.
- Bingöl, D. (2003). İnsan kaynakları yönetimi. (5. baskı). Beta Yayınları.
- Cummings, T. G., & Worley, C. G. (2009). Organizational development and change. Cengage Learning, Ohio: South-Western Educational Publishing.
- Davidescu, A. A. M., Apostu, S.-A., Paul, A., & Casuneanu, I. (2020). Work flexibility, job satisfaction, and job performance among romanian employees- implications for sustainable human resource management. *Sustainability*, 12(15), 1-53. <https://doi.org/10.3390/su12156086>
- Gilley, J. W., Egglund, S. A., & Gilley, A. M. (2002). Principles of human resource development. Basic Books.
- Hartzenberg, J. S. (2002). The implementation of career management practices in the south African public service. *University of Pretoria, Faculty of Economic and Management Sciences*, 1-80.
- Kurland, N. B. & Bailey, D. E. (1999). Telework: The advantages and challenges of working here, there, anywhere, and anytime. *Organizational Dynamics*, 28(2), 53-68. [https://doi.org/10.1016/S0090-2616\(00\)80016-9](https://doi.org/10.1016/S0090-2616(00)80016-9)
- Mahmud, M. S., Talukder, M. U., & Rahman, S. M. (2021). Does 'fear of covid-19' trigger future career anxiety? an empirical investigation considering depression from covid-19 as a mediator. *The International Journal of Social Psychiatry*, 67(1), 35-45. <https://doi.org/10.1177/0020764020935488>
- McDonald, K. S. & Hite, L. M. (2005). Reviving the relevance of career development in human resource development. *Human Resource Development Review*, 4(4), 418-439. <https://doi.org/10.1177/1534484305281006>
- Naktiyok, A. & İşcan, Ö. F. (2003). İş görenlerin evden çalışmaya ilişkin tutumları: bireysel özellikler ve iş sürükleyicileri açısından bir uygulama. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 3(6), 53-72.
- Neary, S., & Dodd, V. (2016). Understanding career management skills: findings from the first phase of the CMS LEADER Project. Derby: University of Derby. <https://derby.openrepository.com/handle/10545/59586>

- Okwiet, B. (2014). Career path and career management in the gardening company from SME sector. *Polish Journal of Management Studies*, 10(1), 84–91.
- Patrick, H. A., & Kumar, A. (2011). Career management, employee development and performance in indian information technology organizations. *Business Management Dynamics*, 1(5), 24–31.
- Patton, W., & McMahon, M. (2014). Career development and systems theory: connecting theory and practice. Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers.
- Rees, C. J., Jarvalt, J., & Metcalfe, B. (2005). Career management in transition: hrd themes from the estonian civil service. *Journal of European Industrial Training*, 29(7), 572–592.
<https://doi.org/10.1108/03090590510621063>
- The World Bank. (2020, June 8). The global economic outlook during the covid-19 pandemic: a changed world. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/06/08/the-global-economic-outlook-during-the-covid-19-pandemic-a-changed-world>

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

VAHŞETİN ÇAĞRISI: BİYO-KADERCİ BİR DİLİN İNŞASI

Öğr. Gör. Ragıp Ergün

Artvin Çoruh Üniversitesi

r.ergun artvin.edu.tr

Varoluşçu felsefesinin öncülerinden Martin Heidegger “dil, varlığın evidir” demektedir (Heidegger, 2013: 5). Bu izaha göre varlık, insanın kendisinin var olduğunu hissettiği zaman ve mekânın birleşimi bir olgu iken, dil ise onun dışı vurumu mahiyetindedir. Geleneksel yaklaşımda zamanın ve mekânın dili yarattığı düşünülürken, Heidegger bu durumu tersine işletmekte ve varlığın dilin alanında neşvünema bulduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda mekânın ve zamanın bir yansıması olan ontolojik gerçeklik algısı dil ile kendine görünürlük bulmakta ve kendini var etmektedir. Dilin değişimi insanın zaman ve mekân algısını değiştirmekte, hakikatin yeniden yaratılması bağlamında önemli bir işlev görmektedir. Bu yüzden zamanın ruhu anlaşılacak isteniyorsa dildeki değişim idrak edilmeli ve kullanılan dilin işaret ettiği anlamlar kavranabilmelidir. Batı modernleşmesinin hayatın anlaşılmasında sahip olduğu rol akademinin ve düşünce tarihi üzerine çalışanların malumudur. Elbette bu modernleşme tecrübesi tek bir paradigma üzerine okunmamakta, farklı yaklaşımlarla izah edilmeye çalışılmaktadır. Özellikle postmodernizmle beraber modernleşme olgusu farklı yaklaşımlarla da eleştirilene tabi tutulmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada Batı modernizminin hayat mefhumunun doğa bilimsel ve indirgemeci izahı Jack London’un “*Vahşetin Çağrısı*” adlı eseri üzerinden okunmaya çalışılacaktır. Batı düşünce tarihi ya da modernizm üzerine yazılmış temel eserler Reform, Rönesans, Fransız İhtilali ve Aydınlanma üzerinden bu süreçleri izah ederlerken, bu çalışmada dilin değişiminin varlık algısında yarattığı değişimine ilgili roman bağlamında değinilecektir.

Modern öncesi dönemde insanın ve varlığın anlamlandırılmasında kullanılan argüman ve dil teosantriktir. Diğer bir ifade ile her şeyin Tanrı’nın mucizevi müdahalesi sonucunda meydana geldiğine inanılmaktaydı ve hâkim paradigma da bu yöneydi. Daha sonra materyalizm ve pozitivizm üzerinden maddenin, Darwinizm üzerinden de canlı türünün, münhasıran insanın mahiyeti ve ontolojik gerçekliği farklı bir şekilde izah edilmeye çalışılmış, bu bağlamda yeni bir literatür ve dil ortaya çıkmıştır. Bu dil ve yaklaşım, 19. yüzyılın sonuna kadar belli bir aydın grubunun uğraşı

şeklinde kendine yaşam alanı bulmuştur. Ancak zamanla bu dil ile inşa olan insanlar özellikle farklı alanlara kanalize olmuş ve varlığın evi olan dil değişikçe varlığın muhtevasında da önemli değişimlere sebep olmuştur. Bu yeni dilin alan genişletmesi bağlamında edebiyat o dönemlerde en kullanışlı disiplinlerden birisidir. Edebiyat ile bu dil toplumun geniş bir kesimine yayılmıştır. Süreçler iyi incelendiğinde bir insan için organ nakli ne kadar önemli ise dil değişimi de işlevi bakımından bir toplum için aynı şeyi ihtiva etmektedir. Bu bağlamda döneminde de oldukça önemli, en çok satan yazarlardan olan Jack London ve kendisine şöhretin kapılarını açan *Vahşetin Çağrısı* adlı eserinin farklı açılardan ele alınması gerekmektedir.

Amerikalı bir yazar olan ve tam ismiyle John Griffith London 12 Ocak 1876'da Kaliforniya'da dünyaya gelmektedir. Müzik öğretmeni bir annenin ve astrolog bir babanın çocuğu olarak dünyaya gelen London, altın avcılığı yapan, hırslı ve yaşamayı seven bir insan olarak tanımlanmaktadır. London'ın düşüncel hayatını en çok etkileyen kişi ise Herbert Spencer'dır. Spencer, London'a göre hayatın bütün süreçlerini anlamış ve bu bağlamda hayatı doğru bir şekilde tanımlamış bir insandır. Özellikle Spencer'in "en iyinin hayatta kalması" (survive of the fittest) fikri London için hayatın esas kuralıydı. Bu bağlamda London eserlerinin çoğunda bu fikirden hareket etmekte ve roman kurgularını bu yaklaşım üzerinden yapmaktadır (Steffoff, 2002: 44). Spencer, Darwin ile beraber sosyal Darwinizm diye adlandırılan insanın biyolojiye indirgendiği, hayatın bir savaş olduğu, güçlü olanın hayatta kaldığı, doğal seleksiyon/seçilim ile de bir sonraki neslin daha güçlü olacağına inanılan bir yaklaşımın temsilcileridir (Hodgson, 2004: 431-433). İşte bu bağlamda sosyal Darwinizmin temel unsurlarını içinde barındıran ve hayatı biyo-kaderci bir yaklaşım ile izah ederek bu fikrin toplumun geniş kesimlerine yayılmasını sağlayan London'un ilk eserlerinden olan, 1903 yılında kaleme aldığı *Vahşetin Çağrısı* adlı roman bu tür özellikleri ihtiva etmektedir.

Roman, Buck isminde bir köpeğin şehir hayatından "vahşi" yaşama gidişini ve orada da "asıl" doğası ile tanışıp "kendini" bulmasını konu almaktadır. İlk başlarda Batı'da yaşanan feodal dönemdeki gibi aristokratik bir yaşamı olan Buck'ın hayatının ilk cümlesi olarak London "Buck kitap okumazdı" ifadesini kullanmaktadır (London, 2020: 1). Yargıç Miller'in evinde yaşayan Buck, cahil, mutlu, lüks içinde yaşayan, hayattan haz alan, "gerçek" hayattan bihaber bir karakterdir (London, 2020: 3). Kitabın ilk bölümlerinde Buck'ın bu hayatını birçok kez aristokratik olduğunu vurgulayan London, köpeğin bu gücünün kendinden mülhem olduğunu ifade etmektedir. Tam da feodal dönemdeki aristokratların

meşruiyetinde olduğu gibi bir durumdur. Gözlerinde bir kralın öfkelerini barındırabilen Buck, aristokrasinin Avrupa’da yıkılması gibi kaçırılarak, zorla vahşi doğanın ve kendi doğasının asıl “hakikat”lerinin içine atılmaktadır (London, 2020: 5-7).

Buck’ın zorla “doğal” ortama götürüldüğü süreçte karşılaşılan düzeni “elinde sopa olan kuralları koyandır, emirleri yerine getirilecek olan efendidir” diyerek (London, 2020: 10) açıklayan London, Max Weber ve Carl Schmitt vari bir içtimai yaşam tanımlaması yapmaktadır. Güç kullanma tekeli ile kural arasında ilişki kurarken London, aynı zamanda efendi olanın belirlenmesinde olağan ve olağanüstü durumlara karar verebilmeyi ön plana çıkarmaktadır. Weber’in devlet tanımlamasında nasıl ki meşru güç kullanma tekeli devlete ait (Heywood, 2006: 127) ise burada da benzer bir durum söz konusudur. Aynı şekilde Schmitt’in olağan ve olağanüstü olanı belirleyen gücün sahibi olduğu (Schmitt, 2005: 13-14) yönündeki açıklamasındaki romanın efendi tanımlamasıyla birebir örtüşmektedir.

London, Buck’ın içine düştüğü yeni dünyanın düzenini “sopanın ve dışın yasası”nın geçerli olduğu bir dünya olarak izah etmektedir. Bu yeni dünyada aylıklık, haylazlık, tembellik yapmak ve sıkılmak söz konusu değildir. Bu yeni ortamda huzur ve güven yoktur; kaos ve kargaşa hakimdir; sürekli yaşamsal tehlikeler barındırmaktadır (London, 2020: 13). Hobbes’un doğal düzen tanımına benzeyen bu açıklama da güvenlik için bir güce biat etmek gerekmektedir. Hobbes’ta bu üstün gücün adı leviathan iken, London bunu “elinde sopa olan efendi” olarak açıklamaktadır. Zira Hobbes’un leviathanının da elinde bir sopa vardır (Hobbes, 2007: 12, 94-95).

Buck içinde bulunduğu yeni ortamda varoluşsal bir başkalaşma yaşamakta ve tek amacı yaşamın ağır yükünü çekmek olmaktadır. Zaten Buck’ın yeni görevi diğer köpeklerle beraber karlı yollarda, dondurucu soğukta yük arabası çekmektir. Bu bağlamda London, Buck’ın yaşadığı çalışma ve çevre değişimini ontolojik bir değişim olarak da nitelemektedir. Buck’ın yaşamış olduğu bu ontolojik değişim Buck’ın davranışlarına da yansımaya başlamakta, hırsızlık yapmayı meşru görmekte, ahlaki bir başkalaşma yaşamaktadır. Bu başkalaşma akli bir sürecin neticesi değil, çevreye uyumun, temel ve ilkel içgüdülerinin bir sonucu olmaktadır. London’a göre Buck bu şekilde “gerçek benliğini buluyordu”. Buck’ın yaşadığı şey bir yönüyle unuttu(ruldu)ğu doğasıyla tanışmak ve biyolojisine rıza göstermektir. Önceki yaşamında ahlak ve içtimai düzen üzerinden evcilleştiren Buck, bu şekilde esas doğasına kavuşmakta ve karşı konulamaz biyolojik dürtülerine boyun eğmektedir (London, 2020: 21-23).

London *Vahşetin Çağrısı*'nda bir yandan Buck'un kişisel hikâyesini anlatırken, bir yandan da yaşamın tamamına egemen olduğunu düşündüğü biyolojik evrimci paradigmayı işlemektedir. Darwin'in yaşam için mücadele ve doğal seleksiyon fikrini işlerken London, Spencer'in evrim kanunu yaşamın bütün alanına yayarak açıklamasını da belirgin bir şekilde romanına yansıtmaktadır. Bu kanun öyle bir mahiyete sahiptir ki London, soğuk havada köpeklerin ulumasını "hayatın yakarışı, varoluşun ıstırabının dile gelişi" olarak nitelermektedir (London, 2020: 35). Varoluşsal ıstırap çeken köpekler, bir zamanlar evcilleştirildikleri sahte ruhlarından kurtulup, gerçek doğalarında olan "kan dökmenin şehveti ve öldürmenin hazzı" ile yeniden tanışmaktadır (London, 2020: 37). London'a göre bu durum canlılara atalarından gelen, yaşamlarını devam ettirmeleri için zorunlu olan, zaten hâlihazırda içlerinde bulunan bir duygudur. London'un yaşamın en büyük motivasyonu yaşama duygusu yaklaşımı aynı zamanda Spinoza'nın *conatus* ilkesine de benzemektedir. Çünkü Spinoza da yaşayan canlıların içlerinde olan en temel duygunun/güdü'nün yaşamını devam ettirme isteği olduğunu ifade etmektedir (Spinoza, 2012: 160-163).

Buck yük kızığını çeken diğer köpekler ile liderlik yarışına girmekte ve bu yarışını kazanmaktadır. Bir taraftan yaşam mücadelesi veren Buck, bir taraftan da hayatta kaldığı sürece en iyisi olmak için mücadele vermektedir. Çünkü London'a göre Buck rüyalarında bir öteki dünya heyulasına kapılsa da uyandığı dünya gerçek dünyadır ve bu dünyanın kurallarına göre hareket etmek zorundadır (London, 2020: 49-50). Bu bağlamda dini ve mistik idealizmi bir nevi dışlayan London, asıl, gerçek olanın bu dünya olduğunu, bu dünyada da "dışın ve sopanın kuralları" olduğunu vurgulamakta ve romanının kahramanı Buck'ı bu doğrultu da yetiştirerek eserini kurgulamaktadır.

Köpekler ne kadar hayat mücadelesi verirlerse versinler, yorulduklarında ve güç kaybı yaşadıklarında hemen satışa çıkarılmakta, bu durumu London, "köpeklerin dolar karşısında pek değeri olmadığı için satılmaları lazımdı" diyerek açıklamaktadır (London, 2020: 56).

Yaşam mücadelesi *Vahşetin Çağrısı*'nda o kadar yoğun bir şekilde işlenmektedir ki London bu durumu daha da anlaşılır kılmak için: "Güzel bir bahar havası vardı ama ne köpekler ne de insanlar bunun farkındaydı" diyerek izah etmektedir (London, 2020: 67). Bu durum gittikçe yabancılaşma duygusuna neden olmaktadır. Buck bir efendiden başka bir efendiye satıldığında çekeceğinden fazla bir yüke sürülür ve çekmekte zorlandığı için sürekli şiddete maruz kalır. Bu durumu London şu şekilde izah etmektedir (London, 2020: 70):

Hal ona vurmaya devam ettikçe içindeki hayat ateşi titrek kıvılcımlara dönüşüp küçülüyordu. Neredeyse tamamen sönmüştü tuhaf bir hissizlik içindeydi. Dayak yediğini ancak çok uzaklarda görüyormuş gibiydi. Son acı duygusu da onu terk etti. Sopa vücuduna iniyor, o bunu çok uzaktan duyuyor ama hiçbir şey hissetmiyordu. Artık o vücut kendi vücudu değildi, ondan çok uzaklardaydı.

London, yaşam enerjisinden uzaklaşmak üzerinden bir yabancılaşma tanımlamakta ve Buck'ın yaşadıklarını yaşama tutkusu üzerinden değerlendirmektedir. Yaşama tutkusunun azalmasını ise London, yabancılaşma olgusu üzerinden açıklamaktadır.

Buck bu eziyet dolu süreçten sonra John Thornton isminde yeni bir sahibi olmakta ve bu sahibiyile daha mutlu bir yaşama sahip olmaktadır. Bu yeni sahibiyile Buck daha mutlu ve sevecen bir yaşamı olsa da içinde zaten var olan, yeniden tanıştığı binlerce yıl öteden gelen temel güdülerini aşmamaktadır. “Sopanın ve dışın yasası”nı öğrenmiş olan Buck, acımasızdır, üstün olma duygusundan artık hiçbir zaman vazgeçmeyecektir Artık hayatta ya o birilerinin efendisi olacak ya da birileri onun efendisi olacaktır. Merhamet yanlısı bir duygudur London'a göre, korku ve ölüm getirmektedir. Zamanın derinliklerinden gelen bu duygu Buck'ı öyle bir sarmıştır ki London bu durumu, “hayatta ya yersin ya da yenilirsin” diye ifade etmektedir (London, 2020: 77). Buck bir ruh ile çepeçevre sarılmıştır. Bu ruh, tez ayaklı yarı kurtların gölgeleridir. Buck binlerce yıllık evriminin sonucunda irade dışı tavırlar sergilemekte ve biyolojik evriminin bir esiri konumundadır. Buck'ın bu durumdan kaçması imkânsızdır. İçinden bir ses onu bu güdülerinin yaşam alanı olan vahşi yaşama çekmekte ve Buck bu çağrıya boyun eğmek zorunda kalmaktadır.

London romanında sadece Buck üzerinden değil, aynı zamanda insan üzerinden de evrimsel bir süreç anlatılmaktadır. İnsanın da Buck gibi “öteki dünya” olarak tabir ettiği ataları olduğunu ve insan da bu atalarının evrimsel süreç içinde edindiği kalıtsal duyguların esiri olduğunu öne sürmektedir. London insanın atası olarak “kıllı adam” olarak ifade ettiği canlıyı Buck'ın atalarıyla ilişkilendirmekte ve bu canlıların bu vahşi çağrıya uymasını mecburi bir istikamet olarak tanımlamaktadır (London, 2020: 92). London Buck'ın duyumsadığı çağrıyı insanın biyolojik evrimiyle de ilişkilendirip şu şekilde bir ifade de bulunmaktadır (London, 2020: 93):

Ormanın derinliklerinden gür sesiyle yükselen çağrı, kıllı adamın görüntüleriyle yakından ilgiliydi. Buck'ın içini büyük bir huzursuzlukla, tuhaf arzularla

dolduruyordu. Belli belirsiz, hoş bir memnuniyet hissetmesine neden oluyor, ne olduğunu tam bilemediği vahşi arzu ve heyecanlarının farkına varıyordu. Buck bu duyguların nereden geldiğini bilmiyor, sadece yapmak zorunda hissediyordu.

London “karşı konulmaz dürtüler ele geçirmişti Buck’ı” diye ifade etmektedir (London, 2020: 93). Kalıtım ile “öte dünya”dan gelen duygularına boyun eğmek zorunda kalan Buck, içinde kana susamış, katil, avcı kalıtımına diğer bir ifade ile biyolojik kaderine boyun eğmek zorundadır (London, 2020: 97). Bu güdü o kadar eskidir ki London’a göre insanların bile olmadığı ilkel dünyalardan gelmektedir (London, 2020: 99). Öldürmenin hazzına varmış olan Buck’ın düşünceleri üzerinde London ölümü, “hareketin sona ermesi, yaşamaya devam edenlerin hayatından çıkması” olarak tasvir etmektedir (London, 2020: 104). Öldürmenin hazzına varan Buck en sonunda sahibinden kaçmakta ve vahşi yaşamda kurt akrabalarıyla bir yaşamı, kalıtımının ve biyolojisinin zorlamasıyla tercih etmektedir. Buck “asıl” doğası olan vahşi yaşama kavuşarak roman sonlanmaktadır.

London’ın, *Vahşetin Çağrısı*’nda Batı düşünce geleneğinde aristokratik bir yaşam ihtiva eden feodal dönemden, doğa bilimlerinin hâkim olduğu kendi dönemine Buck üzerinden bir yolculuk yaptığı görülmektedir. Buck’ın aristokratik yaşamı birçok kaos, kargaşa ve mücadele sonunda “kendi doğası” ile buluşması sürecine evrilmektedir. Doğa ve onun kanunları canlı yaşamın üzerinde o kadar hâkimdir ki romanda hiçbir irade onun üzerine çıkamamaktadır. Biyoloji bir kaderdir ve onun üstünde herhangi bir güç yoktur. Doğal olarak da canlı yaşam bu biyolojik kaderin sonucunda içtimai yaşamı inşa etmekte ve bütün canlılar bu kanuna boyun eğmektedir. London açıkça bu romanında, biyolojik kaderciliği anlatmakta ve kendi döneminde popüler olan bu bilimsel savı pek çok eserinde olduğu gibi bu eserine de ince ince işlemektedir. Ayrıca daha sonra kaleme alacağı eserlerine, münhasıran *Beyaz Diş* ve *Martin Eden* adlı eserlerine bu eser vasıtasıyla bir temel de oluşturmaktadır. Bu eserde işlenen biyolojik kaderci yaklaşım *Beyaz Diş* adlı romanda medeni yaşamla yeniden tanışmakta ve şehirde uygulama alanı bulmakta, *Martin Eden* adlı eserinde ise entelektüel bir mahiyet kazanmaktadır.

Kaynakça

- Heidegger, M. (2013). *Hümanizm üzerine*. (Çev. Yusuf Örnek). Türkiye Felsefe Kurumu.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*, (Çev. Bekir Berat Özipek vd.). Adres Yayınları.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (Çev. Semih Lim). Yapı Kredi Yayınları.

- Hodgson, M. G. (2004). Social darwinism in anglophone academic journals: a contribution to the history of the term. *Journal of Historical Sociology*, Vol.17, No 4, December, 428-463.
- London, J. (2020). *Vahşetin çağrısı*. (Çev. Levent Cinemre), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Schmitt, C. (2005). *Siyasi ilahiyat*. (Çev. Emre Zeybekoğlu), Dost Kitabevi Yayınları.
- Spinoza, B. (2012). *Ethica*. (Çev. Çiğdem Dürüşken), Kabalıcı Yayıncılık.
- Steffoff, R. (2002). *Jack London an American original*. Oxford University Press.

Protokol Dergisi

Çağrı Metni

Protokol dergisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi bünyesinde yayımlanmaktadır. Uluslararası İlişkiler, Sosyoloji, Ekonomi, Kent, Çevre ve Yönetim konuları başta olmak üzere sosyal bilimler alanına dair kısa makalelere yer veren dergi, Şubat ve Ağustos olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır.

Kısa makalelerin yanı sıra derginin her sayısında rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı vb. makale dışı yazılara da yer verilmektedir.

Dergi, öncelikli olarak ilgili alanlardaki güncel strateji temelli konulara dair tartışmaları okuyucu ile buluşturmayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda hazırladığınız çalışmalarınızı bekliyoruz...

Genel yayım ilkeleri ve yazım kuralları için:

www.ktu.edu.tr/sam/protokol

Dergiye yazı göndermek için:

suna.ersavaskavanoz@ktu.edu.tr

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

YÖNETİM KURULU

Müdür

Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ

Müdür Yardımcıları

Doç. Dr. Abdullah UZUN

Dr. Öğr. Ü. Suna ERSAVAŞ KAVANOZ

Üyeler

Prof. Dr. Bünyamin ER

Doç. Dr. İsmail KÖSE

Doç. Dr. Umut ÜZAR

Dr. Öğr. Ü. Cenk BEYAZ

ÇALIŞMA GRUPLARI

Ekonomik Araştırmalar Çalışma Grubu

Koordinatör: Doç. Dr. Umut ÜZAR

Arş. Gör. Tuğçe ADIMLI
Sema ŞEKER

Toplumsal ve Kültürel Araştırmalar Çalışma Grubu

Koordinatör: Dr. Öğr. Ü. Cenk BEYAZ

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
Dr. Öğr. Ü. Hüseyin YADIGAROĞLU
Arş. Gör. İlhan BİLİCİ

Kent, Yönetim ve Çevre Araştırmaları Çalışma Grubu

Koordinatör: Dr. Öğr. Ü. Suna ERSAVAŞ KAVANOZ

Doç. Dr. Abdullah UZUN
Öğr. Gör. Fatma NALBANT
Arş. Gör. Tülay DEMİR
Arş. Gör. Kubilay DÜZENLİ
Arş. Gör. Nisa ERDEM
Arş. Gör. Abdülgazi YIKICI
Kübra ÖZDEMİR
Aynur YILDIRIM

Uluslararası Araştırmalar Çalışma Grubu

Koordinatör: Dr. Öğr. Ü. Vahit GÜNTAY

Doç. Dr. İsmail KÖSE
Arş. Gör. Göktuğ KIPRIZLI
Arş. Gör. Fevzi KIRBAŞOĞLU
Ceren HAKYEMEZ
Dilek KARADENİZ
Muharrem BAYRAK
Muhammed Resul EROĞLU
Mehmet Can ALBAYRAK
Nurfer GEZER
Lütfü OSMANOĞLU
Aleyna TEMİZ
Münevver YAVUZ
Ogün YILMAZ

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

PROTOKOL